Волинський національний університет імені Лесі Українки

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (26)

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Яцишин Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Демчук Антон Михайлович, кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна;

Гафурова Олена Вікторівна, докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна;

Карпінська Наталія Володимирівна, докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри кримінального правосуддя і правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна;

Курман Тетяна Вікторівна, докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна;

Федчишин Дмитро Володимирович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Запорізького національного університету, Україна;

Клос Павел (Paweł Kłos), кандидат юридичних наук. доцент, ад'юнкт-професор юридичного факультету Університету Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Республіка Польща);

Маліновська Ірена (Irena Malinowska), докторка юридичних наук. професорка, декан факультету соціальних наук Вищої школи професійної освіти у м. Вроцлав (Республіка Польща);

Ясюк Єва (Ewa Jasiuk), докторка юридичних наук, професорка, професорка факультету права та адміністрування Радомського університету (Республіка Польща);

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Крикунов Олександр Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
26 травня 2026 р., протокол № 7

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» зареєстровано у Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1834 від 21.12.2023 року).
Ідентифікатор медіа: R30-02326

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Волинський національний університет імені Лесі Українки (просп. Волі, буд. 13, м. Луцьк Волинської обл., 43025, post@vnu.edu.ua, тел. (0332) 720123).

Періодичність: 2 рази на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності D8 – Право.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.hl.vnu.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2409-4544 (Print)

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Білошкурська Зінаїда Павлівна, Костюк Майя Володимирівна, Ситник Юлія Вікторівна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (1906–1922 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....7

Крисюк Юрій Петрович, Гнасюк Наталія Олександрівна
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОВІТНІХ МЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....15

Пенько Віктор Львович
«ЕНХЕЙРИДІОН» З ПОЗИЦІЇ ФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ.....23

Ярмиш Олександр Назарович, Греченко Володимир Анатолійович
БОРОТЬБА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УРСР З РОЗКРАДАННЯМИ ВРОЖАЮ У СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ.....29

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Ленгер Яна Іванівна, Фідря Юлія Олександрівна, Гороть Алла Миколаївна
КОНФЛІКТИ ВПО У ГРОМАДАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ.....36

Павлик Юрій Володимирович
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ І ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ ПРИЙНЯТИХ НИМИ РІШЕНЬ.....45

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

Сокол Марія Василівна, Кошулинська Софія Володимирівна
ТВАРИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ АГРАРНИХ, ЕКОЛОГІЧНИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....55

Спєсівцев Денис Сергійович
ДЕРЖАВНІ БУДІВЕЛЬНІ НОРМИ ЯК ОХОРОННИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЩОДО НЕРУХОМОГО МАЙНА.....67

Якушев Ігор Михайлович
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ У РАЗІ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗА ПРОТИПРАВНІ ПРОСТУПКИ.....77

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

Саско Олена Іванівна
ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ.....87

Грачук Вадим Сергійович, Чупринський Борис Олександрович
ВПЛИВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТАКТИКО-ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ 96

Йовенко Іван Ігорович
МЕТА ТА МОТИВ ЯК ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....107

Крикунов Олександр Вікторович, Денісова Галина Василівна
НЕДОПУСТИМІСТЬ ПОКАЗАНЬ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....114

Лекарь Ангеліна Сергіївна
СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ.....124

Старко Оксана Леонтіївна, Андрусяк Ганна Миколаївна
РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 139 КК УКРАЇНИ ТА СТ. 140 КК УКРАЇНИ.....130

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Киришко Оксана Вікторівна
МЕДІАЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ ВПО В ГРОМАДИ.....137

Сурма Анна Сергіївна
ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....148

CONTENTS

THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW

Biloshkurska Zinaida, Kostiuk Maiia, Sytnyk Julia
LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS IN UKRAINE (1906–1922): HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....7

Hnasyuk Nataliia, Krysiuk Yurii
PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPTUALIZATION OF THE NORMATIVE REGULATION OF INNOVATIVE MEDICAL TECHNOLOGIES.....15

Penko Victor
"ENCHEIRIDIUM" FROM THE PERSPECTIVE OF FORMAL LOGIC.....23
YARMYSH OLEKSANDR, GRECHENKO VOLODYMYR. THE FIGHT OF LAW ENFORCEMENT BODIES OF THE UKRAINIAN SSR AGAINST THEFT OF THE NEW HARVEST IN THE MID-1960S.....29

CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE, INFORMATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Lenher Yana, Fidria Yuliia, Horot Alla
CONFLICTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINIAN COMMUNITIES: PROBLEMS OF INTEGRATION AND LEGAL MECHANISMS OF SETTLEMENT.....36

Pavlyk Yurii
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF REGULATORY AUTHORITIES' ACTIVITY IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES AND THE PROCEDURE FOR APPEALING THEIR DECISIONS.....45

ACTUAL PROBLEMS OF CIVIL LAW

Sokol Maria, Koshulynska Sofiia
ANIMALS AS A SPECIAL OBJECT OF AGRARIAN, ENVIRONMENTAL, AND CIVIL LEGAL RELATIONS.....55

Spiesivtsev Denys
STATE BUILDING NORMS AS A SAFEGUARDING ELEMENT OF THE LEGAL MECHANISM FOR REGULATING CIVIL RELATIONS CONCERNING REAL ESTATE.....67

Yakushev Ihor
ENSURING EQUAL RIGHTS FOR EMPLOYEES WHEN DISMISSED FOR UNLAWFUL MISCONDUCT.....77

CRIMINAL AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

Sasko Olena
HARMONIZATION OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE WITH INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS IN THE FIELD OF COUNTERING TERRORISM.....87

Grachuk Vadym, Chuprynskyi Borys
THE INFLUENCE OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL INDICATORS ON THE EFFECTIVENESS OF TACTICAL FIREARMS TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....96

Yovenko Ivan
PURPOSE AND MOTIVE AS SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST ENVIRONMENT.....107

Krykunov Oleksandr, Denisova Halyna
IINADMISSIBILITY OF TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....114

Lekar Angelina
SPECIAL CRIMINOLOGICAL APPROACHES TO CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ACTIVITY OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS.....124

Starko Oksana, Andrusiak Hanna
DISTINGUISHING BETWEEN THE ELEMENTS OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 139 AND ARTICLE 140 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....130

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Kyryshko Oksana
MEDIATIOM AS A LEGAL MECHANISM FOR INTEGTATION OF IDPS INTO COMMUNITIES.....137

Surma Anna
HUMAN AS A SUBJECT OF UKRAINIAN ECOLOGICAL SECURITY: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT.....148

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 349.41(477)»1906/1922»:94(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (1906–1922 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Білошкурська Зінаїда Павлівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правових дисциплін
Уманського національного університету
ORCID ID: 0009-0009-0855-5047

Костюк Майя Володимирівна,
кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри історії та культури України
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-8484-2074

Ситник Юлія Вікторівна,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри соціальних і гуманітарних наук
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-7912-908X

Стаття присвячена комплексному дослідженню трансформації земельного законодавства на українських теренах у період з 1906 року до початку 1920-х років. Автори аналізують еволюцію правових норм, починаючи від Столипінської аграрної реформи, яка мала на меті руйнування сільської общини та утвердження приватного селянського землеволодіння через систему відрубів і хуторів. У роботі детально розглянуто законотворчу діяльність урядів періоду Української революції 1917–1921 рр., зокрема Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР. Висвітлено діаметрально протилежні підходи до вирішення аграрного питання: від соціалізації та скасування приватної власності до її відновлення та спроб створення міцного середнього класу на селі. Особливу увагу приділено перехідному етапу встановлення радянської влади, що ознаменувався прийняттям Декрету про землю та першого Земельного кодексу УСРР 1922 року. Досліджено процес одержавлення земельного фонду, запровадження принципу виключної державної власності та правове регулювання соціалістичного землеустрою. З'ясовано, що цей період характеризувався високою динамікою правових змін, спробами кодифікації та поступовим обмеженням прав окремих республік на користь союзного центру. Висновки підкреслюють, що законодавство цієї доби заклало фундамент для подальшої колективізації та сформувало специфічну модель радянського земельного правопорядку, яка суттєво відрізнялася від попередніх імперських та національно-демократичних практик.

Ключові слова: *земельна реформа, земельна власність, нормативно-правові акти про землю, маніфест, землевпорядні комісії, земельний наділ, земельні кодекси, державна власність на землю, землекористування і землеустрій.*

Biloshkurska Zinaida, Kostiuk Maiia, Sytnyk Julia. Legal regulation of land relations in Ukraine (1906–1922): historical and legal aspect

The article is devoted to a comprehensive study of the transformation of land legislation on Ukrainian lands from 1906 to the early 1920s. The author analyzes the evolution of legal norms, starting from the Stolypin agrarian reform, which aimed to dissolve the village community and establish private peasant landownership through a system of "otruhy" and "khutory". The

paper examines in detail the legislative activities of the governments during the Ukrainian Revolution of 1917–1921, specifically the Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate of the UNR. Diametrically opposed approaches to solving the agrarian issue are highlighted: from socialization and the abolition of private property to its restoration and attempts to create a strong middle class in the countryside. Particular attention is paid to the transitional stage of the establishment of Soviet power, marked by the adoption of the Decree on Land and the first Land Code of the Ukrainian SSR in 1922. The process of nationalizing the land fund, the introduction of the principle of exclusive state ownership, and the legal regulation of socialist land management are studied. It was found that this period was characterized by high dynamics of legal changes, codification attempts, and the gradual restriction of the rights of individual republics in favor of the union center. The conclusions emphasize that the legislation of this era laid the foundation for further collectivization and formed a specific model of the Soviet land legal order, which significantly differed from previous imperial and national-democratic practices.

Key words: *land reform, land ownership, regulatory legal acts on land, manifesto, land management commissions, land allotment, land codes, state ownership of land, land use and land management.*

Вступ. На початку ХХ століття були створені сприятливі умови для реформи селянського землеволодіння. Головні завдання щодо реформування земельних відносин і прийняття законодавчих актів випливали з усієї минулої історії утворення селянських землеволодінь і особливо з порядку та умов утворення селянської земельної власності. Понад сорок років пройшло після скасування кріпосного права, відведення земельних наділів звільненим селянам до нової епохи у земельних відносинах, від якої починається підвищення уваги до землеустрою з боку уряду та народу.

Теоретико-методологічне підґрунтя. Земельне законодавство, починаючи з періоду Столипінської земельної реформи й до революційних подій 1917–1921 рр. поповнилось низкою нормативно-правових актів, що й стало предметом нашого дослідження. Актуальність цієї наукової теми, насамперед, зумовлена великою увагою, яка впродовж тривалого періоду приділяється науковими експертами та фахівцями вивченню питань дії земельних законів на українських землях, зародженню державної власності на земельні ділянки. У статті немає численного цитування різних літературних джерел, яке, на нашу думку, створювало б плутанину у логіці викладеного матеріалу. Однак усе, що в ній подається, є результатом опрацювання та систематизації методологічних підходів і висновків авторів цієї наукової публікації та положень основних нормативно-правових актів, окремих монографій, науково-практичних коментарів ечених Ю. Шемчушенка, О. Мироненко, Л. Новаковського, М. Пилипенка, Ю. Терещенко, О. Хоменко та ін.

Мета цієї наукової студії полягає в поглибленому вивченні процесу впливу земельних законів, які регулювали земельні відносини на території Російської імперії на українські землі від Столипінської аграрної реформи до доби Української національної революції 1917–1921 рр. та входження УСРР до складу СРСР з акцентом на дослідженні проблем, які виникали у зв'язку з цим. Основним ***завданням*** статті є обґрунтування змін, які відбувалися в цій сфері та розкриття певних зовнішніх і внутрішніх причин. Це дослідницьке завдання зосереджується на історико-правовому аналізі аграрного законодавства, його впливу на суспільство та земельну сферу України в умовах імперського панування та радянських перетворень, з метою розкриття причиново-наслідкових зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим законодавчим актом подальшого регулювання земельних відносин у новому руслі став Указ про організацію землеустрою й утворення Комітету по землевпорядних справах, а також губернських і повітових землевпорядних комісій, який був виданий 4 березня 1906 р. Особливе значення мав царський указ «Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосуються селянського землеволодіння та землекористування» від 9 листопада 1906 р. [8], прийнятий на основі ст. 87 Зводу основних державних законів, який заклав правові засади земельної реформи та розпочав

реалізацію нової земельної програми. Відповідно до його положень було заборонено проведення переділів землі в общині та повсюдний перехід від права общини на земельний наділ до права селянського двору на частку наділу, закріплену за ним останнім переділом. Цим самим повсюдно було здійснено перехід до подвірного землеволодіння, а община як суб'єкт земельного права переставала існувати. Зміст цих положень полягав у тому, що землекористувачі отримували на підставі своїх заяв у приватну власність належні їм присадибні ділянки, а також і ті земельні ділянки, які були в общинному володінні, але за умови, що вони були передані їм у постійне (не засноване на оренді) користування. Селяни, які виходили з общини, були вправі вимагати виділення в їх особисту власність замість декількох наділів єдину земельну ділянку (відруб) із можливістю відселення на неї з подальшим утворенням самостійного хутора. Вийшовши з общини, селяни зберігали за собою право користування громадськими неподільними угіддями (ліси, пасовища тощо) у попередньому порядку. Але сільське населення ще не знало нових форм дрібної земельної власності, необхідних для ведення самостійного господарства. Потрібні були живі приклади самостійного дрібного селянського господарства. За створення таких зразкових господарств взялись землевпорядні комісії, що були створені відповідно до указу 4 березня 1906 р.

До важливих законодавчих актів окремо слід віднести, затверджений імператором і схвалений Державною Думою, Закон «Про зміну і доповнення деяких постанов щодо селянського землеволодіння» від 14 червня 1910 р. [8], та положення «Про землеустрій» від 29 травня 1911 р. [8]. Закон «Про зміну і доповнення деяких постанов щодо селянського землеволодіння» містив у собі чималі нововведення порівняно з указом від 9 листопада 1906 р. Положення «Про землеустрій» мало на меті неабияк прискорити землевпорядний процес у селах з різними видами землеволодіння: як з громадським, так і з подвірним. Загальним результатом землеустрою з 1 січня 1906 р. до 1 січня 1913 р. було створення 204 031 одноосібного селянського господарства (6,8%) на площі 1 296 тис. десятин [7, с. 117]. Суттєвою хибою Столипінської земельної реформи було отримання селянами права на вихід із общини зі своїм земельним наділом для створення хутора, до якої нібито схильні землевпорядники, які примушували селян розселятись на хутори. Однак, примусу до переселення селян на хутори не було, оскільки закон повністю надавав кожному домогосподарю право залишати за собою свою садибу в селі. Хутори, хутірські господарства (подібно теперішнім фермерським господарствам) виникали майже в усіх повітах, групами або поодинці. Перші роки життя хуторян на новому місці були досить важкими, тому що їм відводились землі гіршої якості, але було підтверджено підвищення продуктивності хутірських і відрубних ділянок порівняно з надільною землею, яка була в черезсмужному користуванні, а також швидке та значне зростання цін на селянські землі після їхнього розподілу [9, с. 242–245].

Враховуючи економічні переваги приватного хутірського сільськогосподарського виробництва перед общинним, розпочався наступ на общинне землеробство, тобто розпочалось розповсюдження й закріплення права приватної власності на землю серед селян. Реформа передбачала виключно добровільний порядок переходу до хутірського землеволодіння. Попри чималі труднощі, до 1917 р. кількість хутірських землеволодінь збільшилась. Однак, сама реформа до цього часу не була завершена.

Безпідставною була також критика щодо радикальності техніки виконання землевпорядних робіт, адже земельну власність обов'язково потрібно встановити в натурі та зафіксувати її юридичними (картографічними) документами. Необґрунтованою також була критика щодо надання переваги землевпорядним роботам по одноосібному землеустрою, щодо приділення недостатньої уваги груповим роботам, на шкоду груповим роботам. Роботи могли виконуватись лише за добровільною згодою всіх учасників землеустрою (колективних або одноосібних (Положення «Про землеустрій» від 29 травня 1911 р.) [8].

Отже, правові норми Столипінської земельної реформи мали завдання скасовувати обов'язкові «земельні общини»,

а кожному селянинові надати право виходу з общини з виділенням землі в єдиному масиві. Ці заходи, в свою чергу, дали б можливість створити стан заможних селян-власників. Реформа не лише розширювала права селян на землю (відміна викупних платежів Указом від 3 листопада 1905 р. сприяла цьому особливо), але й був зроблений крок у напрямі реалізації приватного права власності на землю. Такий розвиток земельних відносин відбувався аж до Лютневої революції 1917 р.

Після лютневих подій 1917 року земельна політика Тимчасового уряду характеризувалася прагненням зберегти наявний правопорядок до остаточного розв'язання питання Установчими зборами. Зокрема, урядові постанови від березня та червня 1917 року мали на меті заблокувати неконтрольований перерозподіл ресурсів. Замість вільного обігу земель, запроваджувався жорсткий державний контроль над угодами купівліпродажу, що фактично зупиняло будь-які операції після 1 березня 1917 року. Центральним органом у цій системі стало Міністерство хліборобства, яке отримало повноваження щодо нагляду за земельними фондами та підготовки майбутньої реформи, намагаючись водночас обмежити самочинні захоплення приватних маєтків селянськими комітетами.

Паралельно на українських землях формувався власний вектор аграрного законодавства. Тимчасовий земельний закон від 18 січня 1918 року, ухвалений Центральною Радою, декларував скасування права власності на землю, проте його практична реалізація була ускладнена відсутністю чіткого механізму адміністрування. Правовий вакуум, що виник внаслідок заперечення приватного володіння, призвів до дестабілізації сільськогосподарського виробництва, що стало однією з причин подальшої зміни політичного курсу.

3 березня 1917 р. була створена Українська Центральна Рада, головою якої було обрано М. С. Грушевського, яка III Універсалом від 7 листопада 1917 р. проголосила створення Української Народної Республіки та скасування приватної власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського призначення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі [12, арк. 9].

18 січня 1918 р. IX сесією Української Центральної Ради було затверджено Тимчасовий земельний закон [3, с. 581; 5. Відповідно до положень згаданого закону, право власності на всі землі скасовувалося. Землі сільськогосподарського призначення відходили до компетенції сільських громад, волосних, повітових і губернських земельних комітетів. Форми користування землями сільськогосподарського призначення поділялись на державну, громадську та приватнотрудову. Встановлювалась норма наділення для приватнотрудового господарства, під якою розумілася така кількість землі, на якій сім'я або товариство, здійснюючи господарювання звичайним для своєї місцевості способом, мали б прибутки, необхідні як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства. Норма не повинна перевищувати таку кількість землі, яку могли обробити власного працею члени сім'ї або товариства. Земля передавалась у користування безоплатно, оподаткуванню підлягали тільки поверх встановлені норми. Також сільськими громадами та товариствами встановлювалися строки користування землею, передбачений напрям державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через надання кредитної підтримки. Проте законом не були визначені джерела формування фонду кредитування, що ставило під сумнів цю проголошену акцію держави [3, с. 581–582].

Тимчасовий закон передбачав також вилучення понаднормову кількість

земель у попередніх власників. Вилучені землі мали надходити у розпорядження земельних комітетів для подальшого розподілу між малоземельними селянами. Передбачалось збереження надбань висококультурних господарств у насінництві, племінній справі. Землі таких господарств, які не вдалося передати для обробітку господарям, щоб не втратити результативних здобутків цих господарств і продовжити їх розвиток, відходили у відання земельних комітетів, які змушені були вести господарство на них самі або передати названі землі органам місцевого самоврядування чи науково-дослідним установам.

Прихід до влади Павла Скоропадського ознаменував повернення до консервативних правових засад. Законодавчі акти Української Держави, зокрема укази від травня та червня 1918 року, були спрямовані на реставрацію інституту приватної власності. Правовий акцент змістився на захист господарської діяльності: закон гарантував власникам недоторканність майбутнього врожаю та відновлював цивільний обіг земель за межами міських поселень [1, с. 1–2; 2, с. 494; 11, с. 46]. Це було стратегічно важливим для відновлення роботи аграрного сектору та забезпечення промисловості, зокрема цукрових заводів, необхідною сировиною.

Земельне питання знову набуло актуальності лише зі створенням наприкінці травня 1920 р. нового коаліційного уряду. Але всі їхні спроби реформувати земельні відносини були марними. 21 березня 1921 р. у Ризі було укладено мирний договір, у якому передбачалося визнання польським урядом більшовицького уряду УРСР, що фактично означало закінчення доби Директорії УНР.

Отже, земельна політика Директорії УНР була виражена класовою політикою, спрямованою на забезпечення землею малоземельного та безземельного селянства. Земельне законодавство не виконало свого завдання по консолідації селянства навколо влади УНР. Це було однією з причин поразки української національної революції.

Всі законодавчі акти, які регулювали земельні відносини, і які були прийняті Тимчасовим урядом Росії, Українською Центральною Радою, урядом П.П. Скоропадського, урядом Директорії УНР, проголошувались скасованими.

Натомість радянська модель регулювання, що базувалася на «Декреті про землю», пропонувала радикально інший підхід – повну націоналізацію. Правовий режим, встановлений радянською владою, повністю виключав землю з товарного обігу. Держава проголошувалася єдиним суб'єктом права власності, тоді як безпосередні виробники отримували наділи лише на правах користування. Принцип зрівняльного землекористування став юридичним фундаментом для ліквідації великих господарств та переходу до централізованого управління земельними ресурсами, що згодом було закріплено в нормах кодифікованого права 1920-х років.

Так, на III Всеросійському з'їзді Рад 18 січня 1918 р. були прийняті основні положення Декрету про соціалізацію землі, а 9 лютого 1918 р. він був затверджений. Декрет складався з 13 розділів, в яких була підтверджені націоналізація земель, надр, лісів і вод, положення про право виключної державної власності на землю та її надра.

Наступним нормативно-правовим актом радянської влади у сфері регулювання земельних відносин було «Положення про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства», прийняте Всеросійським Центральним виконавчим комітетом 14 лютого 1919 р. Суттєвими особливостями «Положення про соціалістичний землеустрій» є перша спроба правової регламентації державних і суспільних форм землекористування й встановлення чіткого державного управління та контролю за їхньою діяльністю, яким були присвячені окремі глави положення. Це «Положення» нерозривно пов'язало заходи щодо землеустрою та перебудови сільського господарства. В «Положенні» обґрунтовувалася необхідність переходу від одноосібних форм землекористування до землекористування радгоспів, сільськогосподарських комун, артілей, товариств щодо суспільного обробітку землі. Водночас «Положення» регламентувало й одноосібне землекористування трудових господарств. У «Положенні» вперше було введено поняття єдиного державного земельного фонду, який перебував у безпосередньому відданні відповідних органів державної влади та управління.

Отже, «Положення про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства» як нормативно-правовий акт радянського земельного законодавства заклало основу для подальшої диференціації форм землекористування у бік одержавлення, усуспільнення земельно-майнової власності сільськогосподарських виробників та створення з одноосібних селянських госпо-

дарств колективних господарств, які виробляли сільськогосподарську продукцію.

Після схвалення 2 березня 1921 р. V Всеукраїнським з'їздом Рад Закону «Про закріплення землекористування трудових господарств» на 9 років у зазначені заходи щодо реформування земельних відносин та відповідно до Земельного кодексу РРСФР, який був уведений в дію з 1 грудня 1922 р. й детально регулював трудове землекористування одноосібних селянських господарств та заохочував колективні форми господарства, було внесено деякі зміни. На більшості території України ці заходи не були здійснені через те, що терміново закінчити відведення, розподіл і перерозподіл земель у межах повітів і волостей було неможливо. Все це вимагало значного часу й тому роботи щодо закріплення земель затяглися аж до 1924 р.

Остаточне ж закріплення радянської моделі аграрних відносин відбулося з ухваленням Земельного кодексу УСРР 1922 року. Цей документ став інструментом уніфікації правових норм, що виникли в період «воєнного комунізму», та їхньої адаптації до умов нової економічної політики [4, ст. 750]. Фундаментальною засадою кодексу було повне виведення земельних ресурсів із цивільного обігу. Держава, виступаючи монопольним власником, фактично заборонила будь-які форми відчуження наділів. Зокрема, норми, що раніше регулювали купівлю-продаж, дарування чи заставу землі, були замінені суворими забороннми приписами, порушення яких тягнуло за собою не лише анулювання угод, а й кримінальну відповідальність із подальшою конфіскацією об'єкта правопорушення.

Радянське право того періоду конструювало особливий тип землекористування, де право розпорядження повністю належало державі, а селяни отримували лише обмежене право господарювання. Такий підхід мав на меті запобігання концентрації земель у руках заможних верств населення та створення передумов для майбутньої колективізації. Юридична конструкція кодексу 1922 року заклала тривалий пріоритет державних інтересів над індивідуальними потребами землекористувачів, що на десятиліття визначило вектор розвитку українського села в межах радянської правової системи [4, ст. 750].

Загальні підсумки розподілу конфіскованих земель станом на 1924 р. були на користь селян України. Вони одержали у своє розпорядження 91,8% загальної площі сільськогосподарських земель [9, с. 141].

Чимала роль у здійсненні земельної реформи у двадцятих роках належала комітетам незаможних селян в Україні, які проіснували аж до початку 1933 р. Вони не тільки брали активну участь у конфіскації та передачі поміщицьких земель селянам, а й активно приступили до організації артілей і товариств з громадського обробітку землі, оскільки відчувалась гостра нестача знарядь, машин і робочої худоби [6, с. 86, 113, 162].

З утворенням 1922 р. СРСР земельне законодавство почало удосконалюватися не лише як республіканське, але й як загальносоюзне.

Висновки. Отже, земельне законодавство на початку XX ст. репрезентувало розрізнені нормативні акти, розкидані по різних частинах Зводу законів Російської імперії, рухалось у напрямі надання селянству прав на землю, рівних чинному в Російській імперії праву приватної власності на землю. Рух цей проходив через довгі перехідні етапи, в межах яких права селян на землю значно обмежувалися правами общин на наділ, правами колишніх власників на отримання викупної плати, становими обмеженнями. Зміст цих обмежень носив здебільшого політичний характер і зумовлювався чималим впливом консервативних кіл, що складалися з великих землевласників. Такий земельно-правовий устрій Російської імперії, а згодом і в Україні, зберігався фактично до початку Лютневої революції 1917 р.

Законодавче регулювання земельних відносин на території України, землі якої входили до Російської імперії, а згодом і до складу СРСР, було складним, багато інститутів перебувало в стадії розвитку, як і саме земельне право. Всі законодавчі акти, які регулювали земельні відносини та були прийняті Тимчасовим урядом Росії, Українською Центральною Радою, урядом

П. П. Скоропадського й Директорією, проголошувались скасованими.

Першим нормативно-правовим актом радянської влади у сфері регулювання земельних відносин став «Декрет про землю», яким була скасована приватна власність на землю й встановлена загальнонародна власність. Він став основою революційного перетворення земельних відносин, чинність якого поширювалась на всю країну, а отже, й на територію тих українських губерній, які тоді входили до складу колишньої Російської держави.

Надалі земельна політика радянського уряду України виходила з ідей, сформульованих у «Положенні про соціалістичне землевпорядкування та про заходи переходу до соціалістичного землеробства», обговореного на Харківському губернському з'їзді Рад 20 лютого 1919 р. й схваленого III Всеукраїнським з'їздом Рад. У цьому законодавчому акті націоналізація землі дістала завершене правове оформлення, де першою статтею скасовувалась приватна власність на землю й уся земля в межах УРСР вважалась єдиним державним фондом.

Історичний огляд і дослідження законодавчих актів, реформ земельних відносин на території України в дореволюційній Росії, а згодом – у Радянській і пострадянській Україні дає можливість зробити висновок, що в галузі земельних відносин в Україні розпочався новий етап. Проведені дослідження не вичерпують усіх аспектів означеної наукової проблеми. Подальшого вивчення та систематизації потребують земельні кодекси та інші законодавчі акти про землю, розпорядження, що стосуються історії становлення та розвитку земельного законодавства на території України цієї доби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Державний вісник.* 1918. № 15, 16 червня. С. 1–2. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001096 (дата звернення: 01.04.2026).

2. Закони УНР та Української держави про хлібну повинність. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. С. 494–495.

3. Земельне законодавство УНР. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. С. 581–582.

4. Земельний кодекс УСРР. Ст. 750. Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України за 1922–1923 рр. / Рада Народних Комісарів УРСР. Харьков : Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. 1147 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000180 (дата звернення: 10.04.2026).

5. Мироненко О. М. Земельне законодавство Української Народної Республіки 1917–1918. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е–Й. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelne_zakonodavstvo_UNR_1917_1918 (дата звернення: 10.04.2026).

6. Новаковсъкий Л. Я., Пилипенко М. А. Земельні ресурси Української РСР. Київ : Урожай, 1973. 240 с.

7. Погребінський О. Столипінська реформа в Україні. Одеса : Пролетар. 1931. 127 с.

8. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. / под ред. О. И. Чистякова. Т. 7: Документы крестьянской реформы. 1984. 816 с. URL: https://www.prlib.ru/item/1874388.

9. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Год десятый. Петроград, 1917. [2], XIV, 673 с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_1822751/.

10. Терещенко Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. *Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії: Всеукр. наук. конф. 19–20 трав. 2008 р. :* збірник / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 13–40.

11. Хоменко О. Діяльність уряду Української держави 1918 р. у подоланні продовольчої кризи: структурно-організаційний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 67. Т. 2. 2023. С. 44–53. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-7

12. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4 «Третій універсал Української Центральної Ради, 7 листопада 1917 р.». Арк. 9.

REFERENCES:

1. *Derzhavnyi visnyk* [State Gazette]. (1918). (No. 15, June 16), 1–2. Retrieved from: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001096.

2. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1998). Zakony UNR ta Ukrainskoi derzhavy pro khlibnu povynnist [Laws of the UNR and the Ukrainian State on grain duty]. In Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] (Vol. 2, pp. 494–495). *Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana*.

3. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1998). Zemelne zakonodavstvo UNR [Land legislation of the UNR]. In Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] (Vol. 2, pp. 581–582). *Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana*.

4. Rada Narodnykh Komisariv URSR. (1922). Zemelnyi kodeks USRR. St. 750 [Land Code of the Ukrainian SSR. Art. 750]. In Zbirnyk postanov ta rozporiadzhen robitnyche-selianskoho uriadu Ukrainy za 1922–1923 rr. [Collection of resolutions and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1922–1923] (p. 1147). Lito-drukarnia "Knyhospilky". Retrieved from: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000180.

5. Myronenko, O.M. (2005). Zemelne zakonodavstvo Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1917–1918 [Land legislation of the Ukrainian People's Republic 1917–1918]. In V.A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine] (Vol. 3). Naukova Dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelne_zakonodavstvo_UNR_1917_1918.

6. Novakovskyi, L.Ya., & Pylypenko, M.A. (1973). Zemelni resursy Ukrainskoi RSR [Land resources of the Ukrainian SSR]. *Urozhai*.

7. Pohrebinskyi, O. (1931). Stolypinska reforma v Ukraini [Stolypin reform in Ukraine]. Proletar.

8. Chistyakov, O.I. (Ed.). (1984). Rossiiskoe zakonodatelstvo X–XX vekov. T. 7: Dokumenty krestianskoi reformy [Russian legislation of the 10th–20th centuries. Vol. 7: Documents of the peasant reform]. Yuridicheskaya literatura. Retrieved from: https://www.prlib.ru/item/1874388.

9. Sbornik statistiko-ekonomicheskikh svedenii po selskomu khoziaistvu Rossii i inostrannykh gosudarstv. God desiatii [Collection of statistical and economic information on the agriculture of Russia and foreign states. Tenth year]. (1917). Petrograd. Retrieved from: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_1822751/.

10. Tereshchenko, Yu.I. (2008). Hetmanat Pavla Skoropadskoho yak proiav konservatyvnoi revoliutsii [The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi as a manifestation of a conservative revolution]. In Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii [The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: History, figures, controversies] (pp. 13–40). Vydavnytstvo im. Oleny Telihy.

11. Khomenko, O. (2023). Diialnist uriadu Ukrainskoi derzhavy 1918 r. u podolanni prodovolchoi kryzy: strukturno-orhanizatsiinyi aspekt [Activities of the government of the Ukrainian State in 1918 in overcoming the food crisis: structural and organizational aspect]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current issues of humanitarian sciences], 67(2), 44–53. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-7.

12. Central State Archives of Higher Authorities and Government of Ukraine (TSDAVOU). F. 1115, Op. 1, Spr. 4, Ark. 9.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 340.12:34:61
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/2

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОВІТНІХ МЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Крисюк Юрій Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0009-5530-948X

Гнасюк Наталія Олександрівна,
здобувачка вищої освіти
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0006-8425-0016

У сучасних умовах стрімкого розвитку біомедичних технологій право постає не лише як регулятор суспільних відносин, але й як гарантія дотримання фундаментальних прав людини. Репродуктивні технології, генна інженерія, використання штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я – усе це створює нові виклики для правової системи, яка повинна забезпечити баланс між прогресом науки та захистом гідності, автономії та безпеки особи. Філософсько-правовий підхід у цьому контексті виступає концептуальним підґрунтям, що визначає межі допустимого втручання у природу людини, тоді як біоетика забезпечує формування системи цінностей, яка інтегрується у правове регулювання, забезпечуючи принципи справедливості, свободи, недопущення шкоди та поваги до людської гідності. Міжнародні стандарти, зокрема Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини (2005), Конвенція Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдо, 1997), Декларація Гельсінкі (WMA, 2013) та Керівні принципи CIOMS (2016), закріплюють універсальні етичні та правові орієнтири, які мають бути імплементовані у національні правові системи. Водночас українське законодавство розвивається фрагментарно: існують окремі закони про трансплантацію, охорону здоров'я, репродуктивні технології, проте відсутній єдиний кодифікований акт, який би системно врегульовував питання біоетики та новітніх медичних практик. Це створює правові прогалини та ускладнює імплементацію міжнародних стандартів, що зумовлює потребу у комплексній реформі медичного права та формуванні національного біоетичного кодексу. Таким чином, дослідження спрямоване на аналіз філософсько-правових засад біоетики, вивчення міжнародних та національних нормативних актів, окреслення проблем правового регулювання новітніх медичних технологій та формулювання пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: *філософія права, біоетика, біоюриспруденція, новітні медичні технології, репродуктивні технології, генна інженерія, штучний інтелект, телемедицина, права людини.*

Hnasyuk Nataliia, Krysiuk Yurii. Philosophical and Legal Conceptualization of the Normative Regulation of Innovative Medical Technologies

In the contemporary context of the rapid advancement of biomedical technologies, law emerges not merely as a regulator of social relations but also as a guarantor of the observance of fundamental human rights. Reproductive technologies, genetic engineering, and the application of artificial intelligence in healthcare generate novel challenges for the legal system, which must ensure a delicate balance between scientific progress and the protection of human dignity, autonomy, and personal security. A philosophical-legal approach in this regard provides the conceptual foundation that delineates the permissible boundaries of human intervention into nature, while bioethics establishes a value system integrated into legal regulation, thereby safeguarding the principles of justice, liberty, non-maleficence, and respect for human dignity. International instruments, such as the UNESCO Universal Declaration on Bioethics and Human Rights (2005), the Council of Europe Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo,

1997), the Declaration of Helsinki (WMA, 2013), and the CIOMS International Ethical Guidelines (2016), enshrine universal ethical and legal benchmarks that must be implemented within national legal frameworks. At the same time, Ukrainian legislation develops in a fragmented manner: separate laws exist on transplantation, healthcare, and reproductive technologies, yet there is no unified codified act that systematically regulates issues of bioethics and innovative medical practices. This results in legal lacunae and complicates the implementation of international standards, thereby necessitating comprehensive reform of medical law and the establishment of a national Bioethical Code. Accordingly, this study is aimed at analyzing the philosophical-legal foundations of bioethics, examining international and national normative acts, identifying the challenges of legal regulation of innovative medical technologies, and formulating proposals for the improvement of Ukrainian legislation.

Key words: *philosophy of law, bioethics, biojurisprudence, innovative medical technologies, reproductive technologies, genetic engineering, artificial intelligence, telemedicine, human rights.*

Сучасна юриспруденція стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з правовим регулюванням новітніх медичних технологій, які виходять за межі класичних доктрин права та потребують нового концептуального осмислення. Біомедичні практики – від репродуктивних технологій до генної інженерії та застосування штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я – формують нові правові колізії, що не мають усталеного нормативного вирішення. Проблема полягає у тому, що право, будучи традиційно спрямованим на регулювання суспільних відносин, які вже набули соціальної легітимації, змушене реагувати на феномени, які перебувають на стадії становлення та викликають етичні й правові дискусії.

Міжнародні стандарти, закріплені у таких документах, як Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини (2005) [1], Конвенція Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдо, 1997) [2], Декларація Гельсінкі (2013) [3] та Керівні принципи CIOMS (2016) [4], визначають універсальні орієнтири для правового регулювання біомедичних досліджень. Однак їх імплементація у національні правові системи, зокрема в Україні, відбувається непослідовно. Українське законодавство у сфері біомедицини характеризується фрагментарністю: існують окремі закони про трансплантацію, охорону здоров'я та репродуктивні технології, проте відсутній єдиний кодифікований акт, що комплексно врегульовує питання біоетики та новітніх медичних практик. Це породжує правові прогалини, які ускладнюють практичне застосування міжнародних норм та створюють ризики для забезпечення належного захисту прав людини.

Філософсько-правове осмислення даної проблеми повинно виконати системоутворюючу функцію, визначаючи межі допустимого втручання у природу людини та формуючи концептуальні орієнтири для правотворчості. Натомість біоетика покликана стати інструментом інтеграції моральних принципів у правову систему, забезпечивши баланс між свободою наукових досліджень і захистом людської гідності.

Таким чином, постає комплексна проблема: відсутність системного підходу до правового регулювання новітніх медичних технологій в Україні, що зумовлює необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, розробки доктрини медичного права нового покоління.

У сучасній українській правовій науці питання філософсько-правових засад біоетики та правового регулювання новітніх медичних технологій досліджено лише частково. Існують окремі праці, присвячені правовому регулюванню біомедичних технологій, а також аналізу міжнародно-правових стандартів у сфері біоетики. З них слід виокремити дослідження Б. В. Островської, Г. Л. Крушельницької, І. П. Сторожука. Водночас комплексні дослідження, які б поєднували філософію права, біоетику та доктринальні проблеми правового регулювання інноваційних медичних практик, у вітчизняній науці залишаються поодинокими.

Метою роботи є філософсько-правове осмислення нормативно-правового регулювання новітніх медичних технологій в Україні.

Правове регулювання новітніх медичних технологій у сучасній юриспруденції постає як складний міждисциплінарний

феномен, що поєднує філософію права, біоетику та медичне право. Його дослідження потребує глибокого аналізу не лише нормативної бази, але й концептуальних засад, які визначають межі допустимого втручання у природу людини. Біоетика у цьому контексті виступає не як допоміжна дисципліна, а як системоутворюючий елемент правового регулювання, що забезпечує інтеграцію моральних принципів у правову систему [5].

Філософія права формує теоретичний каркас для осмислення проблематики: вона визначає співвідношення свободи науки та обмежень, які накладає право задля захисту гідності та автономії особи. У працях Тома Бічампа та Джеймса Чілдресса підкреслюється значення принципів автономії, недопущення шкоди, благодіяння та справедливості, які мають бути імплементовані у правову систему як універсальні орієнтири. Саме ці принципи стають підґрунтям для формування доктрини біоюриспруденції, що поєднує етичні та правові категорії [6].

Міжнародні стандарти закріплюють універсальні засади правового регулювання біомедичних практик. Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини (2005) визначає базові принципи, які мають бути враховані у національних правових системах. Конвенція Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдо, 1997) закріплює положення щодо захисту прав пацієнтів та учасників медичних досліджень, а Декларація Гельсінкі (2013) встановлює етичні стандарти для проведення клінічних випробувань. Керівні принципи CIOMS (2016) деталізують вимоги до досліджень за участю людини, що забезпечує їхню відповідність міжнародним нормам.

Українське законодавство у сфері біомедицини розвивається фрагментарно. Існують окремі закони про трансплантацію, охорону здоров'я та репродуктивні технології, проте відсутній єдиний кодифікований акт, який би комплексно врегульовував питання біоетики та новітніх медичних практик. Це породжує правові прогалини, які ускладнюють імплементацію міжнародних стандартів та створюють ризики для захисту прав людини. У працях Г. Крушельницької та Г. Міщерякова наголошується на необхідності системної реформи медичного права та розробки Біоетичного кодексу України, який би відповідав сучасним викликам науки [7; 8; 9].

Особливу увагу слід приділити проблематиці репродуктивних технологій. В Україні вони становлять одну з найбільш дискусійних сфер сучасної біоюриспруденції, адже безпосередньо стосуються фундаментальних прав людини, зокрема права на життя, гідність та свободу репродуктивного вибору. Україна належить до держав, де допоміжні репродуктивні технології (ДРТ) дозволені на законодавчому рівні, і за кількістю програм ДРТ посідає четверте місце в Європі [10]. Однак комплексне правове регулювання цих відносин на рівні спеціального закону відсутнє, що створює значні правові прогалини та ускладнює забезпечення належного балансу між інтересами батьків, медичних установ та дитини. Нині застосування ДРТ в Україні регламентовано лише окремими положеннями Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексів, ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та низкою підзаконних актів, серед яких ключове значення має Наказ МОЗ № 787 від 09.09.2013 р., яким затверджено Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проте цей документ має переважно медико-організаційний характер і лише частково вирішує питання правового забезпечення, залишаючи поза увагою низку принципових юридичних аспектів, таких як правовий статус ембріона, гарантії прав дитини, що народжується за допомогою ДРТ, та механізми захисту прав учасників програми. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що у країнах Європейського Союзу питання репродуктивного здоров'я врегульовані значно детальніше. Наприклад, у Франції та Німеччині існують спеціальні закони, які визначають умови застосування ДРТ, встановлюють обмеження щодо кількості ембріонів, що можуть бути імплантовані, та регламентують правовий статус донорів і сурогатних матерів. В Україні ж відсутність аналогічного закону призводить до неоднозначності правозастосування та створює ризики для захисту прав людини. Правове регулювання репродуктивних технологій в Укра-

їні потребує докорінного оновлення. Ми переконані у необхідності ухвалення спеціального закону, який би врегульовував усі аспекти застосування ДРТ, визначав правовий статус ембріона, гарантував захист прав дитини та встановлював чіткі правила для медичних установ і учасників програм. Такий закон має враховувати міжнародні стандарти та забезпечувати гармонізацію українського законодавства з європейським правовим простором.

Окремої уваги заслуговує проблема сурогатного материнства, яка в умовах воєнного стану набула нових вимірів. Міжнародна практика демонструє різні підходи до правового регулювання сурогатного материнства. У більшості країн Європейського Союзу сурогатне материнство заборонене або суворо обмежене, тоді як у США та деяких азійських країнах воно дозволене за умови укладення спеціальних контрактів, які детально регламентують права та обов'язки сторін [11]. Сурогатне материнство в Україні є однією з найбільш контроверсійних сфер правового регулювання, що поєднує у собі складні етичні, соціальні та юридичні аспекти. Україна фактично стала одним із світових центрів надання послуг сурогатного материнства, що зумовлено відносною доступністю процедур, ліберальним підходом законодавства та високим рівнем медичних технологій [10]. Практика сурогатного материнства в Україні часто використовується іноземними громадянами, що породжує складні колізії міжнародного приватного права та ставить питання про захист прав дитини у транскордонних правовідносинах. Згідно з чинним законодавством України, сурогатне материнство регламентується лише окремими положеннями Сімейного кодексу та підзаконними актами Міністерства охорони здоров'я. Це призводить до того, що ключові питання залишаються невирішеними: правовий статус сурогатної матері, гарантії прав дитини, що народжується внаслідок такої програми, а також механізми захисту прав біологічних батьків [7; 8]. Відсутність чіткої законодавчої регламентації створює ризики комерціалізації репродуктивних послуг, порушення принципу пріоритетності інтересів дитини, закріпленого у Конвенції ООН про права дитини та породжує ризики порушення прав учасників цих правовідносин.

Також варто зазначити, що неврегульованим у національному законодавстві залишається питання правового статусу ембріона. У працях Б. Островської та Т. Тарасевича підкреслюється, що відсутність чіткої правової дефініції ембріона створює небезпеку порушення принципу недопущення шкоди та ставить під сумнів ефективність правового захисту у сфері репродуктивних технологій [12; 6]. Правовий статус ембріона є однією з найбільш складних і дискусійних проблем сучасної біоюриспруденції. В українському законодавстві відсутня чітка дефініція ембріона як об'єкта чи суб'єкта права, що створює правову невизначеність та породжує численні колізії у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій. У науковій літературі наголошується, що така неврегульованість суперечить принципу правової визначеності та ставить під сумнів ефективність захисту прав людини у сфері біомедицини. Міжнародні стандарти пропонують різні підходи до визначення правового статусу ембріона. Конвенція Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдо, 1997) [2] закріплює положення про необхідність захисту людської істоти від моменту її зародження, проте залишає державам право самостійно визначати юридичні межі цього захисту. Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини (2005) [1] наголошує на необхідності дотримання принципу гідності та недопущення шкоди, що має бути застосовано і до ембріона. Водночас у правових системах окремих країн існують різні моделі: від визнання ембріона суб'єктом права (наприклад, у Німеччині) до його розгляду як об'єкта спеціального правового захисту (у Франції та Великій Британії).

Окрім того нові виклики для права створюють генна інженерія та технологія CRISPR-Cas9, адже вони ставлять питання про допустимість втручання у геном людини. Науковці з Китаю Чжаншен Сунь та Кесінь Чжан підкреслюють, що розвиток цих технологій потребує чітких правових рамок, адже вони можуть змінити саму природу людини. Це створює нові етичні колізії: з одного боку, можливість ліку-

вання спадкових хвороб, з іншого – ризик порушення принципу недопущення шкоди та небезпека використання технологій для створення «генетично модифікованої людини» [11].

Таким чином, проблема правового статусу ембріона та регулювання генної інженерії потребує комплексного вирішення. Очевидною є потреба в ухваленні спеціальних законів, які б визначали правовий статус ембріона, встановлювали межі допустимого втручання у геном людини та гарантували захист прав учасників біомедичних досліджень. Вони повинні бути побудовані на засадах верховенства права та біоетики, враховувати міжнародні стандарти й забезпечувати гармонізацію українського законодавства з європейським правовим простором.

Філософсько-правовий вимір проблеми полягає у визначенні меж допустимого втручання у репродуктивну сферу людини. Біоетика наголошує на необхідності дотримання принципів автономії та гідності особи, проте право повинно забезпечити баланс між цими принципами та суспільними інтересами. Філософсько-правовий підхід у цьому контексті повинен визначити межі допустимого втручання у природу людини та сформувати концептуальні орієнтири для правотворчості, позаяк біоетика виступає як інструмент інтеграції моральних принципів у правову систему, забезпечуючи баланс між свободою наукових досліджень і захистом людської гідності [5]. Як зазначає Іоанніс Економідіс, формування нової доктрини біоетики має враховувати виклики цифрової медицини та генної інженерії, адже саме вони визначають майбутнє правового регулювання у сфері біомедицини [13].

Варто зазначити, що цифрова біоетика, як новий напрям правової науки, виникла у відповідь на стрімкий розвиток інформаційних технологій та їх інтеграцію у сферу охорони здоров'я. Використання штучного інтелекту у медичній практиці створює унікальні правові та етичні виклики, які потребують доктринального осмислення та нормативного врегулювання. Алгоритми машинного навчання, що застосовуються для діагностики, прогнозування та лікування, формують нову парадигму медичної допомоги, де ключовим стає питання відповідальності за прийняті рішення.

Американські науковці Бенджамін Трамп та Крістофер Каммінгс наголошують, що застосування штучного інтелекту у медицині породжує ризики для захисту персональних даних пацієнтів, адже алгоритми потребують обробки великих масивів чутливої інформації [14]. Це ставить питання про дотримання принципу конфіденційності та недопущення шкоди, закріпленого у міжнародних стандартах біоетики. І. Економідіс підкреслює, що цифрова біоетика повинна враховувати не лише технічні аспекти використання алгоритмів, але й філософсько-правові категорії, такі як автономія особи, гідність та справедливість. Також варто виділити проблему правового статусу рішень, ухвалених штучним інтелектом. У сучасній доктрині права відсутня єдина позиція щодо того, чи можуть такі рішення мати юридичну силу, чи вони повинні розглядатися лише як допоміжний інструмент для лікаря. Це створює правову невизначеність та породжує ризики для захисту прав пацієнтів [13]. Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини наголошує на необхідності дотримання принципу автономії, що означає, що остаточне рішення щодо лікування має приймати людина, а не алгоритм. Таким чином, цифрова біоетика та правове регулювання штучного інтелекту у медицині потребують комплексного нормативного врегулювання, в якому було б визначено правовий статус рішень, ухвалених алгоритмами, встановлено межі їх застосування та гарантовано захист прав пацієнтів.

Окремої уваги заслуговує телемедицина як новітня форма надання медичної допомоги. Вона є одним із ключових напрямів цифрової трансформації охорони здоров'я. Її правове регулювання в Україні перебуває на стадії становлення, що зумовлено необхідністю доктринального осмислення та гармонізації з міжнародними стандартами. Телемедичні технології передбачають дистанційне консультування, діагностику та моніторинг стану пацієнтів із використанням інформаційно-комунікаційних систем, що створює нові правові та етичні виклики [10]. Згідно з чинним законодавством України, телемедицина регламентується лише окремими поло-

женнями ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та наказами Міністерства охорони здоров'я, зокрема Наказом МОЗ № 681 від 19.03.2018 р., яким затверджено Порядок застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я. Проте цей документ має переважно організаційний характер і не вирішує ключових юридичних питань: правового статусу телемедичних послуг, гарантій конфіденційності та захисту персональних даних пацієнтів, а також відповідальності лікаря за рішення, ухвалені дистанційно [7; 8]. Міжнародна практика демонструє більш розвинені моделі правового регулювання телемедицини. У країнах Європейського Союзу телемедичні послуги визнаються як повноцінна форма медичної допомоги, що підлягає ліцензуванню та контролю з боку держави. У США телемедицина врегульована на рівні федерального законодавства, яке визначає стандарти надання дистанційних медичних послуг та гарантує захист прав пацієнтів [11; 14]. В Україні ж відсутність аналогічного закону призводить до правової невизначеності та створює ризики для захисту прав людини. Філософсько-правовий вимір телемедицини полягає у визначенні меж допустимого використання інформаційних технологій у сфері охорони здоров'я. Біоетика ж наголошує на необхідності дотримання принципів автономії та гідності особи, проте право повинно забезпечити баланс між цими принципами та суспільними інтересами. Окрім того наявна й проблема захисту персональних даних у телемедичних системах. У працях Б. Трампа та К. Каммінгса підкреслюється, що використання цифрових технологій у медицині породжує ризики для конфіденційності та безпеки інформації, що потребує спеціального правового регулювання. Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини наголошує на необхідності дотримання принципу недопущення шкоди, що означає, що держава повинна гарантувати захист персональних даних пацієнтів у телемедичних системах. Таким чином, телемедицина в Україні також потребує ухвалення нормативно-правових актів, котрі б врегульовували усі аспекти застосування телемедичних технологій, визначали правовий статус телемедичних послуг, гарантували захист прав пацієнтів та встановлювали чіткі правила для медичних установ і лікарів.

Проблематика правового регулювання новітніх медичних технологій в Україні демонструє системну фрагментарність та відсутність єдиного концептуального підходу. Наявні нормативно-правові акти лише частково охоплюють сферу біомедицини, залишаючи поза увагою ключові питання правового статусу ембріона, меж застосування генної інженерії, використання штучного інтелекту у медицині та телемедицини. Це породжує правові прогалини, які ускладнюють імплементацію міжнародних стандартів та створюють ризики для захисту прав людини.

У науковій літературі дедалі частіше висловлюється думка про необхідність створення комплексного Біоетичного кодексу України, який би систематизував правове регулювання у сфері біомедицини та забезпечив гармонізацію національного законодавства з міжнародними нормами [5;9; 15]. Такий кодекс має виконувати не лише регулятивну, але й доктринальну функцію, формуючи нову парадигму медичного права, що враховує виклики сучасних технологій та інтегрує біоетичні принципи у правову систему.

Міжнародний досвід підтверджує ефективність кодифікації у сфері біоетики. Конвенція Ради Європи про права людини і біомедицину (Ов'єдо, 1997) [2] та Універсальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини (2005) [1] закріплюють універсальні стандарти, які можуть бути використані як концептуальна основа для створення національного Біоетичного кодексу. Декларація Гельсінкі (2013) [3] та Керівні принципи CIOMS (2016) [4] деталізують етичні вимоги до медичних досліджень, що також повинно бути враховано у процесі кодифікації.

Філософсько-правовий вимір кодифікації полягає у визначенні меж допустимого втручання у природу людини та формуванні концептуальних орієнтирів для правотворчості. Натомість біоетика виступає як системоутворюючий елемент, що забезпечує інтеграцію моральних принципів у правову систему та гарантує баланс між прогресом науки і захистом прав людини. Як зазначає І. Економідіс, формування

нової доктрини біоетики має враховувати виклики цифрової медицини та генної інженерії, адже саме вони визначають майбутнє правового регулювання у сфері біомедицини.

Таким чином, перспективи кодифікації медичного права в Україні полягають у створенні комплексного Біоетичного кодексу, який би: систематизував правове регулювання у сфері біомедицини; визначав правовий статус ембріона та межі застосування новітніх технологій; встановлював чіткі правила для використання штучного інтелекту та телемедицини; гарантував захист прав пацієнтів та учасників медичних досліджень; забезпечував гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. UNESCO. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. 2005. unesdoc.unesco.org

2. Council of Europe. Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention). 1997.

3. World Medical Association. Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. 2013.

4. CIOMS. International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects. 2016. cioms.ch

5. Тарасевич Т. Ю. Універсальні принципи і цінності біомедичної етики: аспекти взаємозв'язку з біоюриспруденцією. *Часопис Київського університету права*, 2023. № 1. С. 128–132. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.27

6. Beauchamp T. L., Childress J. F. Principles of Biomedical Ethics. Oxford University Press, 8th ed., 2019. 512 p.

7. Крушельницька Г. Л. Правове регулювання біомедичних технологій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. 181–184. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/41

8. Міщеряков Г. А. Правове регулювання біомедичних технологій та біоетики: сучасні виклики для законодавства України. *Право і суспільство.* 2024. № 6. С. 22–28. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.4

9. Krushelnytska H. et al. Legal framework for the implementation of biomedical technologies as a driver of healthcare system development in Ukraine. *International Journal of Ecosystems and Ecology Science.* 2025. P. 115-120. DOI:10.31407/ijees15.415

10. Орел Л. В., Савченко В. М. та ін. Правове регулювання застосування репродуктивних технологій в Україні. *Reproductive Health of Woman*, 2024. С. 44–53. DOI: https://doi.org/10.30841/2708-8731.8.2024.320082

11. Sun Z., Zhang K. Development of Biomedical Technology from the Perspective of Ethics and Law. *Annals of Medicine and Health Sciences Researchю* 2024. DOI: 10.54608/annalsmedical.2024.S4

12. Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 44 с.

13. Economidis I. Biopolitics and the Ethical Dilemmas of Biotechnology: Lessons from the Pandemic. *Microb Biotechnol*. 2025. 18(11). e70114. DOI: 10.1111/1751-7915.70114

14. Trump B., Cummings C. Governing biotechnology to provide safety and security and address ethical, legal, and social implications. *Front Genet*. 2023. 13. 1052371. DOI: 10.3389/fgene.2022.1052371

15. Herzanych V. M. et al. Ethical and legal principles of biomedical research. *Wiad Lek*, 2025. 78(4). 943-948. DOI: 10.36740/WLek/203907: 943-948

REFERENCES:

1. UNESCO. (2005). *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*. http://unesdoc.unesco.org

2. Council of Europe. (1997). *Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention)*.

3. World Medical Association. (2013). Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. *Journal of the American Medical Association*, 310(20), 2191–2194.

4. CIOMS. (2016). *International Ethical Guidelines for Health-related Research Involving Humans*. http://cioms.ch

5. Tarasevych, T. Yu. (2023). Universalni pryntsypy i tsinnosti biomedychnoi etyky: aspekty vzaiemozviazku z bioiuryisprudentsiieiu [Universal principles and values of biomedical ethics: Aspects of relationship with biojurisprudence]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 128–132. https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.27

6. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). *Principles of Biomedical Ethics* (8th ed.). Oxford University Press.

7. Krushelnytska, H. L. (2022). Pravove rehuliuvannia biomedychnykh tekhnolohii v Ukraini [Legal regulation of biomedical technologies in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 181–184. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/41

8. Mishcheryakov, H. A. (2024). Pravove rehuliuvannia biomedychnykh tekhnolohii ta bioetyky: suchasni vyklyky dlia zakonodavstva Ukraini [Legal regulation of biomedical technologies and bioethics: Modern challenges for the legislation of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, 6, 22–28. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.4

9. Krushelnytska, H., et al. (2025). Legal framework for the implementation of biomedical technologies as a driver of healthcare system development in Ukraine. *International Journal of Ecosystems and Ecology Science*, 15, 115–120. https://doi.org/10.31407/ijees15.415

10. Orel, L. V., Savchenko, V. M., & et al. (2024). Pravove rehuliuvannia zastosuvannia reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini [Legal regulation of the use of reproductive technologies in Ukraine]. *Reproductive Health of Woman*, 8, 44–53. https://doi.org/10.30841/2708-8731.8.2024.320082

11. Sun, Z., & Zhang, K. (2024). Development of Biomedical Technology from the Perspective of Ethics and Law. *Annals of Medicine and Health Sciences Research*, 14, S4. https://doi.org/10.54608/annalsmedical.2024.S4

12. Ostrovska, B. V. (2021). *Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia prava liudyny na zhyttia v konteksti bioetyky* [International legal regulation of the human right to life in the context of bioethics] (Author's abstract of Doctoral dissertation, K text V. M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine). Kyiv.

13. Economidis, I. (2025). Biopolitics and the Ethical Dilemmas of Biotechnology: Lessons from the Pandemic. *Microbial Biotechnology*, 18(11), e70114. https://doi.org/10.1111/1751-7915.70114

14. Trump, B., & Cummings, C. (2023). Governing biotechnology to provide safety and security and address ethical, legal, and social implications. *Frontiers in Genetics*, 13, 1052371. https://doi.org/10.3389/fgene.2022.1052371

15. Herzanych, V. M., et al. (2025). Ethical and legal principles of biomedical research. *Wiadomości Lekarskie*, 78(4), 943–948. https://doi.org/10.36740/WLek/203907

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 19.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 16:510.627:[159.955-021.432:004]
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/3

«ЕНХЕЙРИДІОН» З ПОЗИЦІЇ ФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ

Пенько Віктор Львович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0001-9975-4755
Researcher ID: PNI-1705-2026

Стаття присвячена темі практичної сторони логічного мислення. Ця тема була актуальною у попередні часи, залишається та залишатиметься такою в наш й наступні періоди історії людства. Сьогодення додало темі особливої цінності у зв'язку із посиленням можливостей «штучного інтелекту», якій однозначно становить та становитиме конкуренцію свідомості людині. «Штучний інтелект», з технічної активно переходить на, так звану, гуманітарну сферу людського буття, проявив свої можливості в музичному, літературному та образотворчому мистецтві, в офісній сфері тощо [1]. «Штучний інтелект» опановує й правоохоронний та судовий простір [2].

З одного боку це викликає певне захоплення, оскільки від марудної роботи звільняються сотні фахівців, які можуть прислужитись більш важливим справам, помітно прискорюються виробничі процеси, суттєво зменшується ймовірність технічної помилковості. Проте є й протилежне, сучасні цифрові програми «штучного інтелекту» будуються на логіці оптимізації процесу, натоміть зовсім, або значною мірою не відображають моральні, емоційні, культурні й навіть мовні особливості соціальних відносин певних спільнот. Перелічене виконує функцію парадигми в свідомості, як окремих індивідів, так й певних сталих людських угрупувань, формує зміст думок та поведінку будь-якої людини.

Історично, еволюційно сформовані парадигми не співпадають й певний час не співпадатимуть з недавно розробленими комп'ютерними програмами суспільного регулювання. Подібно тому, як індивід є протилежністю навіть своїй спільноті, а спільнота є протилежністю індивіду, так й будь-яка цифрова програма суспільного регулювання протистоятиме історично сформованій культурі кожного суспільного утворення.

З огляду на те, що загальне завжди в підсумку долає опір одиничного, яке існує в його рамках, в міру втрати тим своєї ідентичності, неважко прийти висновку, що тотальна діджиталізація переважить традиційні методи суспільного регулювання. Загальним в даному випадку є інформаційно-комп'ютерний простір, натомість, правнича інформація – одиничним. Це станеться в міру вдосконалення відповідних комп'ютерних програм, з одного боку та розмивання старих, традиційних методів у праві – з протилежного. В рамках правової системи загалом і правоохоронної, судової зокрема неминучою є їх часткова «дегуманізація». Тобто ще більша раціоналізація й формалізація, чим й без цього вирізняється право та правове мислення серед інших галузей людської діяльності.

Ключові слова: *штучний інтелект, право, правова система, формальна логіка, закон тотожності, закон протилежності, закон виключеного третього, дихотомія, Епіктет.*

Penko Victor. "Encheiridium" from the perspective of formal logic

The article is devoted to the topic of the practical side of logical thinking. This topic was relevant in previous times, remains and will remain so in our and subsequent periods of human history. The present has given the topic a special value in connection with the strengthening of the capabilities of "artificial intelligence", which clearly constitutes and will constitute a competition for human consciousness. "Artificial intelligence", from the technical one is actively moving to the so-called humanitarian sphere of human existence, has shown its capabilities in musical, literary and visual arts, in the office sphere, etc. [1]. "Artificial intelligence" is also mastering the law enforcement and judicial space [2].

On the one hand, this is a certain admiration, since hundreds of specialists are freed from tedious work, who can serve more important matters, production processes are noticeably accelerated, and the probability of technical errors is significantly reduced. However, there

is also the opposite. Modern digital programs of "artificial intelligence" are built on the logic of process optimization, but do not at all, or to a large extent, reflect the moral, emotional, cultural and even linguistic features of social relations of certain communities. The above serves as a paradigm in the minds of both individual individuals and certain stable human groups, shaping the content of thoughts and behavior of any person. Historically, evolutionary paradigms do not coincide and will not coincide for some time with recently developed computer programs of social regulation. Just as the individual is the opposite even to his community and vice versa, and the community is the opposite of the individual, so any digital program of social regulation will oppose the historically formed culture of each community.

Given that the general always eventually overcomes the particular resistance within it, as the latter loses its identity, it is not difficult to conclude that total digitalization will prevail over traditional methods of social regulation. The general in this case is the information and computer space, while legal information is the particular. This will happen as the relevant computer programs improve, on the one hand, and the old, traditional methods in law are eroded, on the other. Within the framework of the legal system in general, law enforcement, and judicial in particular, their partial "dehumanization" is inevitable. That is, even greater rationalization and formalization, which already distinguishes law and legal thinking from other branches of human activity.

Key words: *artificial intelligence, law, legal system, formal logic, law of identity, law of opposites, law of the excluded middle, dichotomy, Epictetus.*

Постановка проблеми. Проблемою є ймовірність неконтрольованого відходу людства від базових критеріїв правової оцінки фактів діяльності людей, а саме «свобода» та «справедливість», на основі яких будувалось та розвивалось Європейське право. Очевидним є те, що зближення традиційного правового мислення з цифровою обробкою юридичних матеріалів має здійснюватися шляхом взаємного руху назустріч, коли правова наука розроблятиме власні методи формалізації матеріалів, які нині традиційно мають описовий характер, спираються на описовий (протокольний) метод, натомість комп'ютерні програми ускладняються інформацією галузевого значення.

Рух від правової інформаційної традиції до комп'ютерного варіанту здійснюватиметься виробленням методів переведення описово-тлумачних текстів у формально логічні форми. Очевидним є й використання знань за межами класичної логіки. Звісно, що це потребуватиме певного досвіду, що можна випробувати на формалізації філософсько-релігійного тлумачення категорій «свобода» та «справедливість» будь-якого класичного філософського чи релігійного тексту.

Виклад основного матеріалу. Для прикладу може бути такий собі конспект «Бесід» давньогрецького філософа часів Римської імперії Епіктета, записаних й упорядкованих його учнем, істориком, державним діячем Флавієм Аріаном [3, с. 200]. Лаконічний виклад висловлювань Епіктета відомий під назвою «Енхейридіон». Вибір цього автора й твору не є випадковим. Епіктет: «**...** (близько 50 – близько 140 н.е) – давньогрецький філософ-стоїк. Епіктет – прізвисько раба, що перекладається з грецької мови як Придбаний. Справжнє ім'я філософа невідоме». [4] Філософ належав до пізньої школи грецьких стоїків, які зосереджувались на питаннях «етики і життєвої мудрості» [5, с. 166]. Щодо самих «стоїків», то філософ, математик Бертран Рассел в своїй книзі «Історія західної філософії» зазначає: «Сократ був у стоїків головним святим протягом усієї їхньої історії; його поведінка на суді, його відмова від утечі, його спокій перед лицем смерті, його твердження, що той, хто чинить несправедливо, завдає більшої кривди собі, ніж своїй жертві, – все це ідеально вписувалось в учення стоїків,…» [6, с. 221].

У цій статті йдеться не про творчий доробок Епіктета та його твір «Енхейридіон, як зразок світової чи зокрема античної філософської думки, чому присвячено чимало досліджень в контексті історії філософії, а про формально-логічний контекст вище зазначеного твору. Загалом етична тематика широко представлена у світовій художній літературі, філософії, а особливо – релігії. Елементи етики можна знайти в правових системах усіх часів, народів та політичних режимів. Досить згади основні постулати Природного

права. Можна з впевненістю стверджувати, що етичний критерій оцінювання між особистих, міжнародних, між соціальних відносини посідає мало не перше місце серед інших критеріїв суспільної дійсності, таких як політичний та економічний. До моралі апелювали ще до появи науки психологія. Тому не дивно, що повчання Епіктета вписані в етичні форми. Проте філософ належить до категорії мислителів, які не переказають загально відомі істини, натомість збирають їх в певні логічно оформлені конструкції, завдяки чому усі висновки не просто констатуються, а виводяться з попередніх фактів чи аргументів. Це до певної міри спрощує переклад висловлювань Епіктета з мови моралі на мову логіки.

Тезою вчення Епіктета є твердження щодо відокремленості суб'єктивної реальності, або індивідуальної свідомості кожної людини від усього, що перебуває за її межами. Звідси висновок: «людина обмежена у своїх можливостях впливати на зовнішню їй дійсність. В підпорядкуванні людині можуть бути лише її власні думки з приводу себе чи будь чого іншого, але не самі речі, які мають власну внутрішню природу, внутрішню логіку існування». «Э такі речі, що лежать у межах нашої сили і такі, що лежать поза межами нашої сили. У межах нашої сили лежать наш погляд, мета, бажання, почуття відрази – одним словом, усі справи, що є нашими власними справами. Поза межами нашої сили лежіть тіло, власність, репутація, становище – одним словом, усі справи, що по правді не є нашими власними справами[1]» [7, с. 43–44].

В даному фрагменті з формально-логічної точки зору йдеться про дихотомію, сторонами якої є спостерігач та те, що спостерігається: «Я – не-Я». Об'єкт спостерігання, яким би близьким та рідним не був, на переконання особи, не належіть спостерігачу. Цей предмет, чи то рідна людина, чи стороннє іншородне явище, існують самостійно, в рамках своїх можливостей та природних особливостей.

Те саме можна сказати з приводу можливостей сторонніх свідомості людини речей: «Речей, що не залежать від нас, не треба ані бажати, ані боятись. … Треба досліджувати природу кожної речі, якою послуговуємося» [7, с. 44–45]. «Не-Я» є таким, володіючи своєю окремою сутністю, яка по різному може проявлятись у контактуванні, скажімо із «Я». Іншими словами «Я» і «не-Я» становлять різну предметну сутність, що можна осмислити в рамках логічного судження. А саме, в якому співвідношенні вони перебувають, або навпаки, ніяким чином не стосуються один одного. В разі виявленого співвідношення «не-Я» можна розглянути в якості Предиката (P), а «Я» – Суб'єкта (S). В реальному житті предикат «впливає» на (S) лише з пізнавальної, але не матеріальної чи фізичної точок зору. Скажімо, батько може ототожнювати себе зі своїми дітьми, але він не може наділити їх безсмертям або якостями, на які він розраховує [7, с. 45–46]. Ототожнення діє є лише в межах свідомості батька, тобто в межах його «Я».

Людина, яка не зважає на цей феномен схильна вдаватись до порушення логічного закону Тотожності – підміна тези. Натомість та, яка дотримується, приходить висновку: «я можу змінити свої думки з приводу об'єкту осмислення, але не сам об'єкт», оскільки «Я» та об'єкт (не-Я) не є тотожними. «Не захоплюйся ніякою досконалістю, яка не твоя. Якщо б кінь був захоплений і сказав: «Я гарний» – то це ще можна б стерпіти. Але, якщо ти захоплюєшся та кажеш: «Я маю гарного коня» – то знай, що захоплюєшся на рахунок заслуг коня. Бо що є твоє власне? Користування феноменом існування. Тому, коли ти є в гармонії з природою, щодо того, ти будеш захопленим дечим добрим на свій власний рахунок» [7, с. 47]. Іншими словами, володіти чимось гарним, не означає бути гарним. Навіть, в даному прикладі, краса та кінь не є рівнозначними поняттями. Кінь може покалічитись і втратити свою первинну красу, залишаючись при цьому конем. Кінь може загинути, його можуть продати і через це перестати бути власністю певної людини. Таким чином очевидним є те, що людина пов'язана з конем лише невідчуженим правом власності, яким володіє лише дана людина. Водночас кінь пов'язаний з красою лише в межах його тобто коня або в межах

[1] У наведених з Енхейридіону цитатах збережено правопис та стилістику даного українського видання цієї книги.

визнання людьми його краси, бо для якоїсь особи цей кінь відповідає її естетичним уподобанням, а для когось ні.

Таким чином ми зустрічаємось іще з однією темою логіки – співвідношення понять. В рамках поняття «власність», кінь належить людині. В рамках «природне явище» – природі. В рамках поняття «краса», кінь гарний, або ні, але в жодному з переліченого, кінь не є людиною, а людина конем. Кінь і людина є протилежними непорівняними поняттями, що можна позначити, як: «А – не-А». А тому й краса коня не переноситься на його власника.

Може бути або гарна людина, або гарний кінь. Навіть при всій своїй змістовній однозначності, краса не може бути одночасно конем та людиною. Якщо конем, то не людиною й навпаки. Іншими словами, маємо справу з логічним законом протилежності. В «Енхейридіоні» з приводу цього логічного принципу є наступна тирада: «У нашій поведінці слід відділяти тіло від душі, так як ніч від дня. Як речення: «Це день чи це ніч» – є зовсім оправдані, якщо розглядати їх роз'єднано, і не оправдані, якщо брати їх разом як цілість, …» [7, с. 69].

Епіктет щоразу наголошує на перевазі природного над штучним з точки зору вирішального результату. Природність забезпечує сутність речей, завдяки якій людина, яка її усвідомлює, поводиться правильно, не вдається до марнославства. Природність вимагає однозначності – так, або ні. Ніякої серединності, ніякого компромісу природного з неприродним, штучним, сформованим в суспільстві під впливом певних обставин. На думку філософа, вибір життєвого шляху людиною починається з усвідомлення базових цінностей, його висловлювання нагадують гасла, але які, по суті, спираються на класичні принципи логіки.

В продовження вище сказаному слід звернути увагу на категоричність цих висловлювань Епіктета. Фактично йдеться про застосування логічного закону Виключного третього. «Здаватися і бути … пам'ятай, що це не легко одночасно держати свою волю в згоді з природою та зовнішніми явищами. А коли ти заглибишся в одному, з конечности мусиш занедбати друге» [7, с. 50]. В даному випадку автор схиляється на користь природності на противагу штучному. Це й не дивно, бо штучність в його розумінні позбавлена предметності та конкретності. Отже маємо протистояння, за оцінкою Епіктета, істини, тобто природності та хиби – штучності, що в площині самого факту протистояння двох абсолютних протилежностей є вираженням вище зазначеного закону – або «А», або «В», третього не дано.

Тема предметності мислення червоною ниткою проходить крізь увесь зміст «Енхейридіону», що можна побачити навіть в майже метафоричних за формою висловлюваннях. Стосується «Втрати пошани до власного ума» [7, с. 59], де робиться наголос на суттєвій відмінності та важливості розуму особи на перевазі його над її тілом. Суть людини є її розум, через який одна людина відрізняється від іншої і який визначає людину людиною. Тобто розум не є тілом і він в житті людини є важливішим за тіло. Бачимо натяк на клас понять, до якого належить індивідуальний розум та іншій клас понять, який включає тіло. Загалом мова про понятійну та фізичну картини дійсності. Те, що, за звичною, не видається окремим, є таким на понятійному рівні. Фізично розум живе в тілі, живиться тілом, але за суттю, яку виражає поняття, не є тілом. Аналогічно: «Не називай себе філософом, але будь ним» [7, с. 72]. Бути філософом, на думку автора, це належати до певного класу людей, не йдеться про соціально-майнову різницю, який позначено окремим поняттям, зі своїм способом життя, світоглядом на противагу іншим, які позначені поняттям з іншим змістом.

Не менш переконливим є розмірковування з приводу адекватності самооцінки при спробі людини перейти в інший клас суспільних відносин: «Як треба перевіряти дію перед приступленням до неї» [7, с. 59–61]. За прикладом Епіктета. Людина пересічна і людина в спорті є різними людьми за способом життя та переслідуваних цілей. Дві різні суті в одній фізичній особі. Клас людини пересічної та клас спортсмена. Перша може жити як звикла, за усталеною схемою. Натомість людина спорту має зректись багато чого, притаманного життю пересічної людини. Людина, яка не усвідомлює цієї різниці –

не зможе досягнути омріяних результатів, в чому неважко переконатись на логічному понятійному рівні.

Наступним прикладом теми предметності є фрагмент «Міра обов'язків» [7, с. 61–62]. Він стосується моральних критеріїв ставлення сина до батька. Батько, в оцінці сина, як рідна людина й батько, як особа, яка може задовольняти або суперечити інтересам сина. Два різні класи понять. Клас понять – близька людина і паралельно клас – партнер чи навіть суперник. Очевидним є те, що поняття «суперник» та «близька людина» є непорівняними. Натомість поняття «батько», «син» є співвідносними». Якщо батько, то батько дитини, в даному випадку – сина. Якщо син, то син батька. Мислити інакше, означає ігнорувати логічну послідовність: «… припустім, що він поганий батько. Чи ж твій природний зв'язок відноситься до доброго батька? Ні, тільки до батька» [7, с. 62]. На основі такого логічного висновку будуються й відповідні етичні норми, правила та настанови.

В контексті цієї теми, питання співвідношення цілого і його частини. Частина несе в собі властивості цілого, проте має й певні відмінності, які забезпечують її окремішнє існування. Ситуація супідрядності понять, коли в рамках цілого існують поняття, що мають різний обсяг щодо один одного. «Справжнє почитання божества. … суть побожності полягає в тому, щоб мати правильний погляд на богів як таких, що правлять світом справедливо та добре. … Бо таким чином не будеш дошукуватися хиб у бога, ані не будеш обвинувачувати їх, що не дбають про тебе» [7, с. 62–63]. Іншими словами, суть богів, змістом поняття «бог» за Епіктетом є правити цілим світом, а не забезпечувати життя кожної окремої людини, очевидна різниця предметів осмислення. Увесь всесвіт та окрема людина, як частина цього всесвіту, який є цілим до частин. Боги, це всесвіт. Людина – підпорядкована всесвіту, є його частиною.

Продовженням цієї логічної закономірності є настанова стосовно ймовірної соціальної мобільності людини. Людині притаманно на її думку в будь-який час свого життя змінити його на краще, порівняно з тим що має. В прийняти іншого життя людина, керуючись емоціями, плутати свої бажання зі своїми можливостями, не враховувати, що «А не є В». «Не міняй своєї ролі. Якщо ти береш на себе ролю, що понад твоєї сили, то гратимеш її погано, і покидаєш ролю, що її ти був у силі виконати» [7, с. 69].

На підставі вище викладеного можна прийти висновку щодо можливості переведення філософсько-етичного твору Епіктета «Енхейридіон» на мову класичної логіки. Поза сумнівом при цьому втрачається художня та емоційна сторони цього твору, що відображатиметься на його сприйнятті читачем, але не губитиметься його логічна сутність. Останнє може знайти своє продовження в законотворчій діяльності в рамках діджиталізація правової діяльності. Зокрема це стосується можливості формально-логічного відображення базових критеріїв права – «свобода», «справедливість».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Штучний інтелект може замінити офісні професії за півтора року – керівник з ШІ Microsoft. *Межа*. URL: https://mezha.ua/news/microsoft-shi-mozhe-zaminiti-ofisni-profesiji-za-pivtora-roku-308591/ (дата звернення: 20.04.2026).

2. Штучний інтелект в судах: Федоров анонсував революційні зміни/ *InternetUA.* URL: https://internetua.com/shtucsnii-intelekt-u-sudah-fedorov-anonsuvav-revoluaciini-zmini (дата звернення: 19.04.2026).

3. Філософський енциклопедичний словник : довідкове видання / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. Київ : [б. в.], 2002. 742 с.

4. Вікіпедія : стаття «Епіктет» URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BF%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%82 (дата звернення: 19.04.2026).

5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1: Антична і середньовічна філософія. Львів : [б. в.], 1997. 456 с.

6. Рассел Бертран. Історія західної філософії. Київ : [б. в.], 1995. 759 с.

7. Епіктет. Енхейридіон і фрагменти. Буенос-Айрес : [б. в.], 1976. 105 с.

REFERENCES:

8. Shtuchnyi intelekt mozhe zaminyty ofisni profesii za pivtora roku – kerivnyk z ShI Microsoft [Artificial intelligence can replace office professions in a year and a half – Microsoft AI head]. (n.d.). *Mezha.* Retrieved April 20, 2026, from: https://mezha.ua/news/microsoft-shi-mozhe-zaminiti-ofisni-profesiji-za-pivtora-roku-308591/ [in Ukrainian].

9. Shtuchnyi intelekt v sudakh: Fedorov anonsuvav revoliutsiini zminy [Artificial intelligence in courts: Fedorov announced revolutionary changes]. (n.d.). *InternetUA.* Retrieved April 19, 2026, from: https://internetua.com/shtucsnii-intelekt-u-sudah-fedorov-anonsuvav-revoluaciini-zmini [in Ukrainian].

10. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. (2002). NAN Ukrainy, Instytut filosofii im. H. Skovorody. Kyiv: [n.p.]. [in Ukrainian].

11. Vikipediia. (n.d.). Epiktet [Epictetus]. In Wikipedia. Retrieved April 19, 2026, from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BF%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%82 [in Ukrainian].

12. Tatarkevych, V. (1997). Istoria filosofii. Vol. 1: Antychna i serednovichna filosofia [History of philosophy. Vol. 1: Ancient and medieval philosophy]. Lviv: [n.p.]. [in Ukrainian].

13. Rassel, B. (1995). Istoriia zakhidnoi filosofii [History of Western philosophy]. Kyiv: [n.p.]. [in Ukrainian].

14. Epiktet. (1976). Enkheiryridion i frahmenty [Enchiridion and fragments]. Buenos-Ayres: [n.p.]. [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 11.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 340.15:343.37](477)”196”
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/4

БОРОТЬБА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УРСР З РОЗКРАДАННЯМИ ВРОЖАЮ У СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ

Ярмиш Олександр Назарович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження
проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-4811-4520

Греченко Володимир Анатолійович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-6046-0178

Важливим завданням, яке щорічно поставало перед правоохоронними та судово-прокурорськими органами республіки, була боротьба з розкраданнями нового врожаю. Основні напрями та результати цієї роботи доповідалися керівникові республіки П. Ю. Шелесту за підписами прокурора УРСР, міністра охорони громадського порядку УРСР, голови Верховного суду УРСР. Це свідчить про велике значення, яке надавалося даному питанню, оскільки воно було пов’язане з однією з найважливіших соцальних проблем, – забезпеченням населення продовольством. Вивчення справ та аналіз контингенту притягнутих до кримінальної відповідальності за цей злочин осіб показує, що в переважній більшості крадіжки скоювались у невеликих розмірах окремими колгоспниками і робітниками радгоспів, які під час жнив мали безпосередній доступ до продуктів врожаю. Однак подекуди допускалися групові організовані розкрадення врожаю у значних розмірах. Слідчими органами республіки за виявленими у 1965 р. фактами розкрадань врожаю було порушено 930 кримінальних справ щодо 1864 осіб. На думку керівників судово-прокурорських та правоохоронних органів республіки, однією з головних умов, яка сприяла розкраданню нового урожаю, було те, що в низці господарств республіки ще не приділялося належної уваги правильному добору осіб на матеріально-відповідальні посади, обліку сільськогосподарської продукції та оформленню документів на її транспортування. У деяких колгоспах та радгоспах зерно на полі залишалося на ніч без охорони, при відправці на токи та хлібоприймальні пункти не зважувалося або направлялося без оформлення документів, що створювало сприятливі умови для розкрадання. Отже, причини розкрадань нового врожаю вони вбачали лише в організаційних проблемах, навіть не згадуючи (фактично ігноруючи) соціальні. До них можна віднести і низький рівень життя, і недостатнє матеріальне забезпечення, і прагнення його покращити, хай навіть злочинним шляхом, низький рівень загальної культури, в тому числі і правової, зневажливе ставлення до колгоспно-радгоспної власності. Крім притягнення винних у розкраданні до кримінальної відповідальності, організовувалося проведення різних нарад з цього питання, для протидії розкраданням ширше стала залучатися громадськість, активізувалася профілактична робота.

Ключові слова: *Україна, 1960-ті роки, прокуратура, міліція, суди, розкрадання врожаю.*

Yarmysh Oleksandr, Grechenko Volodymyr. The fight of law enforcement bodies of the Ukrainian SSR against theft of the new harvest in the mid-1960s

An important task that was faced annually by the law enforcement and juridical and prosecutorial bodies of the republic was the fight against theft of the new harvest. The main directions and results of this fight were sent to the head of the republic P. Yu. Shelest under the signatures of the prosecutor of the Ukrainian SSR, the Minister of Public Order of the Ukrainian SSR, and the Chairman of the Supreme Court of the Ukrainian SSR. The fact that such material was

sent to the first head of the republic and under the signatures of the heads of the three law enforcement agencies of the state testifies to the importance that was attached to this issue, since it was connected with one of the most important social problems – providing the population with food.he study of cases and the analysis of the contingent of persons brought to criminal responsibility showed that in the vast majority of thefts were committed on a small scale by individual collective farmers and workers of state farms, who had direct access to the harvest products during the harvest. However, in some places, group organized thefts of the harvest were allowed on a significant scale. The investigative bodies of the republic opened 930 criminal cases against 1864 persons based on the facts of theft of the harvest discovered in 1965. The heads of the republic's law enforcement agencies believed that one of the main conditions contributing to the theft of the new harvest was that in a number of farms in the republic, due attention had not yet been paid to the correct selection of persons for materially responsible positions, accounting for agricultural products, and the preparation of documents for its transportation. In a number of collective and state farms, grain was left in the field overnight without security, and when sent to the currents and grain receiving points, it was not weighed or was sent without documents, which created favorable conditions for theft.They saw the reasons for the thefts and looting of the new harvest only in organizational problems, without even mentioning (actually ignoring) social ones. These include the low standard of living, insufficient material security, and the desire to improve it, even by criminal means, the low level of general culture, including legal culture, and a contemptuous attitude towards collective and state farm property. In addition to bringing those guilty of embezzlement to criminal liability, various meetings were organized on this issue, the public began to be more widely involved in combating embezzlement, and preventive work was intensified.

Key words: *Ukraine, 1960s, prosecutor's office, police, courts, crop theft.*

Одним із актуальних завдань держави на сучасному етапі є вдосконалення діяльності її правоохоронних органів. Дослідження історії діяльності органів міліції, як одного з найважливіших правоохоронних органів держави, дає можливість встановити історичний зв'язок між минулим та сьогоденням. Упродовж усієї радянської історії міліції довелося вести наполегливу боротьбу з розкраданнями в сільськогосподарському виробництві. Це – велика проблема, яка була і є, і з якою боротися досить складно.

Автори поставили за мету дослідити основні напрями боротьби правоохоронних органів УРСР з розкраданнями нового врожаю в сільськогосподарських підприємствах республіки в середині 1960-х років.

Важливим напрямом діяльності правоохоронних органів республіки, в тому числі і міліції, була боротьба з розкраданнями нового врожаю. Про основні напрями діяльності міліції у цій сфері влітку 1963 р. свідчить Інформаційний лист Слідчого управління Міністерства охорони громадського порядку (МОГП) УРСР «Про приклади успішної взаємодії органів дізнання і попереднього слідства з виявлення і викриття розкрадачів сільськогосподарської продукції від 20 серпня 1963 р., адресований начальникам слідчих відділів УОГП областей і при управліннях міліції міст, начальникам слідвідділів при дорожніх і водних відділах міліції. У цьому листі, зокрема, підкреслювалося, що успішному розслідуванню та розкриттю злочинів, пов'язаних з розкраданням нового врожаю, сприяв контакт у діяльності органів дізнання та попереднього слідства.

Прикладом правильно організованої роботи з початку збиральної кампанії в листі називалася діяльність працівників слідчих відділень при Барському РВМ (старший слідчий лейтенант міліції Суботін), Калинівському РВМ (начальник слідвідділення капітан міліції Павленко) та Жмеринському РВМ (начальник слідвідділення капітан міліції Колесов). Так, старший слідчий Суботін порушену справу 20 липня 1963 за ст. 84, ч. II КК УРСР за звинуваченням громадянина Чорного, на основі реалізації оперативних даних, закінчив розслідуванням у 4-денний термін. У ході розслідування було встановлено, що Чорний, працюючи помічником комбайнера у колгоспі «Україна» с. Конишев здійснював систематичні розкрадання гороху, внаслідок чого завіз собі додому 274 кг, що під час обшуку було виявлено та вилучено. 21 липня 1963 року злочинні дії Чорного було обговорено на загальних зборах колгоспників, які одноголосно

вирішили просити органи слідства передати його до суду як злісного розкрадача народного добра. З інформацією на зборах виступив слідчий Суботін. Після зборів Чорний був взятий під варту і 23 липня 1963 року закінчена справа була направлена прокурору. Народний суд засудив гр. Чорного до 3 років позбавлення волі.

Начальник слідчого відділення при Жмеринському РВМ Колесов спільно з оперативними працівниками у липні 1963 року викрили групу розкрадачів зерна в Браїлівському відділенні радгоспу. Розслідуванням було встановлено, що комбайнер радгоспу громадянин Ісаков, як старший агрегату, увійшовши у злочинний зв'язок із соломокопнильником Риндиком, трактористом Марчуком, причіпником Валіцьким, їздовим тракторного парку Драцевським, сторожем полів Забаштанським та сторожем комбайна Чорним 18 липня 1963 р. скоїли розкрадання пшениці з бункера комбайна вагою 233 кг, з яких мішок вагою 63 кг сховали в копицю, а 170 кг пшениці намагалися доставити до с. Браїлів з метою продажу, але були затримані на місці злочину, а обшуком у вищевказаних осіб було виявлено та вилучено 1046 кг зерна. Усі розкрадачі були ув'язнені, а основні слідчі дії, незважаючи на великий обсяг роботи, були закінчені протягом 10 днів.

З початку збирання врожаю по 1 серпня 1963 р. органами міліції та слідчими працівниками УОГП Вінницької області було порушено 84 кримінальні справи на розкрадачів зернопродуктів, за якими було притягнуто до кримінальної відповідальності 36 обвинувачених. У злочинців було вилучено та повернуто державі 9560 кг зерна [2, арк. 13–14].

Якою була ситуація у цій сфері влітку і восени 1965 р., свідчать дві Доповідні записки про стан боротьби з розкраданням врожаю 1965 року в республіці від 11 серпня 1965 р. та 20 жовтня 1965 р., спрямовані першому секретареві ЦК КПУ П.Ю. Шелесту, яку підписали в.о. прокурора УРСР К. Згурська, міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко, голова Верховного суду УРСР В. Зайчук (у першому випадку) та відповідно Ф. Глух, І. Головченко, В. Зайчук (у другому випадку). Те, що такий матеріал надсилався першому керівникові республіки, свідчить про те значення, яке надавалося цьому питанню, оскільки воно було пов'язане з однією з найважливіших соцальних проблем – забезпеченням населення продовольством.

Керівники правоохоронних та судово-прокурорських органів повідомляли, що основна увага в роботі їхніх підлеглих спрямовується на профілактичні заходи по запобіганню розкрадань та усуненню причин і умов, що сприяють їхньому скоєнню. З метою покращання діяльності адміністративних органів, в областях і районах республіки були проведені міжвідомчі наради працівників прокуратури, міліції та судів з питань організації боротьби з розкраданнями врожаю то залучення до роботи широкої громадськості [7, арк. 66]. Працівники Прокуратури республіки, Міністерства охорони громадського порядку і Верховного суду УРСР протягом червня–липня 1965 р. виїжджали у Полтавську, Кримську, Херсонську, Кіровоградську, Одеську, Хмельницьку, Харківську, Луганську та інші області. У даному документі відзначалося, що порівняно з 1964 роком кількість випадків крадіжок і розкраденої сільськогосподарської продукції значно зменшились. Якщо за станом на 1 серпня 1964 року в республіці було виявлено 987 випадків і у розкрадачів було вилучено 176,5 т сільськогосподарської продукції, в тому числі 88,5 т зерна, 35 т кормів, 13 т овочів, то в 1965 році з початку жнив було виявлено 446 випадків і у розкрадачів було вилучено 109,5 т сільськогосподарської продукції, в тому числі 47,3 т зерна, 60,8 т кормів і 1,5 т овочів [7, арк. 67].

За виявленими влітку 1965 р. фактами розкрадань врожаю було порушено 173 кримінальні справи стосовно 242 осіб. У числі притягнутих до кримінальної відповідальності було 125 рядових колгоспників та робітників радгоспів: 92 шофери та їздові; 45 механізаторів, 4 сторожа, комірники та завідуючих токами та 37 осіб, які не мали стосунку до сільськогосподарського виробництва. Поряд з цим щодо 216 осіб, які вперше скоїли дрібні крадіжки врожаю і усвідомили свою провину, матеріали були передані на розгляд громадськості, зокрема, у Донецькій області таких було 60, Хмельницькій – 49,

Черкаській – 18, Полтавській – 28, Кримській – 13, Запорізькій – 11 [7, арк. 68].

Вивчення справ та аналіз контингенту притягнутих до кримінальної відповідальності осіб свідчили, що в переважній більшості крадіжки скоювались у невеликих розмірах окремими колгоспниками і робітниками радгоспів, які під час жнив мали безпосередній доступ до продуктів врожаю. Однак, подекуди допускалися групові організовані розкрадання врожаю у значних розмірах. Так, комбайнери радгоспу «Більшовик» Червоногвардійського району Кримської області Левенець М. Ф. (секретар парторганізації відділення), Гарбуз Д. М. (член КПРС) та шофер цього радгоспу Черкасов В. А. 25 липня 1965 року за домовленістю між собою вкрали з бункерів комбайнів пшеницю вагою 1800 кг, яку завезли на млин радгоспу і здали її без документів завідувачу млином Родіонову Н. І. Вкрадене зерно було повернуто в радгосп, а злочинців було притягнуто до кримінальної відповідальності [7, арк. 69].

Виявлено було й таке, що розкраданням продуктів нового врожаю займалися навіть окремі особи, яким доручено охорону врожаю. Так, у Одеській області вагар колгоспу «Приморський» Татарбунарського району Хуторенко В. А., домовившись в їздовими колгоспу Єременко В. І. і Мунтяном А. Н., 28 липня 1965 р. вкрали з току колгоспу 476 кг пшениці, яку завезли на млин. Розкрадачів було притягнуто до кримінальної відповідальності, а вкрадене зерно повернуто колгоспу. За період жнив у розкрадачів нового врожаю було вилучено 3 мотоцикли та 4 велосипеди, на яких злочинці перевозили викрадену продукцію [7, арк. 70].

Керівники правоохоронних та судово-прокурорських органів республіки намагалися виокремити причини розкрадань та крадіжок нового урожаю і вважали, що однією з головних умов, яка сприяла розкраданню нового урожаю, було те, що в низці господарств республіки ще не приділялося належної уваги правильному добору осіб на матеріально-відповідальні посади, обліку сільськогосподарської продукції та оформленню документів на її транспортування. У низці колгоспів та радгоспів зерно на полі залишалося на ніч без охорони, при відправці на токи та хлібоприймальні пункти не зважувалося або направлялося без оформлення документів, що створювало сприятливі умови для розкрадання [7, арк. 70].

Отже, як бачимо, причини розкрадань та крадіжок нового врожаю вони вбачали лише в організаційних проблемах, навіть не згадуючи (фактично ігноруючи) соціальні. До них можна віднести і низький рівень життя, і недостатнє матеріальне забезпечення, і прагнення його покращити, хай навіть злочинним шляхом, низький рівень загальної культури, в тому числі і правової, зневажливе ставлення до колгоспно-радгоспної власності. Сюди можна також додати генетичну пам’ять про Голодомор 1932–1933 рр. та голод 1946–1947 рр., які пережили представники цих поколінь, які ще працювали у 1965 р. Звичайно, що таке замовчування цих причин з боку керівників правоохоронних органів не було випадковим. Можливо, вони навіть зробили це не спеціально, хоча теж були свідками тих подій, про які ми писали вище. У радянські часи вони й не могли написати інакше, бо такою тоді була ідеологія і їхній менталітет, сформований радянським вихованням та способом життя.

У Доповідній записці наводились й інші, досить багаточисельні приклади розкрадань нового врожаю. Так, 30 липня 1965 р. шофер Тетіївського автопарку Білоцерківського району Київської області Корнієнко А. В. та вантажник колгоспу «Здобутки Жовтня», користуючись тим, що оформлення документів на відвантаження зерна від комбайна на тік проводиться в кінці дня, викрали 254 кг пшениці, які заховали в лісопосадці, а потім перевезли до матері водія Корнієнка. Викрадена пшениця була вилучена та повернута колгоспові, а розкрадачі притягнені до відповідальності [7, арк. 71].

23 липня 1965 р. на квартирі продавця магазину колгоспу «Дружба народів» Новоазовського району Донецької області Макарової (член КПРС) було вилучено 300 кг пшениці нового врожаю. Розслідуванням було встановлено, що водії цього колгоспу Загорулько Є. А. і Макаров В. Ф. під час перевезення зерна від комбайна на тік колгоспу вкрали 600 кг. і продали його Макаровій за 49 руб., а одержані гроші поділили. Розкрадачі були притягнені до кримінальної відповідальності.

Станом на 1 серпня 1965 року судами республіки було розглянуто 25 кримінальних справ щодо 29 розкрадачів нового врожаю. Заходи з попередження та викриття фактів розкрадання та розбазарювання продукції нового врожаю продовжувалися і надалі, про що інформувалося в другій Доповідній записці П. Ю. Шелесту від 20 жовтня 1965 р., яка вже згадувалася вище. У документі, зокрема, повідомлялося, що протягом вересня 1965 р. адміністративні органи республіки продовжували роботу з боротьби з розкраданнями продукції нового врожаю. В областях республіки було здійснено низку організаційних заходів, спрямованих на *повне* (виділення наше – *Авт*.) збереження від розкрадань і втрат як зернових, так і пізніх культур – картоплі, кукурудзи, цукрових буряків. Це було бажаною, але нереальною задачею.

Станом на 10 жовтня 1965 року в республіці з початку жнив було виявлено 2200 випадків розкрадань і крадіжок зерна, картоплі, кукурудзи, цукрових буряків та інших продуктів нового урожаю, в тому числі – у Львівській області – 230 випадків, Донецькій – 247, Луганській – 195, Хмельницькій – 132, Миколаївській –122, Полтавській – 91, Тернопільській – 89, Одеській – 86, Вінницькій – 80. За цей же період 1964 року в республіці було зареєстровано 3555 випадків розкрадань та крадіжок урожаю, а на 10 жовтня 1963 року – 4337 випадків.

Серед притягнених до кримінальної відповідальності було 585 рядових колгоспників, робітників радгоспів та підсобних господарств, 300 водіїв автомашин та їздових, 247 механізаторів, 80 сторожів, комірників, вагарів і завідуючих токами, 16 бригадирів, 16 членів правлінь сільгоспартілей і адміністрацій радгоспів, а також 120 осіб, які не мали стосунку до сільськогосподарського виробництва [7, арк. 75–76].

У деяких випадках громадяни самі повідомляли про випадки розкрадань продукції нового урожаю. Так, до Ленінського райвідділу міліції Кримської області надійшов сигнал про те, що комірник колгоспу «Заповіт Ілліча» Шекула і бригадир Єременко навантажили на колгоспному току автомашину пшеницею і здали в млин, не оформивши на це ніяких документів. При перевірці цього повідомлення було встановлено, що Шекула та Єременко дійсно завезли в млин майже три тони пшениці з тим, щоб переробити її, а борошно продати на власну користь. Проти розкрадачів було порушено кримінальну справу, а пшеницю вилучено.

В окремих господарствах республіки було встановлено факти злочинної безгосподарності, що призвело до втрат і псування врожаю. Так, в колгоспі ім. XXI партз'їзду в Яготинському районі на Київщині з вини голови правління Маклакова, агронома Чорнобай і секретаря партійної організації Калашника не були вжиті заходи для просушування і розміщення зерна, в результаті чого прийшли в непридатність 48,5 тон пшениці. Маклакова та його заступника Качанова було притягнуто до кримінальної відповідальності.

Станом на 10 жовтня 1965 року судами республіки було розглянуто 436 кримінальних справ за фактами розкрадання врожаю, в тому числі 353 справи або 81% було розглянуто на виїздних засіданнях судів за місцем вчинення злочинів. При вивченні справ було встановлено, що суди правильно обирають міру покарання – відповідно до тяжкості вчиненого злочину та особи обвинуваченого. За період збирання врожаю у розкрадачів було вилучено 4 автомашини, 30 мотоциклів і моторолерів, 33 велосипеди, які використовувалися ними як засоби вчинення злочинів.

Керівники правоохоронних та судово-прокурорських органів республіки запевняли свого «шефа» Петра Шелеста, що їхні підлеглі вживають подальших заходів для посилення боротьби з розкраданням врожаю [7, арк. 79].

Боротьба з розкраданнями нового врожаю була відповідальним завданням і суттєвим аспектом діяльності правоохоронних органів республіки – і в даний, і попередній, і наступні періоди існування радянської влади. Ця діяльність, в силу її важливості для продовольчої безпеки держави та забезпечення населення продукцією сільського господарства, постійно моніторилася компатійним керівництвом та очільниками прокуратури УРСР, міністерства охорони громадського порядку УРСР, Верховного суду УРСР. Аналіз доку-

ментів свідчить, що в основному, крадіжки скоювались у невеликих розмірах окремими колгоспниками і робітниками радгоспів, але це мало достатньо масовий характер. Мали місце і групові організовані розкрадення врожаю у значних розмірах. Представники влади вважали, що передумовами цього було те, що в низці господарств республіки не приділялося належної уваги правильному добору осіб на матеріально-відповідальні посади, обліку сільськогосподарської продукції та оформленню документів на її транспортування. Причини розкрадань врожаю вони вбачали лише в кадрово-організаційних проблемах, ігноруючи соціальні. Але істотну роль у цих процесах відіграли соціально-економічні чинники: низький рівень життя, недостатнє матеріальне забезпечення, низький рівень загальної і правової культури, зневажливе ставлення до колгоспно-радгоспної власності. Для боротьби з розкраданнями врожаю використовувалися традиційні радянські методи: репресії, проведення нарад з цього питання, залучення громадськості, профілактична робота.

Боротьба з розкраданнями врожаю у 1960-ті роки було складним та багатогранним завданням, яке потребувало спільних зусиль правоохоронних органів, сільгосппідприємств та населення. Реалізація цієї боротьби певною мірою сприяла зміцненню економічної ситуації в країні та забезпеченню продовольчої безпеки держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках. Харків : Майдан, 2022.544 с.

2. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13–16.

3. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953–серпень 1962 рр.): історико-правове дослідженн я: монографія. Харків : Промарт, 2024.452 с.

4. Карний розшук України: відданість, вірність, відвага : довідково-історичне видання. / ред. І. Довгаль. Київ : Світ Успіху, 2009. 402 с.

5. Міліція України: історичний нарис, портрети, події / За заг. ред. Ю. О. Смирнова. Кол. авторів: Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. Київ : Ін-Юре, 2002. 888 с.

6. Пєчніков В. С. Є така служба… Київ : Еліт Прінт, 2011. Т. 1. Ч. 1.585 с.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф.1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 66–79.

8. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : авторефер. дис. канд. юр. наук : 12.00.01. Київ, 2008.21 с.

9. Semukhina O. B. & Reynolds K. M. Understanding the Modern Russian Police. Boca Raton, Fl., CRC Press, Taylor and Francis Group. 2013. 337 p.

REFERENCES:

1. Bandurka, O.M., (2022.) *Sekretari, narkomy, ministry vnutrishnikh sprav Ukrayiny v 1917–2022 rokakh: monohrafiia* [Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022: monograph]. Maydan. [in Ukrainian].

2. Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (SSA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine). C.31. D.1. F.1. L. 13–16 [in Ukrainian].

3. Grechenko, V.A., Yarmysh, O.N. (2024.) *Militsiya v Ukrayini v period chastkovoyi liberalizatsiyi politychnoho rezhymu (berezen' 1953–serpen' 1962 rr.): istoryko-pravove doslidzhennya: [monohrafiya].* [Militia in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953–August 1962): historical and legal research: [monograph]. Promart [in Ukrainian].

*4. Karnyy rozshuk Ukrayiny: viddanist', virnist', vidvaha: dovidkovo-istorychne vydannya (*2009*). / red. I. Dovhal'* [Criminal Investigation Department of Ukraine: devotion, loyalty, courage: reference and historical edition]. Svit Uspihu [in Ukrainian].

5. Militsiya Ukrayiny: istorychnyy narys, portrety, podiyi (2002) / Za zah. red. YU.O. Smyrnova. Kol. avtoriv: Smyrnov Yu.O., Mykhaylenko P.P., Svyatots'kyy O.D., Anufriyev M. [*Ukrainian Police: Historical Essay, Portraits, Events. In-Yure*]. [in Ukrainian].

6. Pyechnikov, V.S. (2011). *Ye taka sluzhba…* [There is such a service ...]. Elit Print, T. 1. CH. 1 [in Ukrainian].

7. Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU). C. 1. D. 24. F. 6017. L. 66–79 [in Ukrainian].

8. Cherneha, A.P. (2008). *Pravove rehulyuvannya diyal'nosti orhaniv militsiyi Ukrayins'koyi RSR u 1956–1985 rr.* [Legal regulation of the activities of the police of the Ukrainian SSR in 1956–1985: autores. dissertation. candidate of legal sciences: 12.00.01. [in Ukrainian].

9. Semukhina, O.B. & Reynolds, K.M. (2013). Understanding the Modern Russian Police. Boca Raton, Fl., CRC Press, Taylor and Francis Group [in English].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.7:364-054.73:352.07
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/5

КОНФЛІКТИ ВПО У ГРОМАДАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Ленгер Яна Іванівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-2666-9709

Фідря Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального
правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9703-9494

Гороть Алла Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8482-053X

У статті досліджено конфлікти, що виникають у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі територіальні громади України в умовах тривалої збройної агресії та масштабного внутрішнього переміщення населення. Актуальність теми зумовлена тим, що внутрішнє переміщення вже не може розглядатися лише як гуманітарна або соціальна проблема: воно безпосередньо впливає на правову політику держави, повноваження органів місцевого самоврядування, доступ до житла, праці, соціальних і адміністративних послуг, а також на рівень соціальної згуртованості громад. Метою статті є з'ясування природи конфліктів за участю ВПО, визначення їх основних причин та обґрунтування правових механізмів їх попередження і врегулювання. У роботі використано формально-юридичний, системний, порівняльно-правовий, аналітичний та міждисциплінарний методи дослідження. Проаналізовано чинне законодавство України про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, Закон України «Про медіацію», наукові праці українських дослідників, статистичні матеріали та окремі міжнародні підходи до локального врегулювання конфліктів. Обґрунтовано, що конфлікти у приймаючих громадах мають багатофакторний характер: вони пов'язані з конкуренцією за ресурси, житловими й трудовими проблемами, нерівномірним доступом до соціальної підтримки, недостатньою комунікацією між ВПО та місцевими жителями, а також із психологічними наслідками вимушеного переміщення. Окрему увагу приділено ролі територіальної громади як первинного середовища інтеграції, де формуються практики співіснування, соціальної довіри та локальної стабільності. Доведено, що ефективна інтеграція ВПО потребує комплексного поєднання правових, соціальних, психологічних і комунікаційних інструментів. Особливе значення у цьому контексті має медіація, зокрема громадська, інсайдерська та судова, яка здатна не лише врегульовувати окремі спори, а й відновлювати комунікацію та довіру між учасниками конфлікту. Зроблено висновок, що медіація має розглядатися як перспективний елемент правової політики інтеграції ВПО у територіальні громади України.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, ВПО, територіальна громада, інтеграція, соціальна згуртованість, конфлікт, медіація, альтернативне врегулювання спорів.*

Lenher Yana, Fidria Yuliia, Horot Alla. Conflicts of Internally Displaced Persons in Ukrainian Communities: Problems of Integration and Legal Mechanisms of Settlement

The article examines conflicts that arise in the process of integrating internally displaced persons into host territorial communities of Ukraine under the conditions of prolonged armed aggression and large-scale internal displacement. The relevance of the study is determined by the fact that internal displacement can no longer be viewed only as a humanitarian or social issue. It directly affects state legal policy, the powers of local self-government bodies, access to housing, employment, social and administrative services, and the level of social cohesion within communities. The purpose of the article is to clarify the nature of conflicts involving internally displaced persons, identify their main causes, and substantiate legal mechanisms for their prevention and settlement. The study applies formal legal, systemic, comparative legal, analytical and interdisciplinary methods. The article analyses Ukrainian legislation on the protection of the rights and freedoms of internally displaced persons, the Law of Ukraine "On Mediation", scholarly works of Ukrainian researchers, statistical materials and selected international approaches to local conflict resolution. It is argued that conflicts in host communities are multifactorial in nature. They are connected with competition for resources, housing and employment problems, unequal access to social support, insufficient communication between internally displaced persons and local residents, and the psychological consequences of forced displacement. Particular attention is paid to the role of the territorial community as the primary environment for integration, where practices of coexistence, social trust and local stability are formed. The article demonstrates that effective integration of internally displaced persons requires a comprehensive combination of legal, social, psychological and communication instruments. Mediation is of particular importance in this context, including community mediation, insider mediation and court-related mediation, as it can not only resolve individual disputes but also restore communication and trust between the parties. The article concludes that mediation should be regarded as a promising element of legal policy aimed at integrating internally displaced persons into Ukrainian territorial communities.

Key words: *internally displaced persons, IDPs, territorial community, integration, social cohesion, conflict, mediation, alternative dispute resolution.*

Станом на кінець 2025 року в Україні офіційно обліковувалися понад 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб, причому найбільша їх концентрація спостерігалася у Харківській, Донецькій, Дніпропетровській областях та місті Києві [1]. Такі показники засвідчують, що внутрішнє переміщення стало не короткочасним наслідком воєнних дій, а довготривалим соціально-правовим явищем, яке суттєво впливає на функціонування територіальних громад, систему соціального забезпечення, ринок праці, житлову політику та механізми надання адміністративних послуг.

Правовою основою захисту ВПО в Україні є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який визначає гарантії дотримання прав і свобод таких осіб, питання їх обліку, соціального захисту, сприяння у реалізації права на житло, працю, освіту, медичну допомогу та інші базові права [2]. Водночас сама наявність нормативного регулювання не усуває всіх проблем інтеграції, адже значна частина труднощів виникає саме на локальному рівні — у щоденній взаємодії ВПО, місцевих жителів, органів місцевого самоврядування, роботодавців, орендодавців, закладів освіти та соціальних служб.

У територіальних громадах конфлікти можуть виникати через доступ до житла, черговість отримання допомоги, користування комунальною інфраструктурою, працевлаштування, освітні й соціальні послуги, а також через відчуття нерівності або недостатньої комунікації між різними групами населення. Особливість таких конфліктів полягає в тому, що вони мають не лише юридичну, а й глибоку соціально-психологічну природу. Тому традиційних адміністративних або судових механізмів часто недостатньо для їх ефективного розв’язання.

З огляду на це актуальним є пошук таких правових механізмів, які були б здатні не тільки реагувати на вже наявні спори, а й попереджати соціальну напругу, сприяти діалогу, відновлювати довіру та формувати сталі моделі співіснування у приймаючих громадах. Одним із таких інструментів є медіація, правові засади якої визначено Законом України «Про медіацію» [15].

Проблематика інтеграції ВПО у приймаючі громади активно розробляється у сучасній українській науковій літературі. Н. Павлик, М. Гордон та Н. Оленцевич досліджують соціальну інтеграцію людей зі статусом ВПО у приймаючих громадах, акцентуючи увагу на труднощах адаптації, значенні соціальних зв'язків, проблемах із працевлаштуванням та відчутті ізольованості переселенців [3]. Праця цих авторів є важливою для розуміння того, що інтеграція ВПО не зводиться лише до реєстрації статусу чи отримання матеріальної допомоги, а потребує реального включення особи у соціальне життя громади.

Г. Юрчик і Н. Самолюк розглядають потреби ВПО та особливості їх сприйняття як індикатор інтегрованості у приймаючі громади [4]. Наукова цінність цього підходу полягає в тому, що автори звертають увагу на двосторонній характер інтеграції: вона залежить не лише від готовності ВПО адаптуватися, а й від спроможності приймаючої громади сприймати їх не як додаткове навантаження, а як людський, професійний і соціальний ресурс.

Правові аспекти статусу ВПО та механізмів його реалізації аналізуються у працях М. Макарова, який досліджує особливості правового захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану [5], а також А. Сівченко, яка розкриває основні права та гарантії ВПО в Україні на сучасному етапі [6]. У цих роботах підкреслюється, що правовий статус ВПО має оцінюватися не формально, а через реальну можливість особи користуватися житлом, працею, соціальною підтримкою, медичною допомогою та іншими гарантіями.

Соціально-забезпечувальний вимір проблеми відображено у дослідженнях Т. Павлюк і Л. Осіпової щодо законодавчих новацій у сфері соціального захисту ВПО [7], а також І. Карпич, яка аналізує реалізацію державної політики у сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб [8]. Соціально-правові аспекти реінтеграції ВПО розглядає В. Паращук [9], тоді як О. Москаленко акцентує увагу на гендерному вимірі внутрішнього переміщення та фемінізації цього явища в умовах війни [10].

Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання конфліктів у громадах за участю ВПО та правових механізмів їх врегулювання, зокрема через медіацію, потребує подальшого комплексного аналізу. Недостатньо дослідженими залишаються зв'язки між правовим статусом ВПО, соціально-психологічними наслідками переміщення, локальною політикою громад і практичним застосуванням альтернативних способів вирішення спорів.

Метою статті є комплексне дослідження конфліктів, що виникають у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі територіальні громади України, з'ясування їх причин, форм прояву та обґрунтування правових механізмів попередження і врегулювання таких конфліктів, зокрема шляхом застосування медіації та інших альтернативних способів вирішення спорів.

Методологічну основу статті становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень законодавства України щодо правового статусу ВПО та медіації. Системний метод дав змогу розглянути інтеграцію ВПО як багаторівневий процес, що охоплює правові, соціальні, економічні, психологічні та управлінські елементи. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення українських підходів із окремими міжнародними практиками локального врегулювання конфліктів. Аналітичний метод використано для узагальнення статистичних даних, наукових позицій і практичних рекомендацій. Міждисциплінарний підхід дозволив врахувати не лише нормативні, а й соціально-психологічні чинники конфліктності у приймаючих громадах.

Масове внутрішнє переміщення насе-

лення призвело до появи нових моделей соціальної взаємодії у територіальних громадах. ВПО змушені не лише відновлювати документи, шукати житло, роботу та джерела доходу, а й вибудовувати нові соціальні зв'язки, адаптуватися до локальних правил співжиття, долати психологічні наслідки втрати дому та попереднього соціального середовища. У свою чергу, приймаючі громади мають забезпечувати доступ до базових послуг за умов додаткового навантаження на місцеві бюджети, інфраструктуру та соціальні служби.

Найбільша концентрація ВПО у великих містах та регіонах із відносно розвиненим ринком праці пояснюється прагненням людей знайти безпечніше середовище, роботу, медичні та освітні послуги. Водночас саме в таких громадах особливо гостро проявляються проблеми житлового забезпечення, оренди, конкуренції за робочі місця, черг на соціальні послуги та нерівномірного розподілу гуманітарної допомоги [1]. Отже, статистичне зростання кількості ВПО автоматично трансформується у правову проблему локального управління та соціальної стабільності.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» закріплює гарантії прав ВПО, однак практична реалізація цих гарантій залежить від організаційної спроможності конкретної громади [2]. Саме органи місцевого самоврядування, центри надання адміністративних послуг, заклади освіти, охорони здоров'я, соціальні служби та громадські організації першими стикаються з потребами ВПО. Тому територіальна громада фактично стає первинним середовищем правової, соціальної та психологічної адаптації переселенців.

Дослідження Н. Павлик, М. Гордон та Н. Оленцевич показує, що значна частина ВПО обирає нову громаду не через системну державну політику розселення, а через наявність родичів, друзів або знайомих [3]. Такий результат свідчить про високу роль соціального капіталу в умовах кризи. Проте неформальні зв'язки не можуть повністю замінити інституційну підтримку. Якщо громада не створює зрозумілих правил доступу до допомоги, житла, послуг і комунікації, то навіть за відсутності відкритої дискримінації у ВПО може формуватися відчуття ізольованості та тимчасовості перебування.

Важливо підкреслити, що інтеграція ВПО має двосторонній характер. З одного боку, переселенці повинні мати можливість включитися у життя громади, користуватися правами та брати участь у місцевих процесах. З іншого боку, приймаюча громада повинна бути готовою до прийняття нових мешканців, подолання стереотипів і формування практик співпраці. Саме на цьому наголошують Г. Юрчик і Н. Самолюк, розглядаючи сприйняття ВПО як важливий індикатор рівня інтегрованості у приймаючих громадах [4].

Конфлікти між ВПО та місцевими жителями найчастіше виникають через конкуренцію за ресурси. Йдеться про доступне житло, робочі місця, соціальну допомогу, місця у школах і дитячих садках, медичні послуги, транспортну та комунальну інфраструктуру. У ситуації, коли ресурси громади є обмеженими, будь-яка преференція або навіть уявлення про таку преференцію може сприйматися як несправедливість. У цьому полягає одна з головних причин локальної соціальної напруги.

Окремою групою є конфлікти між ВПО та органами публічної влади. Вони можуть виникати через складність адміністративних процедур, затримки у виплатах, відмови у наданні допомоги, труднощі з підтвердженням статусу, недостатнє інформування або формальний підхід до індивідуальних життєвих обставин особи. У таких ситуаціях правовий статус ВПО, формально гарантований законом, може не забезпечувати реального доступу до прав. Саме тому у науковій літературі слушно наголошується на необхідності оцінювати гарантії ВПО через призму їх практичної дієвості [5; 6].

Ще одним різновидом є конфлікти всередині середовища самих ВПО. Вони найчастіше виникають у місцях компактного проживання, гуртожитках, модульних містечках, тимчасових прихистках, центрах колективного розміщення. Причинами можуть бути спільне користування побутовими приміщеннями, розподіл гуманітарної допомоги, різний рівень матеріального забезпечення, побутові суперечки, відмінності у стилях адаптації та психологічне виснаження. Ці конфлікти часто залиша-

ються поза увагою формальної правової системи, хоча істотно впливають на якість життя людей.

Психологічний стан ВПО є одним із найважливіших конфліктогенних чинників. Вимушене переміщення супроводжується втратою житла, роботи, звичного соціального оточення, іноді — втратою близьких, досвідом окупації, обстрілів або насильства. Дослідження соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців свідчать, що травматичний досвід, тривожність, депресивні стани, криза ідентичності та соціальна ізоляція безпосередньо впливають на поведінку особи у новому середовищі [11].

У цьому контексті помилково розглядати конфлікти у громадах лише як порушення правил співжиття або як наслідок недостатньої правової культури. Часто вони є зовнішнім проявом глибших проблем: невизначеності майбутнього, страху втрати контролю над життям, відчуття несправедливості, недовіри до інституцій або емоційного виснаження. Тому правове врегулювання таких конфліктів має бути чутливим до психологічного стану сторін.

У багатьох громадах відсутні сталі механізми раннього виявлення конфліктів, системної комунікації з ВПО та психологічного супроводу. Водночас досвід, розроблений у межах співпраці українських інституцій та Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, свідчить про важливість оцінки ризиків виникнення конфліктів у громадах, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту [12]. Такий підхід дозволяє не чекати ескалації, а виявляти конфліктогенні фактори на ранніх етапах.

Методичні підходи до оцінки ризиків конфліктів у громадах мають важливе значення і для сучасної політики інтеграції ВПО. Вони орієнтують органи місцевого самоврядування на аналіз вразливості різних груп, рівня соціальної згуртованості, якості комунікації, доступу до ресурсів та готовності громади до діалогу. Фактично йдеться про перехід від реактивної моделі управління конфліктами до превентивної, у якій громада не лише реагує на спір, а й попереджає його виникнення.

Міжнародна практика підтверджує значення локальних інструментів врегулювання конфліктів. Однією з таких моделей є громадська медіація, яка передбачає вирішення конфліктів між членами громади за допомогою підготовлених медіаторів. Її перевага полягає у доступності, неформальності, швидкості реагування та орієнтації на відновлення комунікації, а не лише на встановлення правоти однієї зі сторін [13]. Для ВПО така модель є особливо корисною, оскільки значна частина їхніх конфліктів має побутовий, соціальний або комунікаційний характер.

Окремої уваги заслуговує інсайдерська медіація. Її сутність полягає у залученні до врегулювання конфліктів осіб, які є частиною самої громади, користуються довірою її членів і добре розуміють локальний контекст. Програма розвитку ООН визначає інсайдерську медіацію як підхід, що спирається на авторитет і знання місцевих медіаторів для запобігання та врегулювання конфліктів у громадах [14]. Для українських громад така модель може бути корисною у роботі з ВПО, якщо поєднувати її з професійною підготовкою, етичними стандартами та інституційною підтримкою.

Правовою основою застосування медіації в Україні є Закон України «Про медіацію», який визначає медіацію як добровільну, позасудову, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт [15]. Для спорів за участю ВПО особливо важливими є добровільність, нейтральність медіатора, конфіденційність і орієнтація на інтереси сторін, а не лише на формальну юридичну позицію.

Застосування медіації у конфліктах за участю ВПО має кілька переваг. По-перше, вона дозволяє сторонам бути почутими й висловити власні потреби. По-друге, медіація допомагає знизити рівень емоційної напруги. По-третє, вона сприяє виробленню рішення, яке враховує реальні можливості сторін і громади. По-четверте, медіація може запобігти перетворенню соціального конфлікту на судовий спір. По-п’яте, вона має відновний потенціал, оскільки спрямована на збереження відносин між людьми, які й надалі проживатимуть в одній громаді.

Разом із тим медіацію не можна абсолютизувати. Вона не є універсальним способом вирішення всіх конфліктів і не

може застосовуватися там, де відсутня добровільна згода сторін, існує очевидна нерівність переговорних позицій, загроза насильства або порушуються права третіх осіб. Для ВПО ці обмеження особливо важливі, адже їх соціальна вразливість може впливати на здатність повноцінно відстоювати власні інтереси. Саме тому медіація має поєднуватися з безоплатною правовою допомогою, соціальним супроводом і психологічною підтримкою.

У науковій літературі звертається увага і на потребу подальшого розвитку судової медіації та інтеграції медіаційних процедур у правову систему України [16]. Для спорів за участю ВПО це може мати практичне значення у житлових, трудових, сімейних, соціальних та адміністративно-правових конфліктах. Однак судова медіація не повинна витісняти громадські та досудові форми діалогу, оскільки більшість локальних конфліктів до суду взагалі не доходить.

Отже, ефективна модель врегулювання конфліктів у приймаючих громадах має бути багаторівневою. На першому рівні необхідні інформаційні кампанії, консультації, прозорі правила розподілу допомоги та регулярний діалог між владою, ВПО і місцевими жителями. На другому рівні – громадська та інсайдерська медіація, робота фасилітаторів, соціальних працівників і психологів. На третьому рівні – правова допомога, адміністративне оскарження та судовий захист. Лише поєднання цих інструментів дозволяє не тільки вирішувати окремі спори, а й зміцнювати соціальну згуртованість громад.

Особливого значення набуває підготовка місцевих фахівців: працівників органів місцевого самоврядування, соціальних служб, центрів надання адміністративних послуг, закладів освіти, громадських організацій та волонтерських ініціатив. Вони повинні володіти базовими навичками конфліктного аналізу, комунікації, перенаправлення до медіатора, роботи з травмованими особами та недискримінаційного підходу. Без цього навіть найкращі законодавчі гарантії залишатимуться малоефективними на практиці.

Таким чином, територіальна громада має розглядатися не лише як адміністративна одиниця, що приймає ВПО, а як активний суб'єкт інтеграції, попередження конфліктів і відновлення соціальної довіри. Її роль полягає у створенні простору, де права ВПО не тільки формально визнаються, а й реально реалізуються через доступ до послуг, участь у житті громади, прозорі процедури, повагу до людської гідності та ефективні механізми діалогу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що внутрішнє переміщення населення в Україні набуло системного та довготривалого характеру, а тому потребує не лише соціальної підтримки, а й цілісної правової політики інтеграції ВПО у приймаючі територіальні громади. Масштабність явища ВПО істотно впливає на локальну інфраструктуру, ринок праці, житловий сектор, соціальні послуги та рівень довіри всередині громад.

Конфлікти за участю ВПО мають багатофакторну природу. Вони виникають між ВПО та місцевими жителями, між ВПО та органами публічної влади, а також усередині спільнот самих переселенців. Їх причинами є конкуренція за ресурси, житлові та трудові труднощі, нерівномірний доступ до допомоги, недостатня комунікація, психологічна травматизація, соціальна ізоляція та відчуття тимчасовості перебування у новій громаді.

Територіальна громада виступає ключовим середовищем первинної інтеграції ВПО. Саме на локальному рівні формуються реальні практики реалізації прав переселенців, їх доступу до послуг, участі у житті громади та взаємодії з місцевим населенням. Тому органи місцевого самоврядування повинні переходити від ситуативного реагування на конфлікти до превентивної політики їх раннього виявлення та попередження.

Медіація є одним із найбільш перспективних правових механізмів врегулювання конфліктів у громадах. Її переваги полягають у добровільності, конфіденційності, гнучкості, орієнтації на інтереси сторін і відновленні комунікації. Найбільш релевантними для конфліктів за участю ВПО є громадська медіація, інсайдерська медіація та судова медіація, які мають застосовуватися залежно від характеру спору та рівня його формалізації.

Водночас медіація не може бути єдиним або універсальним засобом вирішення всіх

проблем. Вона має поєднуватися з безоплатною правовою допомогою, соціальним супроводом, психологічною підтримкою, прозорими адміністративними процедурами та розвитком локальних програм соціальної згуртованості. Саме комплексне поєднання цих інструментів дозволить забезпечити не лише формальний захист прав ВПО, а й їх реальну інтеграцію у життя українських територіальних громад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні налічують 4,62 мільйона ВПО: найбільше на сході та у Києві. ZMINA. 06.01.2026. URL: https://zmina.info/news/v-ukrayini-nalichuyut-462-milyona-vpo-naybilshe-na-skhodi-ta-u-kyyevi/ (дата звернення: 06.05.2026).

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18 (дата звернення: 06.05.2026).

3. Павлик Н. П., Гордон М. В., Оленцевич Н. В. Соціальна інтеграція людей зі статусом ВПО у приймаючих громадах: результати опитування. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2024. № 2. С. 73–79. DOI: 10.12958/1817-3764-2024-2-73-79 (дата звернення: 06.05.2026).

4. Юрчик Г. М., Самолюк Н. М. «Карта» потреб та особливості сприйняття внутрішньо переміщених осіб як індикатор їх інтегрованості у приймаючі громади. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2024. Вип. 2 (49). 265-278. DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2024.49.23 (дата звернення: 06.05.2026).

5. Makarov M. Specific features of the legal protection of internally displaced persons in Ukraine during the war. *Law and Innovative Society.* 2025. 2(25), 60–68. DOI: https://doi.org/10.37772/2309-9275-2025-2(25)-5 (дата звернення: 06.05.2026).

6. Сівченко А. О. Основні права та гарантії внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Ч. 2. 445-449. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.72 (дата звернення: 06.05.2026).

7. Павлюк Т., Осіпова Л. Законодавчі новації у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Економічний простір*. 2026. № 210. 270-276. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.210.270-276 (дата звернення: 06.05.2026).

8. Карпич І. Реалізація державної політики у сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2025. № 1 (14). С. 98–104. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(14).2025.331026.

9. Паращук В. Особливості соціального статусу та процеси реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні в контексті російсько-української війни. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 16. С. 62–67. URL: https://newpravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/398 (дата звернення: 06.05.2026).

10. Москаленко О. Про фемінізацію внутрішнього переміщення під час війни в термінах підходу спроможності Амартія Сена. *Соціологічні студії.* 2025. № 2 (27). С. 40–50. DOI: https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-21-21.

11. Шимко М. В. Особливості соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців зрілого віку в умовах війни: кваліфікаційна робота. Луцьк, 2024. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d5a01275-2017-4753-9aca-331a3972a859/content (дата звернення: 06.05.2026).

12. Пояснювальна записка до Методичних рекомендацій щодо оцінки ризиків виникнення конфліктів у громадах, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту. Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. 2020. URL: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/3/e/450478.pdf (дата звернення: 06.05.2026).

13. What Is Interpersonal or Community Mediation? Work it Out! Education for Conflict Resolution. URL: https://www.workitout.org/resources/ecr-glossary/what-is-interpersonal-or-community-mediation/ (accessed: 06.05.2026).

14. What is Insider Mediation? Why does it Matter for the Arab States Today? United Nations Development Programme. 19.12.2024. URL: https://www.undp.org/arab-states/blog/what-insider-mediation-why-does-it-matter-arab-states-today (accessed: 06.05.2026).

15. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20 (дата звернення: 06.05.2026).

16. Tsuvina T., Vakhonieva T. Law of Ukraine 'On Mediation': Main Achievements and Further Steps of Developing Mediation in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2022. № 1 (13). P. 142–153. DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000104.

REFERENCES:

1. ZMINA. (2026, January 6). V Ukraini nalichuiut 4,62 miliona VPO: naibilshe na skhodi ta u Kyievi [Ukraine counts 4.62 million IDPs: Most are in the east and in Kyiv]. https://zmina.info/news/v-ukrayini-nalichuyut-462-milyona-vpo-naybilshe-na-skhodi-ta-u-kyyevi/ [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 No. 1706-VII [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine No. 1706-VII of October 20, 2014]. https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18 [in Ukrainian].

3. Pavlyk, N. P., Hordon, M. V., & Olentsevych, N. V. (2024). Sotsialna intehratsiia liudei zi statusom VPO u pryimaiuchykh hromadakh: rezultaty opytuvannia [Social integration of people with IDP status in host communities: Survey results]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka,* 2, 73–79. DOI: 10.12958/1817-3764-2024-2-73-79 [in Ukrainian].

4. Yurchyk, H. M., & Samoliuk, N. M. (2024). "Karta" potreb ta osoblyvosti spryiniattia vnutrishno peremishchenykh osib yak indykator yikh intehrovanosti u pryimaiuchi hromady [A "map" of needs and features of the perception of internally displaced persons as an indicator of their integration into host communities]. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky, 2(49). 265-278. DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2024.49.23 [in Ukrainian].

5. Makarov, M. (2025). Specific features of the legal protection of internally displaced persons in Ukraine during the war. *Law and Innovative Society.* 2(25), 60–68. DOI: https://doi.org/10.37772/2309-9275-2025-2(25)-5

6. Sivchenko, A. O. (2025). Osnovni prava ta harantii vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Basic rights and guarantees of internally displaced persons in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2(6). 445–449. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.72 [in Ukrainian].

7. Pavliuk, T., & Osipova, L. (2026). Zakonodavchi novatsii u sferi sotsialnoho zakhystu vnutrishno peremishchenykh osib [Legislative innovations in the field of social protection of internally displaced persons]. *Ekonomichnyi prostir.* № 210. 270-276. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.210.270-276 [in Ukrainian].

8. Karpych, I. (2025). Realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi sotsialnoho zabezpechennia vnutrishno peremishchenykh osib [Implementation of state policy in the field of social security of internally displaced persons]. Sotsialna robota ta sotsialna osvita, 1(14), 98–104. https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(14).2025.331026 [in Ukrainian].

9. Parashchuk, V. (2024). Osoblyvosti sotsialnoho statusu ta protsesy reintehratsii vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [Features of social status and reintegration processes of internally displaced persons in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war]. Naukovi zapysky. Seriia: Pravo, 16, 62–67. https://newpravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/398 [in Ukrainian].

10. Moskalenko, O. (2025). Pro feminizatsiiu vnutrishnoho peremishchennia pid chas viiny v terminakh pidkhodu spromozhnosti Amartya Sen [On the feminization of internal displacement during war in terms of Amartya Sen's capability approach]. Sotsiolohichni studii, 2(27), 40–50. https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-21-21 [in Ukrainian].

11. Shymko, M. V. (2024). Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii vymushenykh pereselentsiv zriloho viku v umovakh viiny [Features of socio-psychological adaptation of adult forced migrants in wartime] (Qualification thesis). Lutsk. https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d5a01275-2017-4753-9aca-331a3972a859/content [in Ukrainian].

12. OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. (2020). Poiasniuvalna zapyska do Metodychnykh rekomendatsii shchodo otsinky ryzykiv vynyknennia konfliktiv u hromadakh, shcho zaznaly

nehatyvnoho vplyvu vnaslidok zbroinoho konfliktu [Explanatory note to the Methodological recommendations on assessing the risks of conflicts in communities affected by armed conflict]. https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/3/e/450478.pdf [in Ukrainian].

13. Work it Out! Education for Conflict Resolution. (n.d.). What is interpersonal or community mediation? https://www.workitout.org/resources/ecr-glossary/what-is-interpersonal-or-community-mediation/

14. United Nations Development Programme. (2024, December 19). What is insider mediation? Why does it matter for the Arab States today? https://www.undp.org/arab-states/blog/what-insider-mediation-why-does-it-matter-arab-states-today [in English]/

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 No. 1875-IX [On mediation: Law of Ukraine No. 1875-IX of November 16, 2021]. https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20 [in Ukrainian].

16. Tsuvina, T., & Vakhonieva, T. (2022). Law of Ukraine 'On Mediation': Main achievements and further steps of developing mediation in Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe, 1(13), 142–153. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000104

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/6

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ І ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ ПРИЙНЯТИХ НИМИ РІШЕНЬ

Павлик Юрій Володимирович,
аспірант кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0000-5728-5105

У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європи, а також порядку оскарження прийнятих ними рішень. Розкрито правову природу контролюючих органів як суб'єктів владних повноважень, проаналізовано особливості реалізації ними дискреційних повноважень та визначено ключові відмінності між національною та європейськими моделями контролю. Окрему увагу приділено адміністративним і судовим механізмам оскарження рішень контролюючих органів, ролі практики Європейського суду з прав людини та спеціалізованих апеляційних інституцій у країнах ЄС. Європейські моделі характеризуються чіткою процесуальною регламентацією, обмеженням дискреції принципом пропорційності та наявністю ефективних механізмів адміністративного й судового оскарження. На підставі проведеного аналізу сформульовано висновки щодо напрямів удосконалення правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні з урахуванням європейських стандартів належного врядування та ефективного захисту прав приватних осіб. Правове регулювання діяльності контролюючих органів в Україні потребує уніфікації та переходу від каральної до сервісно-орієнтованої моделі, що відповідає стандартам ЄС. Система оскарження рішень контролюючих органів у країнах Європи переважно базується на принципі обов'язкового досудового (адміністративного) оскарження, що виконує функцію фільтру для судової системи. В Україні доцільно розглянути впровадження обов'язкової адміністративної процедури для окремих категорій спорів. Для підвищення ефективності розгляду скарг варто розглянути питання імплементації європейського досвіду створення квазісудових органів (комісій, трибуналів) або інституту обов'язкової медіації (як у Франції), що дозволить забезпечити незалежність розгляду та розвантажити адміністративні суди. Судовий контроль за рішеннями контролюючих органів має враховувати баланс між перевіркою законності та втручанням у дискреційні повноваження органу.

Ключові слова: *контролюючі органи, публічно-владні повноваження, дискреція, адміністративне оскарження, судовий контроль, Європейський Союз, ЄСПЛ.*

Pavlyk Yurii. Comparative Analysis of the Legal Regulation of Regulatory Authorities' Activity in Ukraine and European Countries and the Procedure for Appealing Their Decisions

The article provides a comprehensive comparative legal analysis of the legal regulation of the activities of controlling bodies in Ukraine and European countries, as well as the procedure for appealing decisions taken by them. The legal nature of controlling bodies as subjects of public authority powers is revealed, the features of their implementation of discretionary powers are analyzed, and key differences between national and European control models are determined. Particular attention is paid to administrative and judicial mechanisms for appealing decisions of controlling bodies, the role of the practice of the European Court of Human Rights and specialized appellate institutions in EU countries. European models are characterized by clear procedural regulation, limitation of discretion by the principle of proportionality and the presence of effective mechanisms for administrative and judicial appeal. Based on the analysis, conclusions were formulated on the areas of improving the legal regulation of the activities of regulatory authorities in Ukraine, taking into account European standards of good governance and effective protection of the rights of individuals. Legal regulation of the activities of regulatory authorities in Ukraine requires unification and a transition from a punitive to a service-oriented model that meets EU

standards. The system of appealing decisions of regulatory authorities in European countries is mainly based on the principle of mandatory pre-trial (administrative) appeal, which serves as a filter for the judicial system. In Ukraine, it is advisable to consider the introduction of a mandatory administrative procedure for certain categories of disputes. To increase the efficiency of complaint review, it is worth considering the implementation of the European experience of creating quasi-judicial bodies (commissions, tribunals) or the institution of mandatory mediation (as in France), which will ensure the independence of the review and relieve administrative courts. Judicial control over decisions of supervisory bodies should take into account the balance between checking legality and interference with the body's discretionary powers.

Key words: *controlling bodies, public authority powers, discretion, administrative appeal, judicial review, European Union, ECHR.*

Постановка проблеми. Контрольна функція держави традиційно розглядається як один із базових елементів механізму публічного управління, спрямований на забезпечення законності, дисципліни та ефективності реалізації державної політики. У науковій доктрині державний контроль визначається як об'єктивно зумовлена діяльність державних органів, що полягає у спостереженні, аналізі та перевірці об'єктів контролю з метою запобігання, виявлення та припинення порушень встановлених норм і стандартів [1, с. 30].

Водночас контрольна діяльність держави неминуче пов'язана з втручанням у сферу прав і законних інтересів приватних осіб, що зумовлює необхідність чіткого правового регулювання як самих повноважень контролюючих органів, так і процедур прийняття та оскарження їхніх рішень. Саме на цій площині виникає значна кількість публічно-правових спорів, у яких стикаються публічний інтерес та приватні права.

Сучасний етап розвитку адміністративного права України характеризується фундаментальною трансформацією відносин між державою та приватними особами. Відхід від карально-репресивної моделі управління, притаманної радянській правовій традиції, до сервісно-орієнтованої держави вимагає переосмислення ролі контролюючих органів. Як слушно зазначають Д. Заха та Т. Оттен, «радянська спадщина, тобто наявність правил для кожного аспекту роботи, досі впливає на інституційну культуру» вітчизняних фіскальних та контролюючих органів, де перевірки часто «зосереджуються на дотриманні форми, а не на суті» [2, с. 8].

Актуальність проблеми посилюється в умовах євроінтеграційного курсу України. У країнах Європейського Союзу діяльність контролюючих органів базується на принципах належного врядування, пропорційності, правової визначеності та ефективного судового захисту. В Україні ж тривалий час спостерігалася фрагментарність правового регулювання адміністративних процедур і порядку оскарження рішень органів влади, що, як обґрунтовано зазначається в наукових джерелах, призводить до неоднорідності та внутрішньої неузгодженості інституту адміністративного оскарження [3, с. 61].

У цьому контексті особливої актуальності набуває порівняльний аналіз правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європейського Союзу. Європейські стандарти, закріплені в актах «м'якого права» та законодавстві держав-членів ЄС, базуються на концепції «Good Administration» (належного врядування), яка передбачає не лише законність, а й справедливість, обґрунтованість та прозорість рішень суб'єктів владних повноважень. Водночас, механізми захисту прав осіб, зокрема процедури адміністративного та судового оскарження рішень контролюючих органів, в Україні часто залишаються неефективними або формальними.

Особливу складність становить сфера фінансового, податкового та митного контролю, де контролюючі органи поєднують регуляторні, фіскальні та, подекуди, квазіправоохоронні функції. Це зумовлює підвищені вимоги до процесуальних гарантій осіб, щодо яких приймаються владні рішення, а також до ефективності механізмів їх перегляду.

Метою дослідження є здійснення комплексного порівняльного аналізу правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європи,

а також особливостей процедур адміністративного та судового оскарження прийнятих ними рішень, з метою виявлення спільних і відмінних рис, системних проблем національного регулювання для формування науково обґрунтованих пропозицій вдосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу.

1. Правова природа та принципи діяльності контролюючих органів: європейський та український виміри. Контролюючі органи в Україні функціонують як суб'єкти владних повноважень, що реалізують публічно-владні управлінські функції. У науковій доктрині суб'єкт владних повноважень визначається як орган державної влади чи інший уповноважений суб'єкт, який діє на підставі та в межах компетенції, встановленої Конституцією та законами України, з метою виконання завдань і функцій держави [4, с. 70, 181].

У вітчизняній доктрині адміністративного права діяльність контролюючих органів традиційно розглядається через призму реалізації владних повноважень. О. О. Маркова у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що «чинне законодавство у сфері контролю та нагляду за своєю природою є адміністративно процедурним», проте розпорошене по різних законодавчих актах, що ускладнює його уніфікацію [5, с. 349] Водночас Д. В. Крилов пропонує розглядати контрольно-наглядові процедури як «сукупність спеціальних, послідовних, нормативно встановлених адміністративних дій», які мають бути спрямовані на забезпечення відповідності діяльності підконтрольних суб'єктів нормативним стандартам [6, с. 232].

Рішення таких органів, як правило, оформлюються у формі індивідуальних адміністративних актів і є обов'язковими для виконання. Саме ця обставина зумовлює їхню здатність бути предметом публічно-правового спору.

Порівняльний аналіз засвідчує істотні відмінності в організації контрольної діяльності в Україні та країнах Європи.

У країнах ЄС акцент дедалі більше зміщується з попереднього контролю на постконтроль (post-audit). Так, у Франції під час перетину митного кордону фундаментальній перевірці підлягає лише незначна частка товарів, тоді як основний контроль здійснюється протягом кількох років після митного оформлення [7, с. 132]. Такий підхід зменшує адміністративне навантаження на суб'єктів господарювання та сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того, у країнах Європи акцент зміщено на чітке законодавче визначення суб'єкта контролю та його функціональне призначення. Так, згідно з Законом про загальне адміністративне право Нідерландів, «наглядач» (supervisor) визначається як особа, якій «згідно із законодавчим регулюванням доручено нагляд за дотриманням положень» [8, ст. 5:11]. При цьому закон детально регламентує повноваження такого суб'єкта: право входити до приміщень, вимагати інформацію, перевіряти ділову документацію та відбирати зразки товарів [8, ст. 5:15–5:18].

У Польщі правовий статус регуляторних органів характеризується специфічною незалежністю. Як зазначає М. Шидло, «незалежність національних регуляторних органів є незалежністю від інших публічних влад у даній державі-члені» [9, с. 17].

Особливістю діяльності контролюючих органів є наявність значного обсягу дискреційних повноважень. Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2, дискреційні повноваження означають можливість адміністративного органу обирати одне з кількох юридично допустимих рішень залежно від конкретних обставин справи [10, Додаток, розд. I, п. 1].

Важливою відмінністю європейської моделі є впровадження принципів, які обмежують дискрецію контролюючого органу, зокрема необхідність дотримання принципу пропорційності. Так, у Німеччині будь-яка дія податкового органу повинна переслідувати легітимну мету, бути придатною, необхідною та співмірною для її досягнення [11, с. 3]. Також, до прикладу, до принципу, який обмежує дискрецію контролюючого органу, можна віднести зазначення у Модельних правилах ReNEUAL щодо адміністративної процедури ЄС встановлення обов'язку «публічного органу» (до якого належать і контролюючі суб'єкти) забезпечити право особи бути заслуханою до того, як буде прийнято

рішення, що може мати для неї негативні наслідки [12, Book III, Art. III-23].

Порівняльний аналіз засвідчує, що у державах Європейського Союзу контрольна діяльність дедалі частіше концептуалізується не як прояв домінування публічної влади, а як інструмент сервісного забезпечення дотримання стандартів належного врядування.

Це контрастує з українською практикою, де, попри формальне закріплення принципів діяльності органів влади, значна частина управлінських актів контролюючих органів, за оцінками дослідників, не відповідає стандартам Ради Європи, зокрема щодо забезпечення права особи на участь у процедурі прийняття рішення [3, с. 61] та де, за словами М. В. Жернакова, часто відсутній принцип послідовності та дотримання власної прецедентної практики, що є стандартом для розвинених демократій [13, с. 195].

До прикладу, не зважаючи на формальне закріплення певних прогресивних принципів діяльності контролюючих органів, які можна ілюструвати наявним механізмом вирішення податкових спорів в Україні, який у низці аспектів цілком відповідає передовому міжнародному досвіду, а у деяких випадках навіть надає більші гарантії захисту прав платників податків (закріплені в українському законодавстві принцип обов'язку контролюючого органу доводити правомірність своїх рішень та дій, а також принцип задоволення вимог платника податків, якщо адміністративний орган протягом встановленого строку не прийме рішення за його скаргою, які у багатьох провідних іноземних країнах відсутні) [14, с. 346–347], українська модель, водночас, зберігає акцент на владно-розпорядчій природі контролю, що, за оцінками науковців, зумовлює асиметрію правового становища сторін адміністративних правовідносин.

Таким чином, можна зробити висновок, що чинне регулювання адміністративних правовідносин в Україні не забезпечує достатнього балансу між публічним інтересом та правами приватної особи під час здійснення контрольних процедур.

2. Адміністративне (досудове) оскарження: обов'язковість та ефективність. В Україні законодавство передбачає два основні шляхи оскарження рішень контролюючих органів: адміністративний і судовий. Адміністративний порядок полягає у поданні скарги до органу вищого рівня в установлені строки, тоді як судовий здійснюється в порядку адміністративного судочинства. Адміністративний порядок оскарження рішення податкового органу передбачає можливість подання скарги на рішення податкового органу протягом десяти днів з дня його ухвалення до податкового органу вищого рівня, судовий – можливість оскарження такого рішення в порядку адміністративного судочинства протягом шести місяців з дня ухвалення оскаржуваного рішення податкового органу [15, с. 728].

Водночас чинне регулювання адміністративного оскарження має низку проблем. Зокрема, звертається увага на можливість погіршення становища платника податків у разі перегляду рішення вищим контролюючим органом, який наділений дискреційним правом збільшити суму грошового зобов'язання [16, с. 207]. Така модель істотно відрізняється від європейських підходів, де адміністративне оскарження є одним із ключових елементів правового захисту від незаконних рішень контролюючих органів та розглядається як реальний інструмент захисту прав особи.

В Україні адміністративне оскарження є переважно альтернативним способом захисту. Як зазначає О. М. Бондаренко, перевагами цієї форми є «відносна простота... дешевизна... оперативність вирішення справи» [14, с. 243]. Однак, на практиці, особливо у податкових спорах, ефективність такого оскарження часто ставиться під сумнів через залежність органів вищого рівня від фіскальної політики держави.

Натомість у багатьох країнах Європи адміністративне оскарження є обов'язковою передумовою звернення до суду, з широким застосуванням спеціалізованих апеляційних органів для розгляду скарг на рішення адміністративних органів. Європейські стандарти адміністративного оскарження виходять з того, що орган, який розглядає скаргу, має бути інституційно та функціонально відокремлений від органу, що ухвалив первинне рішення. Як правило, такі органи

формуються за участю громадськості, що підвищує рівень довіри до їхніх рішень [13, с. 82], або застосовується підхід, як у Великій Британії, де уповноважений з розгляду апеляцій є «незалежним як від Уряду, так і від Регулятора», що гарантує неупередженість перегляду [17, с. 3].

Так, згідно з дослідженнями О. М. Бондаренка, у Німеччині «формальна процедура досудового врегулювання спору є обов'язковою, тобто факт адміністративного оскарження рішення, дій, бездіяльності податкових органів є необхідною умовою для реалізації платником податків свого права на судове оскарження. Обов'язковий досудовий розгляд податкових спорів сприяє суттєвому зниженню навантаження на судову систему» (до суду доходить лише 1,7% справ) [14, с. 337–338].

У Нідерландах законодавство імперативно встановлює: «Особа, яка має право оскаржити розпорядження до адміністративного суду, повинна подати заперечення проти розпорядження перед поданням апеляції» [8, ст. 7:1].

Чеська модель передбачає обов'язкове використання адміністративної процедури оскарження перед зверненням до суду (на відміну від альтернативної моделі в деяких інших країнах). Так, Кодекс адміністративного судочинства визначає позов неприйнятним, якщо позивач не вичерпав звичайні засоби правового захисту перед адміністративним органом [18, § 68].

Водночас у польській доктрині звертається увага на ризик формалізації досудового перегляду та проблему «вдаваної двоінстанційності». В. Прус у своєму науковому дослідженні зазначає, що у ситуації, коли апеляцію на видане собою ж рішення розглядає той самий орган, принцип двоінстанційності податкового провадження має лише ілюзорний характер [19, с. 113], що є релевантним і для української моделі адміністративного оскарження. Це перегукується з тезами О. О. Маркової, яка пропонує для України «відійти від концепції розгляду скарги вищим органом» та передати ці повноваження колегіальним комісіям [5, с. 330].

Цікавим є досвід Франції, де відбувається еволюція досудового врегулювання у бік альтернативних форм, зокрема обов'язкової попередньої медіації. Запровадження обов'язкової попередньої медіації спрямоване на зменшення конфліктності та навантаження на суди. Зокрема, Декрет № 2022-433 встановлює, що суддя відхиляє позовну заяву, якій не передувала медіація, у визначених категоріях справ, наприклад, у спорах з державною службою зайнятості [20, ст. 1].

Таким чином, у країнах континентальної Європи обов'язковість досудового оскарження розглядається не як обмеження доступу до суду, а як процесуальний фільтр, що забезпечує ефективне самовиправлення адміністрації.

3. Судовий контроль та межі перегляду рішень. Порядок судового оскарження рішень контролюючих органів у Європі також має свої особливості, пов'язані з межами втручання суду в дискреційні повноваження адміністрації.

Європейська судова практика, як правило, виходить з презумпції стриманості суду щодо дискреційних повноважень адміністрації.

Судовий контроль при цьому зосереджується насамперед на перевірці законності процедури прийняття рішення, а не на його доцільності, що характерно, зокрема, для моделі судового перегляду у Великій Британії та Європейському Союзі [17, с. 3].

Так, у Великій Британії застосовується концепція «судового перегляду», яка, за даними звіту HM Treasury [21] та дослідження А. Гамільтона, фокусується на законності процедури, а не на переоцінці рішення по суті. Суд «не оцінюватиме рішення по суті, за винятком випадків, коли це необхідно для оцінки його законності, і не намагатиметься прийняти рішення заново» [22, с. 3]. Підставами для скасування є незаконність (illegality), ірраціональність (irrationality) або процесуальна несправедливість [22, с. 9–10].

Натомість у Швеції адміністративні суди мають ширші повноваження: «рішення суду стосуватиметься як законності, так і доцільності оскаржуваного рішення, і рішення суду замінить рішення, яке було прийнято адміністративним органом» [23, с. 1]. Це так званий повний перегляд, який дозволяє суду змінювати рішення на більш доцільне.

Також ключову роль у формуванні стандартів судового контролю за діяльністю контролюючих органів відіграє практика Європейського суду з прав людини. Зокрема, суд послідовно наголошує, що будь-яке втручання держави у право мирного володіння майном має бути законним, переслідувати легітимну мету та бути пропорційним [24, с. 313].

В Україні, згідно з позицією Верховного Суду та науковців, адміністративний суд перевіряє рішення на відповідність критеріям ч. 2 ст. 2 КАС України, які фактично відображають концепцію good governance [13, с. 68]. Проте, як зауважують Д. Заха та Т. Оттен, оскарження рішень в Україні є дорогим, а суди не завжди демонструють повну незалежність від позиції державних органів [2, с. 9].

Окремої уваги заслуговує питання спеціалізації судів. О. М. Бондаренко наголошує на доцільності запровадження в Україні спеціалізованих податкових судів за прикладом ФРН (фінансові суди) або Великої Британії (податкові трибунали), які є незалежними від податкових органів і розглядають більшість скарг [14, с. 340, 342].

Висновки. Порівняльний аналіз правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європи свідчить про наявність істотних відмінностей як у змісті повноважень таких органів, так і в механізмах контролю за їх реалізацією. Європейські моделі характеризуються чіткою процесуальною регламентацією, обмеженням дискреції принципом пропорційності та наявністю ефективних механізмів адміністративного й судового оскарження.

В Україні ж фрагментарність нормативного регулювання та фіскальна спрямованість діяльності контролюючих органів зумовлюють підвищену конфліктність публічно-правових відносин. Удосконалення національного законодавства має відбуватися шляхом систематизації адміністративних процедур, розширення гарантій прав осіб у публічно-правових спорах та імплементації європейських стандартів належного врядування.

Проведений порівняльний аналіз дозволяє зробити такі висновки:

1. Правове регулювання діяльності контролюючих органів в Україні потребує уніфікації та переходу від каральної до сервісно-орієнтованої моделі, що відповідає стандартам ЄС. Європейський досвід демонструє наявність чітких законодавчих дефініцій «адміністративного органу», «перевірки» та «рішення», а також деталізованих процедурних гарантій для підконтрольних суб'єктів (зокрема, права бути заслуханим до прийняття рішення).

2. Система оскарження рішень контролюючих органів у країнах Європи переважно базується на принципі обов'язкового досудового (адміністративного) оскарження, що виконує функцію фільтру для судової системи. В Україні доцільно розглянути впровадження обов'язкової адміністративної процедури для окремих категорій спорів, як це пропонується у дослідженнях багатьох науковців.

3. Для підвищення ефективності розгляду скарг варто розглянути питання імплементації європейського досвіду створення квазісудових органів (комісій, трибуналів) або інституту обов'язкової медіації (як у Франції), що дозволить забезпечити незалежність розгляду та розвантажити адміністративні суди.

4. Судовий контроль за рішеннями контролюючих органів має враховувати баланс між перевіркою законності та втручанням у дискреційні повноваження органу. Досвід Швеції щодо «повного перегляду» та Великої Британії щодо «судового перегляду» процедури демонструє різноманітність підходів, з яких Україна має обрати модель, що найкраще забезпечує захист прав приватних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 399 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0599U000342/ (дата звернення: 08.01.2026).

2. Заха Д., Оттен Т., Бетлій О., Джуччі Р. Податок на прибуток підприємств чи податок на виведений капітал: аналіз та рекомендації. Серія аналітичних досліджень [PS/01/2017]. Берлін/Київ : Німецька консультативна група; Інститут економічних досліджень та політичних

консультацій, 2017. 21 с. URL: http://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2017/04/PS_01_2017_ukr.pdf (дата звернення: 08.01.2026).

3. Шувалова Т. О. Щодо процедури адміністративного оскарження рішень, дій (бездіяльності) адміністративних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 60–63. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.57.13.

4. Рой О. В. Правові акти суб'єктів владних повноважень як предмет публічно-правового спору : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. ун-т права НАН України, НДІ інформатики і права НАПрН України. Київ, 2019. 257 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U002064/ (дата звернення: 08.01.2026).

5. Маркова О. О. Концептуальні основи правового регулювання адміністративної процедури: порівняльно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. 474 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0524U000176/ (дата звернення: 09.01.2026).

6. Крилов Д. В. Публічно-сервісна діяльність як основний напрямок державної податкової політики: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 363 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U100190/ (дата звернення: 10.01.2026).

7. Рак Ю. Ю. Оскарження рішень митних органів про коригування митної вартості товарів: аналіз судової практики Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 128–133. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba00b3e0-e037-4653-8deb-018560ec4255/content (дата звернення: 10.01.2026).

8. General Administrative Law Act (Algemene wet bestuursrecht) : Act of 4 June 1992. Text as of 2010. The Netherlands. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/96/Netherlands_administrative_law_act_2010_en.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

9. Szydło M. Sądowa kontrola decyzji organów regulacyjnych poprzez ich uchylanie. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2024. 264 s. URL: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2024/04/Sadowa_kontrola_decyzji_organow_regulacyjnych.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

10. Рекомендація № R (80) 2 Комітету Міністрів державам-членам стосовно здійснення адміністративними органами дискреційних повноважень : прийнята Ком. Міністрів 11 берез. 1980 р. на 316-му засіданні Заст. Міністрів / Рада Європи. 1980. 3 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf (дата звернення: 11.01.2026).

11. Пуделька Й. Порівняльно-правовий аналіз адміністративних процедур при вирішенні податкових спорів (на прикладі Німеччини та України) : дис. ... д-ра філософії : 081. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 219 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0820U100094/ (дата звернення: 11.01.2026).

12. ReNEUAL Model Rules on EU Administrative Procedure / Ed. by Herwig C. H. Hofmann, Jens-Peter Schneider and Jacques Ziller. Version for online publication. s.l. : ReNEUAL SC, 2014. 302 p. URL: https://www.reneual.eu/images/Home/ReNEUAL-Model_Rules-Compilation_BooksI_VI_2014-09-03.pdf (дата звернення: 12.01.2026).

13. Жернаков М. В. Податкові спори: реформування механізмів вирішення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь : Нац. ун-т держ. подат. служби України, 2015. 460 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000091/ (дата звернення: 12.01.2026).

14. Бондаренко О. М. Теорія та практика вирішення податкових спорів: концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 449 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U100193/ (дата звернення: 12.01.2026).

15. Івановська А. М. Зарубіжний досвід застосування медіації як альтернативного способу вирішення податкових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 727–730. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/174.

16. Угольков Є. О. Окремі аспекти впровадження обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 204–209. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.31.

17. Community Interest Companies: How to appeal against decisions made by the Regulator [Electronic resource] : Guidance. Cardiff : Office of the Regulator of Community Interest Companies, 2025. 9 p. (Series: CIC09/1656). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6984aeba7da3dc19896c7e14/05_February_2026_09-1656-community-interest-companies-appeal-against-decision_PDF.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

18. Code of Administrative Justice : Act No. 150/2002 Coll. / Parliament of the Czech Republic. *Collection of Laws*. 2004. URL: https://unece.org/DAM/env/pp/compliance/C2016-143_Czech/Annex5_CodeAdministrativeJustice.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

19. Prus W. Obligatoryjne zabezpieczenie zobowiązań podatkowych w prawie polskim : rozprawa doktorska. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, 2024. 308 s. URL: https://share.google/HiKhwCmiNaft4cLTu (дата звернення: 13.01.2026).

20. Décret n° 2022-433 du 25 mars 2022 relatif à la procédure de médiation préalable obligatoire applicable à certains litiges de la fonction publique et à certains litiges sociaux. *Journal Officiel de la République Française*. 27 mars 2022. Texte 25 sur 98. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045412363 (дата звернення: 14.01.2026).

21. HM Treasury. A New Approach to Ensure Regulators and Regulation Support Growth. London : HM Treasury, 2024. 19 p. URL: https://data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2025-0157/Action_Plan-regulators_and_regulation_support_growth.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

22. Hamilton A., Padley M. Challenging regulatory decisions: the growing role of judicial review. Practical Law UK. 2025. 27 March. 10 p. URL: https://www.milbank.com/a/web/hauPELRf4LESJp2Vp2y9ht/aasjRX/challenging-regulatory-decisions-the-growing-role-of-judicial-review-april-2025.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

23. Administrative Justice in Europe. Report for Sweden [Electronic resource]. [S. l.] : Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union, 2016. 20 p. URL: https://www.aca-europe.eu/en/eurtour/i/countries/sweden/sweden_en.pdf (дата звернення: 15.01.2026).

24. Мазур А. Роль рішень ЄСПЛ у справах щодо розгляду митних спорів для узагальнення практики судочинства. II Міжнародна науково-практична конференція *«Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети»* (м. Київ, 4–5 липня 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 312–314. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Materialy%20konferencyi_WEB.pdf (дата звернення: 15.01.2026).

REFERENCES:

1. Andriiko, O.F. (1999). Orhanizatsiino-pravovi problemy derzhavnoho kontroliu u sferi vykonavchoi vlady [Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power] (Doctoral dissertation). Kyiv. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0599U000342/ [in Ukrainian].

2. Zakha, D., Otten, T., Betlii, O., & Giucci, R. (2017). Podatok na prybutok pidpryiemstv chy podatok na vyvedenyi kapital: analiz ta rekomendatsii [Corporate income tax or distributed profit tax: Analysis and recommendations]. Berlin/Kyiv: German Advisory Group; Institute for Economic Research and Policy Consulting. Retrieved from: http://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2017/04/PS_01_2017_ukr.pdf [in Ukrainian].

3. Shuvalova, T.O. (2022). Shchodo protsedury administratyvnoho oskarzhennia rishen, dii (bezdialnosti) administratyvnykh orhaniv [Regarding the procedure for administrative appeal of decisions, actions (inaction) of administrative bodies]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University.* Series: Jurisprudence, (57), 60–63. Retrieved from https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0524U000176/ [in Ukrainian].

4. Roi, O.V. (2019). Pravovi akty subiektiv vladnykh povnovazhen yak predmet publichno-pravovoho sporu [Legal acts of subjects of power as a subject of public law dispute] (PhD

dissertation). Kyiv University of Law of the NAS of Ukraine. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U002064/ [in Ukrainian].

5. Markova, O.O. (2023). Kontseptualni osnovy pravovoho rehuliuvannia administratyvnoi protsedury: porivnialno-pravovyi aspekt [Conceptual foundations of legal regulation of administrative procedure: Comparative legal aspect] (Doctoral dissertation). Zaporizhzhia National University. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0524U000176/ [in Ukrainian].

6. Krylov, D.V. (2020). Publichno-servisna diialnist yak osnovnyi napriamok derzhavnoi podatkovoi polityky: administratyvno-pravovyi aspekt [Public service activity as the main direction of state tax policy: Administrative and legal aspect] (Doctoral dissertation). Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U100190/ [in Ukrainian].

7. Rak, Yu.Yu. (2018). Oskarzhennia rishen mytnykh orhaniv pro koryhuvannia mytnoi vartosti tovariv: analiz sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu [Appealing the decisions of customs authorities on the adjustment of the customs value of goods: Analysis of the case law of the Supreme Court]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law,* 52(2), 128–133. Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba00b3e0-e037-4653-8deb-018560ec4255/content [in Ukrainian].

8. General Administrative Law Act (Algemene wet bestuursrecht). (1992). Act of 4 June 1992. Text as of 2010. The Netherlands. Retrieved from: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/96/Netherlands_administrative_law_act_2010_en.pdf.

9. Szydło, M. (2024). Sądowa kontrola decyzji organów regulacyjnych poprzez ich uchylanie [Judicial review of regulatory decisions through their annulment]. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Retrieved from: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2024/04/Sadowa_kontrola_decyzji_organow_regulacyjnych.pdf [in Polish].

10. Committee of Ministers of the Council of Europe. (1980). Recommendation No. R (80) 2 concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities. Adopted on 11 March 1980. Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf [in Ukrainian].

11. Pudelka, J. (2020). Porivnialno-pravovyi analiz administratyvnykh protsedur pry vyrishenni podatkovykh sporiv (na prykladi Nimechchyny ta Ukrainy) [Comparative legal analysis of administrative procedures in resolving tax disputes (on the example of Germany and Ukraine)] (PhD dissertation). Yaroslav Mudryi National Law University. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0820U100094/ [in Ukrainian].

12. Hofmann, H. C. H., Schneider, J.-P., & Ziller, J. (Eds.). (2014). ReNEUAL Model Rules on EU Administrative Procedure. ReNEUAL SC. Retrieved from: https://www.reneual.eu/images/Home/ReNEUAL-Model_Rules-Compilation_BooksI_VI_2014-09-03.pdf.

13. Zhernakov, M.V. (2015). Podatkovi spory: reformuvannia mekhanizmiv vyrishennia [Tax disputes: Reforming the mechanisms of resolution] (Doctoral dissertation). National University of the State Tax Service of Ukraine. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000091/ [in Ukrainian].

14. Bondarenko, O. M. (2020). Teoriia ta praktyka vyrishennia podatkovykh sporiv: kontseptualni zasady [Theory and practice of tax dispute resolution: Conceptual foundations] (Doctoral dissertation). Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U100193/ [in Ukrainian].

15. Ivanovska, A.M. (2024). Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia mediatsii yak alternatyvnoho sposobu vyrishennia podatkovykh sporiv [Foreign experience in applying mediation as an alternative way of resolving tax disputes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical Scientific Electronic Journal*, (4), 727–730. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/174 [in Ukrainian].

16. Uholkov, Ye.O. (2024). Okremi aspekty vпrovadzhennia oboviazkovoho administratyvnoho (dosudovoho) urehuliuvannia podatkovoho konfliktu [Certain aspects of implementing

mandatory administrative (pre-trial) settlement of tax conflict]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald.* Series: Law, (84), 204–209. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.31 [in Ukrainian].

17. Office of the Regulator of Community Interest Companies. (2025). Community Interest Companies: How to appeal against decisions made by the Regulator (Guidance CIC09/1656). Cardiff. Retrieved from: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6984aeba7da3dc19896c7e14/05_February_2026_09-1656-community-interest-companies-appeal-against-decision_PDF.pdf.

18. Parliament of the Czech Republic. (2004). Code of Administrative Justice: Act No. 150/2002 Coll. Collection of Laws. Retrieved from: https://unece.org/DAM/env/pp/compliance/C2016-143_Czech/Annex5_CodeAdministrativeJustice.pdf.

19. Prus, W. (2024). Obligatoryjne zabezpieczenie zobowiązań podatkowych w prawie polskim [Mandatory security for tax liabilities in Polish law] (Doctoral dissertation). University of Wrocław. Retrieved from: https://share.google/HiKhwCmiNaft4cLTu [in Polish].

20. Décret n° 2022-433 du 25 mars 2022 relatif à la procédure de médiation préalable obligatoire applicable à certains litiges de la fonction publique et à certains litiges sociaux [Decree No. 2022-433 of March 25, 2022 regarding the mandatory prior mediation procedure]. (2022). *Journal Officiel de la République Française*. Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045412363 [in French].

21. HM Treasury. (2024). A New Approach to Ensure Regulators and Regulation Support Growth. London. Retrieved from: https://data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2025-0157/Action_Plan-regulators_and_regulation_support_growth.pdf.

22. Hamilton, A., & Padley, M. (2025). Challenging regulatory decisions: the growing role of judicial review. Practical Law UK. Retrieved from: https://www.milbank.com/a/web/hauPELRf4LESJp2Vp2y9ht/aasjRX/challenging-regulatory-decisions-the-growing-role-of-judicial-review-april-2025.pdf.

23. Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union. (2016). Administrative Justice in Europe. Report for Sweden. Retrieved from: https://www.aca-europe.eu/en/eurtour/i/countries/sweden/sweden_en.pdf.

24. Mazur, A. (2019). Rol rishen YeSPL u spravakh shchodo rozhliadu mytnykh sporiv dlia uzahalnennia praktyky sudochynstva [The role of ECHR decisions in customs disputes for the generalization of judicial practice]. Sudovyi rozhliad podatkovykh i mytnykh sporiv: problemy, vyklyky, priorytety: zbirnyk materialiv – Judicial Consideration of Tax and Customs Disputes: Problems, Challenges, Priorities: Collection of Materials, 312–314. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Materialy%20konferencyi_WEB.pdf [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 09.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 349.6:349.42
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/7

ТВАРИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ АГРАРНИХ, ЕКОЛОГІЧНИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Сокол Марія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-6820-3347
Scopus-Author ID: 58508372200
Researcher ID: LIA-9940-2024

Кошулинська Софія Володимирівна,
здобувачка вищої освіти
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0002-9957-1673

У статті здійснено комплексний аналіз правового статусу тварин як особливого об'єкта аграрних, цивільних та екологічних правовідносин в Україні. Актуальність дослідження зумовлена подвійною природою тварин, які поєднують ознаки майна та живих істот, що потребує узгодженого правового регулювання в різних галузях права. Метою роботи є визначення специфіки правового режиму тварин залежно від їх функціонального призначення – як засобу виробництва, об'єкта права власності чи елемента навколишнього природного середовища.

У межах аграрного права тварини розглядаються як основний біологічний актив сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано особливості правового регулювання різних підгалузей тваринництва, зокрема племінної справи, бджільництва та аквакультури, а також визначено основні вимоги до утримання, використання та захисту тварин. Встановлено, що правовий режим у цій сфері поєднує економічні інтереси з принципами гуманного поводження.

У цивільному праві тварини визнаються особливим об'єктом, на який поширюється правовий режим речі, що дозволяє їх участь у цивільному обороті. Водночас підкреслено обмеженість такого підходу через біологічну природу тварин, що зумовлює встановлення додаткових гарантій їх захисту та обмежень права власності.

Екологічне право розглядає тварин як складову тваринного світу та елемент екосистеми, що потребує охорони і збереження. Особлива увага приділяється дикій фауні як об'єкту правового захисту, а також проблемам відтворення та збереження біорізноманіття.

У результаті дослідження наведено основні ознаки тварин як об'єктів аграрно-правових, екологічно-правових та цивільно-правових відносин, а також обґрунтовано, що правовий статус тварин має комплексний і міжгалузевий характер, а його ефективність залежить від узгодженості норм різних галузей права та дотримання принципів гуманності.

Ключові слова: *тварини, об'єкти аграрно-правових відносин, об'єкти екологічно-правових відносин, об'єкти цивільно-правових відносин.*

Sokol Maria, Koshulynska Sofiia. Animals as a special object of agrarian, environmental, and civil legal relations

The article provides a comprehensive analysis of the legal status of animals as a special object of agrarian, civil, and environmental legal relations in Ukraine. The relevance of the study is obusловлена the dual nature of animals, which combine the characteristics of property and living beings, requiring coordinated legal regulation across different branches of law. The

purpose of the research is to determine the specifics of the legal regime of animals depending on their functional role – as a means of production, an object of property rights, or an element of the natural environment.

Within the framework of agrarian law, animals are considered the main biological asset of agricultural production. The study analyzes the peculiarities of legal regulation in various branches of animal husbandry, including breeding, beekeeping, and aquaculture, and identifies the key requirements for the maintenance, use, and protection of animals. It is established that the legal regime in this field combines economic interests with the principles of humane treatment.

In civil law, animals are recognized as a special object to which the legal regime of property applies, allowing their participation in civil circulation. At the same time, the limitations of this approach are emphasized due to the biological nature of animals, which necessitates additional guarantees of their protection and restrictions on property rights.

Environmental law considers animals as a component of the animal world and an element of the ecosystem that requires protection and preservation. Particular attention is paid to wild fauna as an object of legal protection, as well as to the issues of reproduction and conservation of biodiversity.

As a result of the study, the main characteristics of animals as objects of agrarian, environmental, and civil legal relations are identified. It is also substantiated that the legal status of animals has a complex and interdisciplinary nature, and its effectiveness depends on the consistency of legal norms across different branches of law as well as on adherence to the principles of humane treatment.

Key words: *animals, objects of agrarian legal relations, objects of environmental legal relations, objects of civil legal relations.*

Актуальність теми. У сучасній правовій системі України тварини посідають особливе місце як об’єкти, що поєднують у собі ознаки майна та живих істот. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного аналізу того, як норми цивільного, аграрного та екологічного права взаємодіють між собою, створюючи єдиний механізм правового регулювання. Кожна з цих галузей виконує свою унікальну функцію: цивільне право забезпечує оббіг, аграрне – господарське використання, а екологічне – охорону біорізноманіття. Розуміння специфіки кожного з цих режимів дозволяє сформувати цілісне уявлення про правовий статус тварин без протиставлення економічних та природоохоронних інтересів.

Суттєву увагу правовому регулюванню тварин як об’єкта різних галузей права приділяють зокрема такі науковці Уркевич В. Ю., Сюйва І.С., Спектор О. М., Кучер Ю.С., Старчук О. В., Скрипник В., Єрмолаєва Т.В., Нечипорук Л. Д., Шовкун В. В., Крушельницька Г. Л., Луць В. В., Луць Д. М., Андрейцев В.І., Брінчук М.М. Проте не було проаналізовано правовий статус тварини з порівнням правового регулювання в різних галузях права.

Метою статті є здійснення комплексного порівняльного аналізу правового статусу тварин у системі аграрного, цивільного та екологічного права України, а також визначення специфіки їх правового режиму залежно від функціонального призначення (як засобу виробництва, об’єкта права власності чи невід’ємного елемента навколишнього природного середовища).

Тварини є специфічним об’єктом аграрних правовідносин, виступаючи основним біологічним активом у сільськогосподарському виробництві. Важливо наголосити, що чинне законодавство не містить єдиного консолідованого визначення чи вичерпного переліку того, які саме тварини належать до сфери аграрного регулювання. В одному нормативному акті неможливо знайти згадку про всі види, оскільки різні закони регламентують це питання по-різному, фактично доповнюючи один одного. Через це правовий статус тварин, які об’єктами аграрних правовідносин доцільно розглядати, рухаючись від загального до спеціального: спершу аналізуючи норми щодо основних видів сільськогосподарських тварин (худоби та птиці), далі розглядаючи специфіку правового режиму об’єктів бджільництва, і завершуючи особливостями регулювання гідробіонтів у сфері аквакультури.

Важливою галуззю сільського господарства є тваринництво, що виробляє не

лише незамінні для раціону людини продукти харчування, а й забезпечує промисловість різними видами сільськогосподарської сировини.

До підгалузей тваринництва належать скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, рибництво й рибальство, бджільництво тощо. Серед особливостей виробництва продукції тваринного походження називають несезонний характер виробництва (на відміну від рослинництва), використання земель як територіального базису виробництва, а також залежність тваринництва від рівня розвитку кормовиробництва [1, с. 90].

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», тварини – це біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові.

Згідно з ч. 5 ст. 1 вказаного Закону сільськогосподарські тварини – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження [2].

Порядок використання тварин у сільському господарстві затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 жовтня 2012 р. № 652, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2012 р. за № 1898/22210 (далі – Порядок). Відповідно до пункту 1.3 Порядку, використання тварин у сільському господарстві ґрунтується на таких принципах: несумісності жорстокого поводження з тваринами з вимогами моральності та гуманності; забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям; припинення права власності та інших речових прав на тварин у разі жорстокого поводження з ними за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації; заборони жорстоких методів умертвіння тварин, у тому числі отруєння тварин; відповідальності за жорстоке поводження з тваринами; забезпечення безпеки життя та здоров'я людей при використанні тварин у сільському господарстві [3].

Порядок поширюється на всіх власників тварин, які утримуються та розводяться для отримання продуктів і сировини тваринного походження. Слід зазначити, що наразі основним законодавчим актом, що регламентує питання розведення сільськогосподарських тварин, є Закон України «Про племінну справу в тваринництві», проте в ньому відсутні норми щодо захисту тварин від жорстокого поводження, забезпечення благополуччя та добробуту тварин [4, с. 246].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про племінну справу в тваринництві», об'єктами племінної справи у тваринництві є велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні, птиця, риба, бджоли, шовкопряди, хутрові звірі та кролі, яких розводять з метою одержання від них певної продукції [5].

Варто зазначити, що вітчизняним законодавством також закріплено й нормативно-правові приписи щодо організації окремих підгалузей тваринництва. Так, Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р. № 1492-III регулює відносини щодо розведення, використання та охорони бджіл, виробництва, заготівлі та переробки продуктів бджільництва, ефективного використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення, інших видів запилювальної флори, створення умов для підвищення продуктивності бджіл і сільськогосподарських культур, забезпечення гарантій дотримання прав та захисту інтересів осіб, які займаються бджільництвом [1, с. 92].

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про бджільництво», об'єктами бджільництва є робочі бджоли, бджолині матки, трутні, бджолині сім'ї, яких розводять на племінних і товарних пасіках [6].

Правове регламентування виробництва продукції такої підгалузі тваринництва, як рибництво, забезпечується передовсім приписами законів України «Про рибу, інші живі водні ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 р. № 486-IV і «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI [1, с. 93].

Стаття 1 Закону України «Про аквакультуру» визначає, що об'єктами аквакультури є гідробіонти, що використовуються з метою розведення, утримання та вирощування в умовах аквакультури [7].

Окремої уваги в аспекті розмежування об’єктів аграрних та екологічних правовідносин потребує правовий режим риби. В екологічному праві, відповідно до статті 3 Закону України «Про тваринний світ», об’єктами регулювання є дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті які перебувають у стані природної волі [8].

У цьому контексті риба розглядається як природний ресурс, тому наприклад, відповідно до статей 16, 27 і 25 Закону України «Про тваринний світ» вилов риби відбувається саме шляхом вилучення її природнього середовища [8].

Натомість у аграрному праві, аквакультура (рибництво) – сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об’єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг [7].

Отже, саме тому процес розведення, вирощування риби та реалізації її як продукту харчування (тобто рибництво як галузь сільського господарства) регулюється нормами аграрного права, а використання риби як об’єкта тваринного світу, тобто добування її як водного біоресурсу у водних об’єктах (рибальство) підпадає під регулювання екологічного права.

Основні вимоги щодо використання тварин у сільськогосподарському виробництві зводяться до наступних груп: 1) вимоги щодо розведення та утримання сільськогосподарських тварин; 2) вимоги щодо ветеринарного обслуговування; 3) транспортування сільськогосподарських тварин; 4) первинна переробка продукції тваринництва (забій тварин). Спільними ознаками, які об’єднують всі зазначені групи вимог, є те, що: 1) вони мають ґрунтуватись на принципах моральності та гуманності, що виключають жорстоке поводження з тваринами; 2) вони підпадають під санітарні та фітосанітарні заходи, тобто будь-які заходи, що проводяться для захисту життя або здоров’я тварин, які мають бути адаптовані до європейського законодавства [4, с. 246].

У системі аграрного права тварини посідають унікальне місце, виступаючи одночасно біологічними об’єктами фауни та основним засобом виробництва у тваринництві. Їхній правовий режим характеризується складним поєднанням економічних інтересів товаровиробника з імперативними вимогами гуманності. Використання тварин обмежується законодавчими нормами, які забороняють жорстоке поводження та зобов’язують власника забезпечувати умови, що відповідають біологічним, видовим та індивідуальним особливостям живих організмів.

Законодавець здійснює детальну регламентацію правового статусу тварин залежно від конкретної підгалузі господарювання. Спеціалізовані нормативні акти окремо визначають особливості правового режиму об’єктів племінної справи, бджільництва та аквакультури.

Господарське використання тварин розглядається як цілісний цикл, що охоплює розведення, утримання, ветеринарне обслуговування, транспортування та первинну переробку продукції. Таким чином, специфіка тварини як об’єкта аграрного права полягає в тому, що вона є не просто майном, а живим організмом, експлуатація якого можлива виключно в межах правового коридору, сформованого принципами моральності, безпеки та ветеринарного контролю.

У системі об’єктів цивільних прав тварини займають унікальне та дещо нестандартне положення. Специфіка цивільно-правового регулювання тут полягає в тому, що законодавець застосовує до живих істот юридичну фікцію, поширюючи на них правовий режим речі. Це означає, що в цивільному обороті тварина виступає як майно, щодо якого можуть виникати права володіння, користування та розпорядження. Однак цей статус не є тотожним статусу неживих предметів. На відміну від інших галузей права, де тварина може розглядатися як ресурс або частина екосистеми, цивільне право насамперед

фокусується на майновій природі об'єкта, водночас встановлюючи межі права власності через вимоги гуманності та моральності. Саме цей дуалізм – поєднання ознак майна з біологічними потребами живої істоти – і визначає особливості набуття та здійснення цивільних прав на тварин.

Відповідно до частини 1 статті 180 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Згідно з ч. 2 і 3 ст. 180 ЦК України правила поводження з тваринами встановлюються законом, тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом [9].

Таким чином, законодавець закріпив, що тварина є об'єктом речового права, щодо якого може виникати право власності та окремі його правомочності: право володіння, користування і розпорядження. Водночас, будучи живими істотами, що мають власні життєдіяльні процеси і потреби, тварини є особливим об'єктом речового права, на який, окрім положень цивільного законодавства, також поширюються норми й інших галузей права, зокрема екологічного, природоохоронного. Такі особливості стосуються як набуття, так і здійснення і припинення права власності на тварин.

Окрім цього, враховуючи різноманіття тварин та середовища їх мешкання та розмноження, не можна не зазначити, що окремі з них не можуть перебувати у вільному цивільному обороті, бути придбаними чи відчуженими, а це означає, що правовий режим речі на них поширити неможливо [10, с.70].

Це наприклад, тварини, що занесені до Червоної книги України, такі як: лелека чорний, рись, горностай, соня садова, сліпак білозубий, заєць білий [11].

Також варто враховувати, що внаслідок особливостей характеру та поведінки окремих видів та порід тварин деякі з них, навіть будучи домашніми, можуть становити небезпеку для оточуючого середовища та людей. Через це законодавець також виокремлює діяльність, пов'язану із утриманням окремих тварин, до джерела підвищеної небезпеки.

Таким чином, говорячи про тварин як про особливий об'єкт речових цивільних прав, варто розуміти, що детального вивчення вимагає специфіка набуття, здійснення і припинення права власності на тварин, а також діяльність із утримання тварин, яка становить джерело підвищеної небезпеки [10, с. 70].

Якщо тварина є особливим самостійним об'єктом правовідносин, на який поширюється правовий режим речі, то власники тварин, здійснюючи своє право власності, наділені тріадою правомочностей: правом володіння, користування та розпорядження. Однак, на відміну від інших об'єктів цивільних правовідносин, тварини мають свої характерні особливості, які унеможливлюють застосування стандартних правових норм, не враховуючи їхню специфічність як живих одухотворених організмів. Відповідно, як і будь-яке інше майно, тварини можуть виступати об'єктом спільної власності та підлягати поділу при розірванні шлюбу. Поряд з тим, на практиці питання поділу тварин як об'єкта спільного майна подружжя є досить проблематичним, оскільки відсутній єдиний підхід до вирішення таких спорів [12, с. 86].

Те, що тварини можна вільно переміщувати в просторі, без їх знецінення чи зміни призначення, свідчить про те, що тварина є річчю рухомою. Через те, що тварина є єдиним, цілісним організмом, у якому кожен орган забезпечує окремі процеси її життєдіяльності як живої істоти, можливо стверджувати, що тварина є неподільною річчю, тобто такою, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення.

Окремі питання викликає віднесення тварин до речей, які визначені індивідуальними або родовими ознаками. Звичайно, кожна із тварин має унікальний генетичний код, набір рис тощо, що робить її такою, що вирізняється індивідуальними ознаками. Проте, якщо відійти від біологічного кута розгляду цього питання і заглибитись в юридичну площину, то насамперед для таких категорій тварин, як сільськогосподарські і дикі тварини, вирізнення індивідуальними ознаками значення для них як для об'єкта цивільного обороту не має жодного. У зв'язку з цим окремі науковці схиляються вважати, що окремі

породи, види тварин є речами, визначеними родовими ознаками [10, с. 71].

Цікавим моментом є також віднесення речі до споживної чи неспоживної. В цьому контексті варто зауважувати, що, незважаючи на те, що окремі тварини можуть бути використані як елемент харчування, наприклад, м'ясо великої рогатої худоби тощо, вважати тварини споживними речами категорично не можна. В такому разі зазначені споживні речі є речами (продуктами) тваринного походження, а не самими тваринами, а тому останні є неспоживною річчю – такою, що призначена до неодноразового використання, яка зберігає свій первісний вигляд протягом тривалого часу [10, с. 71].

Тобто, згідно з вище наведеними характеристиками, тварина – це рухома, неподільна, визначена індивідуальними ознаками, неспоживча річ.

До тварин як об'єктів, обмежених в обороті, пропонується відносити тих, які можуть належати лише окремим учасникам обороту або перебувати в обороті за спеціальним дозволом органів публічної влади (експериментальні і племінні тварини, в тому числі і службові собаки, а також дикі тварини, на яких дозволено /відкрито полювання) [13 с. 38].

Окремим цікавим аспектом є питання правового статусу тварин, що перебувають у власності зоопарків та цирків.

Правовий статус тварин у власності зоопарків та цирків є складним поєднанням цивільного та екологічного права. З одного боку, тварина виступає як майно, що регулюється цивільним законодавством, а з іншого — як живий організм та частина довкілля, що підпадає під суворе регулювання екологічних норм. Базою для володіння тваринами в обох випадках є стаття 180 Цивільного кодексу України, яка визначає тварин як особливий об'єкт цивільних прав. Згідно з цією нормою, на тварин поширюється правовий режим речі, тобто зоопарки та цирки можуть володіти, користуватися та розпоряджатися ними на праві власності, ставити їх на баланс або відчужувати іншим юридичним особам [9].

Однак право власності на тварин не є абсолютним і суттєво обмежується цільовим призначенням установи. Для зоопарків ці обмеження та обов'язки встановлюються Законом України «Про природно-заповідний фонд України». Зокрема, стаття 35 цього Закону визначає зоологічні парки як природоохоронні рекреаційні установи, що створюються для збереження генофонду та відтворення тварин. Тому, хоча тварини і є власністю зоопарку в розумінні цивільного права, їх утримання та правова охорона регулюється екологічним законодавством [14].

Ситуація з цирками демонструє ще більший пріоритет екологічного права над цивільним. Відповідно до статті 25 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», в Україні забороняється створення та діяльність пересувних звіринців, пересувних зоопарків та пересувних виставок диких тварин. Це означає, що екологічне законодавство імперативно забороняє власнику (цирку) використовувати своє майно (тварин) у гастрольній діяльності, оскільки це порушує природні потреби тварин, гарантовані ст. 7 цього ж Закону. Таким чином, хоча цирк залишається власником тварини згідно з цивільним правом, екологічні норми фактично блокують певні види комерційного використання цього права в інтересах гуманності [2].

Отже, проаналізувавши положення чинного законодавства та доктринальні погляди, можна констатувати, що правовий режим тварин характеризується дуалізмом: з одного боку, вони є об'єктом права власності (річчю), а з іншого – живими істотами з особливими потребами.

З точки зору класифікації речей, тварина наділена низкою специфічних юридичних ознак. Передусім вона кваліфікується як рухома річ, оскільки її можливо вільно переміщувати у просторі без знецінення чи зміни призначення. Водночас, будучи єдиним цілісним організмом, тварина є неподільною річчю, адже її фізичний поділ неможливий без втрати життєдіяльності та, відповідно, цільового призначення об'єкта. Важливим аспектом є також віднесення тварини до неспоживчих речей: незважаючи на можливість отримання від них продуктів харчування, сама тварина призначена для тривалого використання і зберігає свій первісний вигляд, на відміну від продуктів тварин-

ного походження. Щодо ідентифікації, то юридичний підхід відрізняється від біологічного: хоча кожна тварина має унікальний код, у цивільному обороті сільськогосподарські та дикі тварини переважно розглядаються як речі, визначені родовими ознаками, тоді як окремі цінні породи чи домашні улюбленці можуть визначатися індивідуально.

Специфіка тварин як живих істот безпосередньо впливає на їхню оборотоздатність та межі відповідальності власника. Так, певні категорії тварин є обмеженими в цивільному обороті: це стосується видів, занесених до Червоної книги, а також експериментальних, племінних, службових та диких тварин, право власності на яких може вимагати спеціальних дозволів органів публічної влади або належати лише визначеним суб'єктам. Окрім того, враховуючи потенційну агресивність або непередбачувану поведінку окремих видів, законодавець відносить діяльність, пов'язану з їх утриманням, до джерела підвищеної небезпеки, що покладає на власника особливі обов'язки щодо безпеки оточуючих.

Таким чином, тварина в цивільному праві України є рухомою, неподільною, неспоживчою річчю, яка може бути визначена як індивідуальними, так і родовими ознаками. Специфіка набуття, здійснення та припинення права власності на тварин вимагає комплексного підходу, який враховує не лише майнові інтереси власника, а й біологічні потреби тварини та безпеку суспільства.

В екологічному праві підхід до визначення об'єкта вирізняється своєю особливою специфікою, адже він розглядається через призму нерозривного зв'язку з навколишнім природним середовищем. Правове регулювання тут охоплює тваринний світ як цілісне явище, враховуючи всі аспекти його існування у природі. Ця унікальність зумовлює формування окремого правового режиму, який фокусується на загальних принципах охорони та збереження живих організмів.

Складовою частиною навколишнього природного середовища є тваринний світ, значення якого важко переоцінити, оскільки він виступає необхідним мережі екологічних систем, невід'ємною ланкою у процесі кругообігу речовин та енергії природи, який активно впливає на функціонування природних угрупувань, структуру і природну родючість ґрунтів, формування рослинного покриву, біологічні властивості води та якість навколишнього природного середовища в цілому [15, с. 108].

Тваринний світ є також джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень. Крім того він виступає елементом системи національної безпеки України, від рівня якого залежить стабільність економічної та соціальної ситуації у країні.

Окремі представники тваринного світу становлять велику цінність у зв'язку з можливістю часткового або остаточного зникнення, або ж навпаки, спостерігаються випадки виникнення нових видів тварин, причинами яких є ситуативні зміни у землекористуванні, забрудненні навколишнього природного середовища й кліматичних змін у його стані [15, с. 108].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про тваринний світ», об'єктами тваринного світу є дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо). Об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції, підлягають охороні [8].

Ознакою, тваринного світу, як об'єкту правової охорони є належність його до дикої фауни. Тобто в якості об'єктів тваринного світу, розглядаються не всі тварини в біологічному розумінні, а лише ті, які виникли шляхом природного добору, здатні самостійно жити в умовах екосистеми і, підпадають під дію фауністичного

законодавства України. У статті 1 Закону України «Про тваринний світ» наголошується, що відносини у галузі охорони, використання і відтворення сільськогосподарських, свійських тварин, виникнення яких зумовлено процесом еволюційного розвитку природного світу, а також діяльність, пов'язана з охороною і використанням залишків викопних тварин, регулюються відповідним цивільним, аграрним або законодавством про охорону культурної спадщини України. Ось чому можна стверджувати, що тваринному світу властива невідтворюваність, бо для цього необхідне створення певних умов, пов'язаних з його охороною, а також середовища їх перебування. Нерегульоване знищення тварин може призвести не лише до їх різкого зменшення, а то й до повного зникнення. Тому діяльність людини має бути спрямована на охорону й відтворення тваринного світу, що сприятиме збільшенню чисельності його об'єктів [15, с. 108–109].

Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин може бути визначена за допомогою певних ознак, які знаходять своє відбиття в законодавстві. Умовно ці ознаки можна поділити на три види: біологічні, середовищні та територіальні (суверенітивні).

До біологічних ознак відносяться такі, що вказують на певний внутрішній стан тварин, зокрема їх існування як живих істот та стан дикості [16, с. 131].

До іншого виду ознак, які характеризують дику фауну як об'єкт екологічних правовідносин, відносять середовищні ознаки. На відміну від попередніх (біологічних) ознак, середовищні ознаки визначають зовнішній стан тварин, тобто стан їх існування щодо навколишнього природного середовища. Зазначені ознаки мають своїм змістом умови й місце перебування диких тварин. Так, еколого-фауністичне законодавство України регулює відносини, які складаються щодо диких тварин, котрі перебувають на волі, у неволі чи напіввільних умовах.

Ще однією ознакою дикої фауни як об'єкта еколого-фауністичних правовідносин слід вважати їх перебування в територіальних межах України, включаючи континентальний шельф та акваторію виключної (морської) економічної зони. Умовно цю ознаку можна назвати територіальною або суверенітивною. Вказана ознака істотно відрізняється, насамперед, від середовищних. Останні визначають місце й умови існування диких тварин щодо природного середовища, тобто характеризують тварин з об'єктивного боку [16, с. 132–133].

Четвертою ознакою об'єктів тваринного світу, що підлягають правовій охороні, є їх виділення як самостійного матеріального об'єкту, тобто їх індивідуалізація

Наступною ознакою є віднесення до об'єктів тваринного світу усієї сукупності видових та популяційних різноманіть живих організмів на всіх стадіях розвитку [15, с. 109].

Слід зазначити, що продукти тваринного походження, які отримуються із вполюваних диких тварин, відповідно до статті 3 Закону України «Про тваринний світ» [8], не є об'єктом тваринного світу, а отже не підпадають під правове регулювання згідно з екологічним законодавством. Регулювання їх подальшого обігу здійснюється нормами аграрного права, оскільки йдеться про товар, що входить у сферу сільськогосподарського виробництва та обігу. Так, відповідно до ч. 5 ст. 35 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» користувач мисливських угідь з дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, має право самостійно реалізовувати продукцію полювання [17]. Така вимога вказує на те, що на стадії реалізації законодавець контролює не екологічний аспект, а саме безпечність продукції тваринного походження, тобто застосовує інструменти аграрного законодавства.

Отже, у контексті екологічного права тварини розглядаються передусім як невід'ємна складова тваринного світу та загальної екосистеми, що відіграє критичну роль у біологічному кругообігу речовин, формуванні ґрунтів та забезпеченні якості довкілля. Специфіка тварини як об'єкта еколого-правової охорони полягає в її належності до дикої фауни. Тобто, на відміну від цивільного чи аграрного права, екологічне законодавство поширюється не на сільськогосподарських або свійських тварин, а виключно на організми,

що виникли шляхом природного добору і перебувають у стані природної волі, напіввільних умовах чи в неволі.

Особлива увага в екологічному праві приділяється вразливості цього об'єкта. Тваринний світ характеризується невідтворюваністю без створення спеціальних охоронних умов, тому нерегульоване втручання людини загрожує зникненням видів. Відтак, тварина в екологічному праві виступає не просто ресурсом, а цінним елементом національної безпеки та біорізноманіття, правовий режим якого спрямований насамперед на охорону, збереження популяцій та захист середовища їхнього проживання від негативного антропогенного впливу.

Аналіз чинного законодавства та доктринальних підходів дозволяє стверджувати, що тварина в правовій системі України є складним, багатоаспектним об'єктом, правовий статус якого трансформується залежно від сфери суспільних відносин: майнової, виробничої чи природоохоронної. Спільним знаменником для усіх галузей залишається визнання тварини живою істотою, що накладає на суб'єктів імперативний обов'язок дотримуватися принципів гуманності, проте мета правового регулювання та специфіка об'єкта в кожній галузі суттєво різняться.

У площині цивільного права тварина розглядається насамперед крізь призму речових прав. Відповідно до статті 180 ЦК України, вона наділена правовим режимом речі, що дозволяє включати її в цивільний оборот та здійснювати щодо неї класичну тріаду правомочностей власника: володіння, користування та розпорядження. Специфікою цивілістичного підходу є визначення тварини як рухомої, неподільної та здебільшого неспоживчої речі, яка може ідентифікуватися як родовими, так і індивідуальними ознаками. Головною метою регулювання тут є забезпечення стабільності майнового обороту, вирішення питань власності, зокрема при поділі майна подружжя, а також врегулювання відповідальності, оскільки діяльність з утримання певних тварин визнається джерелом підвищеної небезпеки. Прикладом тварин як об'єктів цивільно-правових відносин є домашні тварини (коти, собаки тощо).

Натомість в аграрному праві акцент зміщується з майнової складової на виробничу, де тварина виступає основним біологічним засобом виробництва. Об'єктом регулювання тут є переважно сільськогосподарські тварини, які утримуються людиною з метою отримання прибутку, продуктів харчування та сировини. Якщо цивільне право фокусується на приналежності об'єкта, то аграрне – на динаміці його використання, деталізуючи правовий режим через спеціальні норми ветеринарії, зоотехнії та санітарії. Аграрне законодавство диференціює правовий статус тварин залежно від підгалузі – племінна справа, бджільництво, аквакультура – та розглядає тварину як відновлювальний ресурс у контрольованих умовах, де економічна ефективність має балансувати з вимогами щодо благополуччя тварин та безпеки харчових продуктів.

До тварин, які є об'єктами аграрних правовідносин належать до прикладу: велика рогата худоба, вівці, кози, коні, бджоли та багато інших. Варто також зауважити, що більшість сільськогосподарських тварини підлягають ідентифікації з подальшим внесенням їх до Єдиного державного реєстру тварин.

Кардинально іншим є підхід екологічного права, де тварина розглядається не як товар чи засіб виробництва, а як невід'ємна складова навколишнього природного середовища та біологічного різноманіття. Об'єктом екологічних правовідносин виступає виключно дика фауна, що перебуває у стані природної волі, напівільних умовах чи в неволі, та яка виникла в результаті еволюційного розвитку. Іншими словами, в екологічному праві дикі тварини є загальнонаціональним надбанням і елементом екосистеми, тому основною функцією регулювання є не експлуатація чи обіг, а охорона, збереження популяцій та захист середовища їхнього існування.

За економічною сутністю для цивіліста тварина є майном, для аграрія- засобом виробництва, а для еколога – елементом природи. Таким чином, цілісна картина правового статусу тварин в Україні формується шляхом взаємодії цих трьох галузей, які спільно утверджують принцип відповідальності людини перед живими істотами у різних сферах життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уркевич В. Ю. Про правове регулювання тваринництва в Україні. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 89–98. DOI: 10.21564/2414-990x.138.105278.

2. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text.

3. Порядок використання тварин у сільському господарстві : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 25 жовтня 2012 р. № 652. Офіційний вісний України. 2012. № 91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1898-12#Text.

4. Сюйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права.* 2018. Вип. 4. С. 245–248. URL: file:///D:/Users/user/Downloads/Chkup_2018_4_53%20(1).pdf (дата звернення: 20.02.2026).

5. Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3691-XII. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text.

6. Про бджільництво : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1492-III. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text.

7. Про аквакультуру : Закон України від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text.

8. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2849-III. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

10. Спектор О. М. Тварина як особливий об'єкт речових прав. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. Вип. 3. С. 70–76. URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v3_2015/15.pdf (дата звернення: 22.02.2026).

11. Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ) : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19 січня 2021 р. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text.

12. Кучер Ю. С., Старчук О. В. Тварини як об'єкт правовідносин: особливості регламентації в цивільному та сімейному законодавстві України та ЄС. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. Вип. 106. С. 85–91. URL: https://doi.org/10.32782/apdp.v106.2025.11.

13. Скрипник В. Речі, обмежені в цивільному обороті, як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 1. С. 36–40. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/9.pdf.

14. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text.

15. Єрмолаєва Т. Деякі особливості визначення тваринного світу як об'єкта правової охорони. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2015. № 1151. *Серія Право.* Вип. 19. С. 108–110. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5701/5255 (дата звернення: 05.03.2026).

16. Нечипорук Л. Д. Дика фауна як об'єкт екологічного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. *Серія Право*. Вип. 25. С. 129–133. URL: file:///D:/Users/user/Downloads/nvuzhpr_2014_25_33.pdf (дата звернення: 05.03.2026).

17. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 року № 1478-III. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text.

REFERENCES:

1. Urkevych, V.Y. (2017). Pro pravove rehulyuvannya tvarynnytstva v Ukrayini [On the legal regulation of livestock farming in Ukraine]. *Problemy zakonnosti – Legality issues*, 138, 89–98 [in Ukrainian].

2. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennya : Zakon Ukrainy vid 21.02.2006 r. No 3447-IV [On the protection of animals from cruelty : Law of Ukraine dated February 21, 2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15 (data zvernennia: 12.01.2026). [in Ukrainian].

3. Poryadok vykorystannya tvaryn u sil's'komu hospodarstvi: Nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny vid 25.10.2012 r. No. 91 [Procedure for the use of animals in agriculture: Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated October 25, 2012]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1898-12 (data zvernennia: 15.01.2026) [in Ukrainian].

4. Syuyva, I.S. (2018). Pravove rehulyuvannya vykorystannya tvaryn u sil's'komu hospodarstvi [Legal regulation of the use of animals in agriculture]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 245–248 [in Ukrainian].

5. Pro pleminnu spravu u tvarynnytstvi: Zakon Ukrayiny vid 15.12.1993 r. No. 3691-XII [On breeding in animal husbandry: Law of Ukraine dated December 15, 1993]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12 (data zvernennia: 15.01.2026) [in Ukrainian].

6. Pro bdzhil'nytstvo: Zakon Ukrayiny vid 22.02.2000 r. No. 1492-III [About beekeeping: Law of Ukraine dated February 22, 2000.] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14 (data zvernennia: 18.01.2026) [in Ukrainian].

7. Pro akvakul'turu: Zakon Ukrayiny vid 18.09.2012 r. No. 5293-VI [About aquaculture: Law of Ukraine dated September 18, 2012]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17 (data zvernennia: 20.01.2026) [in Ukrainian].

8. Pro tvarynnyy svit: Zakon Ukrayiny vid 13.12.2001 r. No. 2849-III [About the animal world: Law of Ukraine dated December 13, 2001]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (data zvernennia: 03.02.2026) [in Ukrainian].

9. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (data zvernennia: 10.02.2026) [in Ukrainian].

10. Spektor, O.M. (2015) Tvaryna yak osoblyvyy ob'yekt rechovykh prav [Animal as a special object of property rights]. *Prykarpat·s'kyy yurydychnyy visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin*, 3, 70–76 [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennya perelikiv vydiv tvaryn, shcho zanosyat'sya do Chervonoyi knyhy Ukrayiny (tvarynnyy svit), ta vydiv tvaryn, shcho vyklyucheni z Chervonoyi knyhy Ukrayiny (tvarynnyy svit): Nakaz Ministerstva zakhystu dovkillya ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny vid 19.01.2021 r. No. 29 [On approval of lists of animal species included in the Red Book of Ukraine (fauna) and animal species excluded from the Red Book of Ukraine (fauna): Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine dated January 19, 2021]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21 (data zvernennia: 01.03.2026) [in Ukrainian].

12. Kucher, Y.S. Starchuk, O.V. (2025). Tvaryny yak ob'yekt pravovidnosyn: osoblyvosti rehlamentatsiyi v tsyvil'nomu ta simeynomu zakonodavstvi Ukrayiny ta YES [Animals as an object of legal relations: features of regulation in civil and family legislation of Ukraine and the EU]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava – Current problems of the state and law*, 106, 85–91 [in Ukrainian].

13. Skrypnyk, V. (2018). Rechi, obmezheni v tsyvil'nomu oboroti, yak ob'yekty tsyvil'nykh prav [Things restricted in civil circulation as objects of civil rights]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, 36–40 [in Ukrainian].

14. Pro pryrodno-zapovidnyy fond Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16.06.1992 r. No. 2456-XII [About the Nature Reserve Fund of Ukraine : Law of Ukraine dated June 16, 1992]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12 (data zvernennia: 10.02.2026) [in Ukrainian].

15. Yermolayeva, T. (2015). Deyaki osoblyvosti vyznachennya tvarynnoho svitu yak ob'yekta pravovoyi okhorony [Some features of the definition of the animal world as an object of legal protection]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University*, 19, 108–110 [in Ukrainian].

16. Nechyporuk, L.D. (2014). Dyka fauna yak ob'yekt ekolohichnoho zakonodavstva. [Wild fauna as an object of environmental legislation]. *Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 25, 129–133 [in Ukrainian].

17. Pro myslyvs'ke hospodarstvo ta polyuvannya: Zakon Ukrayiny vid 22.02.2000 r. No. 1478-III [About game management and hunting: Law of Ukraine dated February 22, 2000]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14 (data zvernennia: 10.03.2026) [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 26.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 347.122:347.214.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/8

ДЕРЖАВНІ БУДІВЕЛЬНІ НОРМИ ЯК ОХОРОННИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЩОДО НЕРУХОМОГО МАЙНА

Спєсівцев Денис Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-7337-7907
Scopus ID: 57218913451

Стаття присвячена розгляду особливостей охоронних властивостей державних будівельних норм стосовно прав та законних інтересів учасників майнових цивільних правовідносин, що складаються з приводу споруджуваної нерухомості, завершених будівництвом об'єктів нерухомого майна, а також нерухомих речей, що потрапляють у поле можливого негативного впливу об'єкта будівництва у ході спорудження такого об'єкта або у процесі його експлуатації.

Автор визначає характер державних будівельних норм як засобів правового регулювання суспільних відносин у сфері будівництва.

Констатується, що державні будівельні норми значною мірою визначають рівень забезпечення правової охорони здоров'я та життя фізичних осіб, які споруджують та експлуатують (використовують) споруджені об'єкти нерухомого майна, а також майнових прав фізичних та (або) юридичних осіб на споруджувані та споруджені об'єкти нерухомості, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані у полі можливого негативного впливу відповідних споруджуваних або споруджених об'єктів. При цьому визнається, що в якості основної детермінанти охоронної спрямованості державних будівельних норм виступає необхідність охорони життя та здоров'я відповідних фізичних осіб.

Встановлюється, що значний обсяг державних будівельних норм орієнтований на збереження цілісності об'єкта будівництва після його спорудження, що забезпечується дотриманням вимог до конструктивних елементів споруджуваного об'єкта, а також правил його розташування відносно інших об'єктів у ході забудови території населеного пункту.

Крім того, частина державних будівельних норм спрямовується на охорону прав та інтересів власників та користувачів існуючих об'єктів нерухомого майна, що розташовані поруч зі споруджуваною нерухомістю. Йдеться як у цілому про збереження нерухомих речей (охорона права власності), що досягається, зокрема дотриманням при спорудженні нових об'єктів протипожежних відстаней відносно існуючої нерухомості, так і про створення умов для належної експлуатації нерухомих речей, що досягається, зокрема шляхом дотримання вимог щодо захисту фізичних осіб від негативного впливу шуму та вібрацій (охорона права користування).

Визначається специфіка охоронного впливу державних будівельних норм на цивільні відносини, яка полягає у актуальній превентивності і водночас перспективній пролонгованості, що отримує відображення у забезпеченні охоронного впливу відповідних засобів як на стадії будівництва об'єкта нерухомого майна, так і його експлуатації.

Ключові слова: *охорона, захист, об'єкт будівництва, нерухомість, нерухоме майно, права на нерухомість, охорона прав на нерухомість, захист прав на нерухомість, державні будівельні норми.*

Spiesivtsev Denys. State building norms as a safeguarding element of the legal mechanism for regulating civil relations concerning real estate

This article examines the safeguarding functions of state building norms with regard to the rights and legitimate interests of parties to civil property legal relationships concerning real estate under construction, completed real estate projects, as well as immovable property that

may be subject to potential negative impacts from a construction project during its construction or exploitation.

The author defines the nature of state building norms as instruments of legal regulation of social relations in the field of construction.

It is noted that state building norms largely determine the level of legal safeguarding of the health and lives of individuals who construct and operate (use) constructed real estate objects, as well as the property rights of individuals and (or) legal entities to real estate objects under construction and already constructed objects, as well as to real estate objects located within the range of potential negative impact from the relevant objects under construction or already constructed objects. At the same time, it is recognized that the primary determinant of the safeguarding orientation of state building norms is the need to safeguard the life and health of the relevant individuals.

It is established that a significant portion of state building norms is focused on preserving the safety of a construction project after its completion, which is ensured by compliance with requirements for the structural elements of the project under construction, as well as rules governing its location relative to other structures during the development of a settlement's territory.

In addition, some state building norms are aimed at safeguarding the rights and interests of owners and users of existing real estate properties located adjacent to objects under construction. This generally involves the preservation of real estate (safeguarding of property rights), which is achieved in particular, by maintaining fire safety distances from existing real estate during the construction of new structures, as well as the creation of conditions for the proper use of real estate, achieved, in particular, by complying with requirements to protect individuals from the negative effects of noise and vibrations (safeguarding of the right of use).

The specific nature of the safeguarding impact of state building norms on civil relations is defined, which embodied in both immediate preventative measures and long-term sustainability, reflected in ensuring the safeguarding effect of relevant measures both during the construction of a real estate object and during its exploitation.

Key words: *safeguarding, protection, construction project, real estate, immovable property, rights to real estate, safeguarding of real estate rights, protection of real estate rights, state building norms.*

Постановка проблеми. Сфера нерухомості є однією з найбільш урегульованих областей суспільних відносин. Як ми зазначали раніше, саме для правового регулювання відносин, що складаються з приводу об'єктів нерухомого майна, характерне використання таких додаткових конструкцій як технічна інвентаризація, прийняття завершеної будівництвом нерухомої речі в експлуатацію, державна реєстрація права власності на нерухомість, нотаріальне посвідчення правочинів стосовно об'єктів нерухомого майна тощо [1, с. 105–108, 129, 134–135], які наділені у тому числі охоронними властивостями [1, с. 194; 2, с. 76–79]. Використання більшості із цих конструкцій або ж різних їх комбінацій характерне переважно для регулювання відносин, що складаються щодо нерухомих речей, об'єктів незавершеного будівництва або ж майбутніх об'єктів нерухомості. У рамках механізму правового регулювання суспільних відносин, що складаються з приводу рухомого майна, відповідні процедури застосовуються меншою мірою.

Поряд із цим в якості одного із проявів специфіки регламентації відносин, що складаються в окресленій сфері, виступає активне застосування державних будівельних норм як окремого самостійного виду засобів правового регулювання. У межах диференціації трьох основних етапів цивільного обороту нерухомого майна як майнового блага (у широкому розумінні такого обороту), в якості яких слід розглядати введення об'єкта нерухомості в майновий оборот, власне оборот нерухомої речі, а також припинення її цивільного обороту відповідно [Див.: 3, с. 161–162], державні будівельні норми покривають своєю дією, як правило, перший із зазначених етапів, тобто цивільні правовідносин, що складаються на етапі спорудження об'єкта нерухомості, однак при цьому значною мірою вони спричиняють ефект для стадії експлуатації об'єкта нерухомого майна у рамках якої він пере-

буває в обороті, проте не обов'язково переходить між учасниками останнього.

Разом із тим у призначені та змісті державних будівельних норм також досить чітко простежується охоронна спрямованість. При цьому значною мірою відповідні нормативні приписи орієнтуються на виключення або мінімізацію порушення прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин, що складаються як на стадії будівництва, так і на стадії експлуатації спорудженого об'єкта нерухомого майна. Йдеться про охорону як особистих немайнових прав, зокрема прав на життя та здоров'я фізичних осіб, так і прав й законних інтересів фізичних та юридичних осіб стосовно споруджуваної нерухомості, завершених будівництвом об'єктів нерухомого майна, а також нерухомих речей, що потрапляють у поле можливого негативного впливу об'єкта будівництва у ході спорудження такого об'єкта або у процесі його експлуатації.

Цей аспект піднятої проблеми є малодослідженим в сучасній цивілістиці у зв'язку з чим потребує додаткової уваги для його більш глибокого наукового розкриття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема охоронних властивостей державних будівельних норм тією чи іншою мірою ставала предметом розгляду таких вчених-правників як: О. І. Гоцанюк, А. М. Демчук, О. В. Зібцева, О. О. Кот, Н. С. Кузнєцова, Є. О. Мічурін, А. В. Пасічник, Р. І. Раімов, В. Ткаченко, В. В. Трофимова, В. Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей охоронних властивостей державних будівельних норм стосовно прав та законних інтересів учасників майнових цивільних правовідносин, що складаються з приводу споруджуваної нерухомості, завершених будівництвом об'єктів нерухомого майна, а також нерухомих речей, що потрапляють у поле можливого негативного впливу об'єкта будівництва у ході спорудження такого об'єкта або у процесі його експлуатації.

Основний матеріал дослідження. Визначення державних будівельних норм міститься в абзаці п'ятому частини першої статті 1 Закону України «Про будівельні норми», згідно з яким в якості таких норм розглядається нормативно-правовий акт, затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері будівництва [4, ст. 1]. Фактично це визначення уточнює більш широке за змістом термінологічне словосполучення «будівельні норми», що міститься в абзаці третьому частини першої зазначеної статті Закону, якими визнається нормативний акт технічного характеру, що встановлює обов'язкові вимоги до об'єкта нормування у будівництві [4, ст. 1]. Своєю чергою, об'єктами нормування у будівництві відповідно до частини другої статті 5 зазначеного Закону виступають планування та забудова територій, об'єкт будівництва, містобудування та архітектури і його складові частини, а також склад і зміст документації об'єктів будівництва, містобудування та архітектури [4, ст. 5].

Таким чином у сутності нормуванням у будівництві охоплюється один пререквізитний відносно спорудження конкретних об'єктів нерухомості аспект цивільних правовідносин, а також два аспекти, що пов'язані безпосередньо з процедурою спорудження об'єкта нерухомого майна, тобто зі створенням нерухомої речі і набуттям права власності на неї.

В якості пререквізитного етапу виступає планування територій.

Нормування у цій сфері, як вбачається, спрямовується на формування цілісної картини перспектив та вектору забудови території населеного пункту, що водночас визначає можливі траєкторії розвитку цивільних відносин щодо спорудження об'єктів нерухомості в окремих районах міста, села, селища тощо з урахуванням визначених та допустимих для спорудження на таких територіях видів відповідних об'єктів. Іншими словами, вимоги, що висуваються державними будівельними нормами до планування та забудови території, визначають у цілому можливості створення тих чи інших об'єктів нерухомого майна відповідно до перспективного плану забудови. Як правило, саме на підставі цих норм відбувається розмежування зон житлової та комерційної забудови, промислового виробництва та інших про́сторів населеного пункту. Відповідне планування здійснюється, у тому числі,

з метою задоволення санітарно-гігієнічних та соціальних потреб мешканців населеного пункту, а також забезпечення належних їм відповідних суб'єктивних прав, одним з проявів чого виступає створення власникам та користувачам нерухомості безпечних умов життєдіяльності та експлуатації відповідних об'єктів нерухомого майна.

Своєю чергою нормування об'єктів будівництва, а також складу і змісту документації стосовно них безпосередньо пов'язується з охороною життя та здоров'я фізичних осіб, які можуть зазнати негативного впливу під час спорудження нерухомості, а також безпосередньо у ході експлуатації споруджених об'єктів нерухомого майна. Крім того, в якості мети такого нормування слід розглядати охорону суб'єктивних прав та законних інтересів майнового характеру власників та користувачів відповідного майна, а також власників та користувачів об'єктів нерухомості, розташованих у полі можливого негативного впливу споруджуваних об'єктів нерухомого майна.

Більш широко поглянути на охоронні властивості державних будівельних норм дозволяє стаття 7-2 Закону України «Про будівельні норми».

Визначаючи у цілому обов'язковість дотримання у ході проєктування, будівництва та експлуатації об'єктів нерухомості вимог, що висуваються до будівель та споруд, у тому числі враховуючи їх функціональне призначення, і які отримують закріплення у будівельних нормах, а також нормативних документах стосовно конструктивних та інженерних систем об'єктів будівництва, зазначене положення одночасно встановлює необхідність відповідності будівель та споруд, а також їх окремих частин протягом усього життєвого циклу вимогам безпеки для здоров'я фізичних осіб (частини перша – третя статті 7-2) [4, ст. 7-2].

Однак чи не найбільшу чіткість у питання охоронної спрямованості державних будівельних норм вносить частина четверта зазначеної статті Закону, яка визначає цілі основних вимог, що висуваються до будівель та споруд, якими виступає забезпечення: механічного опору та стійкості відповідних об'єктів (пункт 1); їх пожежної безпеки (пункт 2); гігієни, здоров'я та захисту довкілля (пункт 3); безпеки і доступності під час експлуатації (пункт 4); захисту від шуму та вібрацій (пункт 5); енергозбереження та енергоефективності (пункт 6); сталого використання природних ресурсів (пункт 7) [4, ст. 7-2].

Окреслені цілі знаходять досить широке розкриття у наведених положеннях, однак у цілому за результатами їх аналізу можна дійти висновку, що кожна з відповідних цілей так чи інакше стосується охорони життя та здоров'я фізичних осіб, а також майнових прав фізичних та (або) юридичних осіб на споруджувані та споруджені об'єкти нерухомості, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані у полі можливого негативного впливу відповідних споруджуваних або споруджених об'єктів. Крім того, окремі з наведених цілей стосуються також екологічних прав відповідних осіб.

Для прикладу, мета у формі забезпечення безпеки і доступності під час експлуатації (пункт 4 частини четвертої статті 7-2 Закону України «Про будівельні норми»), як вбачається зі змісту відповідного нормативного положення, спрямовується на охорону здоров'я та життя фізичних осіб, які будуть експлуатувати (використовувати) споруджені об'єкти нерухомого майна, шляхом створення безпечних для життєдіяльності людей технічних конструкцій [4, ст. 7-2].

Вимоги щодо забезпечення механічного опору, стійкості та пожежної безпеки об'єктів будівництва (пункти 1 та 2 частини четвертої статті 7-2 Закону України «Про будівельні норми») спрямовуються, з одного боку, на охорону здоров'я та життя фізичних осіб, які будуть експлуатувати (використовувати) споруджені об'єкти нерухомого майна або ж які можуть потрапити у поле можливого негативного впливу відповідних об'єктів (наприклад, у разі їх руйнування), а з іншого боку – на охорону майнових прав та законних інтересів фізичних та (або) юридичних осіб на споруджувані та споруджені об'єкти нерухомості, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані у полі можливого негативного впливу відповідних споруджуваних або споруджених об'єктів (роз-

ташовані поруч об'єкти нерухомості) [4, ст. 7-2].

Дещо поглиблюючи розгляд цієї проблеми в контексті охорони майнових прав на об'єкти нерухомого майна, необхідно зазначити, що у цілому у різні історичні періоди в рамках правопорядку України діяли різні будівельні норми. Нормування у сфері будівництва перебуває у стані перманентного розвитку, у зв'язку з чим відповідні положення постійно вдосконалюються з урахуванням виявлення факторів, що становлять небезпеку для відповідних немайнових та майнових прав та законних інтересів учасників правовідносин у сфері будівництва та експлуатації об'єктів нерухомого майна.

Для прикладу, таблицею 1 додатку 3.1 до ДБН 360-95 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень», затверджених наказом Державного комітету України у справах містобудування та архітектури від 17 квітня 1992 року № 44, встановлювалися необхідні для дотримання відстані між будинками у ході їх спорудження залежно від ступеня вогнестійкості відповідних об'єктів [5]. У подальшому відповідні питання також стали предметом правового регулювання положень підрозділу 15.2 «Вимоги до протипожежних відстаней» розділу 15 «Протипожежні вимоги» ДБН Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій», затверджених наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23 квітня 2018 року № 100 [6].

Сьогодні питання пожежної безпеки об'єктів будівництва врегульовується положеннями ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги», затверджених наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31 жовтня 2016 року № 287, у межах загальної архітектури яких розміщено, зокрема, розділ 5 «Обмеження поширення пожежі між будинками» та розділ 6 «Обмеження поширення пожежі в будинках» [7]. Тобто, очевидно, що у першу чергу забезпечення пожежної безпеки об'єктів будівництва спрямовується на охорону особистих немайнових прав та законних інтересів осіб, які безпосередньо експлуатують відповідні об'єкти або ж які можуть потрапити у поле можливого негативного впливу відповідних об'єктів (перехожі, користувачі сусідніх об'єктів нерухомості тощо). Однак також встановлення протипожежних відстаней між будинками спрямовується і на мінімізацію ризиків перекидання пожежі з одного об'єкта нерухомості на інший, а тому як на охорону здоров'я та життя осіб, так і їх прав та законних інтересів щодо відповідних об'єктів нерухомості, які можуть зазнати негативного впливу у формі пошкодження або знищення. При цьому у даному випадку йдеться саме про охорону, а не про захист, оскільки відповідні норми підлягають дотриманню вже на стадії проєктування та спорудження нерухомості, хоча при цьому одержання ефекту від їх дотримання очікується також в майбутньому вже під час експлуатації відповідної нерухомості. У зв'язку з цим слідування відповідним приписам має превентивний характер, адже спрямовується на недопущення виникнення факторів, що призведуть до необхідності застосування способів захисту, і при цьому ефект такого дотримання має перспективну спрямованість, адже очікується у ході майбутньої системної експлуатації об'єкта, а тому не вичерпується самим фактом нейтралізації актуальних на момент спорудження нерухомості загроз. При цьому у даному випадку йдеться про нормативно-правову охорону [Див.: 8, с. 27], оскільки державні будівельні норми охоплюють своїм впливом цивільні відносини, що складаються з приводу будівництва усіх об'єктів нерухомого майна відповідного типу.

Також викладене вище дозволяє дійти висновку, що нормування у сфері будівництва, ураховуючи охоронну спрямованість відповідних приписів, у цілому забезпечує публічний інтерес, який при цьому, як зазначають Р. І. Раімов та А. В. Пасічник, може визначатися сукупністю приватних інтересів [9, с. 151]. Інакше кажучи, визнаючи потенційну суспільну небезпеку відсутності нормування у відповідній сфері, яка пов'язується з підвищеними ризиками для здоров'я та життя фізичних осіб, а також майнових прав та законних інтересів фізичних та (або) юридичних осіб на споруджувані та споруджені об'єкти

нерухомості, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані у полі можливого негативного впливу відповідних споруджуваних або споруджених об'єктів, держава шляхом встановлення будівельних норм запроваджує правила, які охороняють відповідні немайнові та майнові права та законні інтереси учасників цивільних правовідносин, що складаються з приводу володіння, користування та розпорядження відповідним майном, і в сукупності забезпечують необхідний рівень безпеки при спорудженні та експлуатації нерухомості для зазначених суб'єктів.

Те саме стосується і вимог до механічного опору та стійкості об'єктів будівництва (пункт 1 частини четвертої статті 7-2 Закону України «Про будівельні норми») [4, ст. 7-2]. Відповідні будівельні норми спрямовуються на охорону окреслених особистих немайнових та майнових прав учасників цивільних правовідносин.

Необхідність дотримання державних будівельних норм при спорудженні об'єктів нерухомого майна безпосередньо корелює зі статтями 883 «Відповідальність підрядника» та 884 «Гарантії якості у договорі будівельного підряду» Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), згідно з якими саме на підрядника покладається ризик недосягнення проектної потужності об'єкта будівництва (частина перша статті 883 ЦК України), і який при цьому повинен гарантувати досягнення відповідною річчю визначених у проектно-кошторисній документації показників та можливість її експлуатації відповідно до умов договору протягом гарантійного строку (частина перша статті 884 ЦК України) [10, статті 883 та 884]. Тобто йдеться в тому числі про такі характеристики об'єкта як міцність, довговічність, надійність, безвідмовність, ремонтопридатність тощо [11, с. 41].

Таким чином, державні будівельні норми, будучи обов'язковими для дотримання у ході спорудження об'єктів нерухомого майна, безпосередньо інтегруються в механізм правового регулювання та саморегулювання цивільних відносин, що складаються на стадії спорудження відповідних нерухомих речей, а також їх подальшої експлуатації, чим забезпечується включення охоронного превентивного компонента у регулятивні відносини з метою мінімізації необхідності застосування у подальшому способів захисту прав та законних інтересів власників та користувачів споруджених об'єктів нерухомого майна або третіх осіб.

Повертаючись до частини четвертої статті 7-2 Закону України «Про будівельні норми», слід констатувати, що мета у формі захисту від шуму та вібрацій (пункт 5), характерна вимогам, що висувається до будівель та споруд, спрямовується переважно на охорону життя та здоров'я фізичних осіб, які експлуатують (використовують) відповідні об'єкти нерухомого майна. Однак також у даному разі йдеться про забезпечення користування об'єктом нерухомого майна відповідно до його цільового призначення. Адже використання житлової нерухомості передбачає проживання в ній, у тому числі з дотриманням режиму сну чому повинна сприяти охорона власників та користувачів відповідних об'єктів від негативного впливу шуму.

Мета у формі забезпечення гігієни, здоров'я та захисту довкілля (пункт 3), як слідує з відповідної норми, має комплексний характер і орієнтується одночасно на охорону життя та здоров'я осіб, які експлуатують відповідні об'єкти нерухомого майна, а також довкілля шляхом встановлення стандартів конструктивної будови об'єктів нерухомості та матеріалів, які використовуються при їх спорудженні. Певною мірою на досягнення відповідних цілей також спрямовані норми житлової забудови земельних ділянок, визначені приписами пункту 6.1 ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» (зі зміною № 1), затверджених наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 15 серпня 2025 року № 1268 [12]. Хоча, як при цьому показують сучасні дослідження, історично відповідні норми ще під час дії ДБН 360-95 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» не завжди дотримувалися учасниками відповідних правовідносин [Див.: 13, с. 28–30].

Своєю чергою, забезпечення енергозбереження та енергоефективності (пункт 6), а також сталого використання природних ресурсів (пункт 7) [4, ст. 7-2] пов'язується з екологічною безпекою та глобальними екологічними цілями усього людства,

оскільки спрямовується на забезпечення екологічної стійкості як стану збалансованості економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних [14, с. 34] аспектів розвитку суспільства, у тому числі у сфері спорудження об'єктів нерухомого майна, а також їх експлуатації з використанням сучасних технологій, що дозволяють оптимізувати енерговитрати, а тому і використання природних ресурсів в якості енергоносіїв.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведений науковий аналіз, необхідно констатувати, що у сучасних умовах досить складно переоцінити характер охоронного впливу державних будівельних норм на суспільні відносини, що складаються з приводу об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомого майна та завершених будівництвом нерухомих речей. Адже якщо їх регулятивне значення є відносно зрозумілим, оскільки саме державні будівельні норми багато у чому конкретизують систему об'єктів нерухомого майна, визначену положеннями чинного цивільного законодавства України, а також правила їх спорудження, що відкриває можливості найбільш оптимального та ефективного використання цивільно-правових норм для регулювання суспільних відносин, які складаються з приводу конкретних видів нерухомості, то охоронний аспект відповідних правових засобів не отримав широкого розкриття у сучасних наукових дослідженнях.

У цілому ж проведений науковий пошук показує, що багато у чому саме державні будівельні норми визначають рівень забезпечення правової охорони здоров'я та життя фізичних осіб, які споруджують та експлуатують (використовують) споруджені об'єкти нерухомого майна, а також майнових прав фізичних та (або) юридичних осіб на споруджувані та споруджені об'єкти нерухомості, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані у полі можливого негативного впливу відповідних споруджуваних або споруджених об'єктів. Хоча при цьому варто визнати, що в якості основної детермінанти охоронної спрямованості державних будівельних норм виступає необхідність охорони життя та здоров'я відповідних фізичних осіб.

При цьому, як показав проведений аналіз, значний обсяг державних будівельних норм орієнтований на збереження цілісності об'єкта будівництва після його спорудження, що забезпечується дотриманням вимог до конструктивних елементів споруджуваного об'єкта, а також правил його розташування відносно інших об'єктів у ході забудови території населеного пункту.

Крім того, частина державних будівельних норм спрямовується на охорону прав та інтересів власників та користувачів існуючих об'єктів нерухомого майна, що розташовані поруч зі споруджуваною нерухомістю. Йдеться як у цілому про збереження нерухомих речей (охорона права власності), що досягається, зокрема дотриманням при спорудженні нових об'єктів протипожежних відстаней відносно існуючої нерухомості, так і про створення умов для належної експлуатації нерухомих речей, що досягається, зокрема шляхом дотримання вимог щодо захисту фізичних осіб від негативного впливу шуму та вібрацій (охорона права користування).

Як результат, хоча зміст державних будівельних норм у цілому і детермінується публічними інтересами, проте значною мірою такі норми спрямовуються на охорону майнових прав та інтересів конкретних осіб, зокрема власників та користувачів споруджуваної та спорудженої нерухомості, а тому, у сутності, на охорону цивільних прав відповідних суб'єктів на об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти нерухомості, а також завершені будівництвом об'єкти нерухомого майна.

При цьому в якості специфіки охоронного впливу державних будівельних норм слід розглядати актуальну превентивність і водночас перспективну пролонгованість, адже крім того, що такі норми спрямовуються на недопущення порушення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у момент їх застосування під час будівництва, охоронний ефект від їх дотримання у процесі спорудження також настає після завершення будівництва під час експлуатації спорудженого об'єкта, і при цьому у тому числі відносно факторів, яких могло не існувати на момент спорудження відповідного майна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спєсівцев Д. С. Юридичні факти у механізмах виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість в Україні : дис… канд. юрид. наук (12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). Харків, 2017. 225 с. URL: https://www.academia.edu/43947874/Спєсівцев_Д_С_Юридичні_факти_у_механізмах_виникнення_переходу_та_припинення_речових_прав_на_нерухомість_в_Україні_дис_канд_юрид_наук_Харків_2017_227_с (дата звернення: 23.05.2026).

2. Спєсівцев Д. С. Охоронні властивості технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, розташованих на земельній ділянці. *Соціологія права*. 2020. Вип. 1 (32). С. 75–79. https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-1.12.

3. Гоцанюк О. І. Оборотоздатність майнових прав на об'єкти промислової власності в Україні : дис. … канд. юрид. наук (12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). Харків, 2016. 208 с.

4. Про будівельні норми : Закон України від 05.11.2009 р. № 1704-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2010. № 5. Ст. 41 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1704-17 (із змінами).

5. ДБН 360-95 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень»: затверджені наказом Державного комітету України у справах містобудування та архітектури від 17.04.1992 р. № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044481-92 (дата звернення: 25.04.2026) (втратив чинність).

6. ДБН Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій»: затверджені наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23.04.2018 р. № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0100858-18 (дата звернення: 25.04.2026) (втратив чинність).

7. ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги»: затверджені наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31.10.2016 р. № 287. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3080743763845318619 (дата звернення: 25.04.2026).

8. Спєсівцев Д. С., Демчук А. М. «Охорона» і «захист» суб'єктивних цивільних прав: проблеми співвідношення понять. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 25–32. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/05.

9. Раімов Р. І., Пасічник А. В. Особливості публічного інтересу. *Юрид. наук. електрон. журн.* : електрон. наук. фахове вид. 2018. № 2. С. 150–153. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/41.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

11. Ткаченко В. Співвідношення будівельних та правових норм у будівництві в контексті настання відповідальності за їх порушення. *Підприємництво, госп-во і право*. 2018. № 9. С. 40–44. URL:https://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/9.pdf.

12. ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій (із зміною № 1)»: затверджені наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 15.08.2025 р. № 1268. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3260441209981634046 (дата звернення: 25.04.2026).

13. Зібцева О. В. Озеленення забудованих територій малих міст у контексті дотримання державних будівельних норм. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2018. Т. 28, № 10. С. 28–31. https://doi.org/10.15421/40281005.

14. Трофимова В. В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. *Інвестиції: практика і досвід*. 2010. № 8. С. 33–37. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2010/10.pdf.

REFERENCES:

1. Spiesivtsev, D.S. (2017). *Yurydychni fakty u mekhanizmakh vynyknennia, perekhodu ta prypynennia rechovykh prav na nerukhomist v Ukraini* [Legal facts in mechanisms of emergence, transfer and termination of real rights on immovable things in Ukraine] [Unpublished Candidate

of Science of Law dissertation Yaroslav Mudryi National Law University] Retrieved from: https://www.academia.edu/43947874/Спєсівцев_Д_С_Юридичні_факти_у_механізмах_виникнення_переходу_та_припинення_речових_прав_на_нерухомість_в_Україні_дис_канд_юрид_наук_Харків_2017_227_с [in Ukrainian].

2. Spiesivtsev, D.S. (2020). Okhoronni vlastyvosti tekhnichnoi inventaryzatsii obiektiv nerukhomoho maina, roztashovanykh na zemelnii diliantsi [Protective properties of technical inventory of immovable property placed on the land plot]. *Sociology of Law – Sotsiolohiia prava*, *1* (32), 75–79. https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-1.12 [in Ukrainian].

3. Gotsanyuk, O.I. (2016). *Oborotozdatnist mainovykh prav na obiekty promyslovoi vlasnosti v Ukraini* [Transferability of property rights on industrial property objects] [Unpublished Candidate of Science of Law dissertation Yaroslav Mudryi National Law University] [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro budivelni normy" [Law of Ukraine "On Construction Regulations"] (2009, November 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 5*, St. 41, Kyiv: Parlam. vyd-vo. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1704-17 [in Ukrainian].

5. DBN 360-95 "Mistobuduvannia. Planuvannia i zabudova miskykh i silskykh poselen" [State Construction Rules 360-95 "Urban Planning. Planning and Development of Urban and Rural Settlements"] (1992, April 17). *Derzhavnyi komitet Ukrainy u spravakh mistobuduvannia ta arkhitektury [State Committee of Ukraine for Urban Planning and Architecture]* https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044481-92 [in Ukrainian].

6. DBN B.2.2-12:2018 "Planuvannia i zabudova terytorii" [State Construction Rules B.2.2-12:2018 "Land Use Planning and Development"] (2018, April 23). *Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [Ministry of Regional Development, Construction, and Housing and Utilities of Ukraine]* https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0100858-18 [in Ukrainian].

7. DBN V.1.1-7:2016 "Pozhezhna bezpeka obiektiv budivnytstva. Zahalni vymohy" [State Construction Rules V.1.1-7:2016 "Fire Safety of Construction Sites. General Requirements"] (2016, October 31). *Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [Ministry of Regional Development, Construction, and Housing and Communal Services of Ukraine*] https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3080743763845318619 [in Ukrainian].

8. Spiesivtsev, D.S. & Demchuk, A.M. (2023). «Okhorona» i «zakhyst» subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy spivvidnoshennia poniat ["Safety" and "protection" of subjective civil rights: problems of concepts correlation]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky – Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences, 34* (73), issue 3, 25–32. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/05 [in Ukrainian].

9. Raimov, R. I. & Pasichnyk, A. V. (2018). Osoblyvosti publichnoho interesu [Peculiarities of Public Interest]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal, 2*, 150–153. Retrieved from: https://lsej.org.ua/2_2018/41.pdf [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (2003, January 1). *Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, *5*, St. 356, Kyiv: Parlam. vyd-vo. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].

11. Tkachenko, V. (2018). Spivvidnoshennia budivelnykh ta pravovykh norm u budivnytstvi v konteksti nastannia vidpovidalnosti za yikh porushennia [The Relationship Between Building and Legal Standards in Construction in the Context of Liability for Violations]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 9*, 40–44. Retrieved from: https://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/9.pdf [in Ukrainian].

12. DBN B.2.2-12:2019 "Planuvannia ta zabudova terytorii (iz zminoiu № 1)" [Land Use Planning and Development (with amendment No. 1)] (2025, August 15). *Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Ministry for Development of Communities and Territories of Ukraine].* Retrieved from: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3260441209981634046 [in Ukrainian].

13. Zibtseva, O.V. (2018). Ozelenennia zabudovanykh terytorii malykh mist u konteksti dotrymannia derzhavnykh budivelnykh norm [Greening of built-up areas of small towns in

the context of compliance with state building norms]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of UNFU, 28* (10), 28–31. https://doi.org/10.15421/40281005 [in Ukrainian].

14. Trofymova, V.V. (2010). Kontseptsiia staloho rozvytku yak osnova postindustrialnykh modelei rozvytku [The concept of sustainable development as the foundation of post-industrial development models]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 8, 33–37. Retrieved from: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2010/10.pdf [in Ukrainian].

Джерело фінансування наукової статті: дослідження виконане без залучення зовнішнього фінансування

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 21.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 349.227
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ У РАЗІ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗА ПРОТИПРАВНІ ПРОСТУПКИ

Якушев Ігор Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8947-3848

Стаття присвячена з'ясуванню правової природи розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з підстав вчинення працівниками протиправних діянь. На підставі аналізу норм Кодексу законів про працю України та судової практики їх застосування зроблено висновок, що підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця поділяються на звільнення за дисциплінарні проступки та інші вчинені працівником протиправні дії. Підставою такого поділу є час вчинення протиправних дій (під час виконання трудових обов'язків або в інший час) і місце (на робочому місці чи поза його межами).

Встановлено, що розмежування протиправних дій як підстав припинення трудових відносин на дисциплінарні проступки та інші правопорушення немає у спеціальному законодавстві, зокрема у законах України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів». Більше того, такі ж самі дії (наприклад, порушення етичних, моральних норм) у зазначених законах віднесено до дисциплінарних проступків, а в Кодексі законів про працю України – ні.

Обґрунтовано, що звільнення працівника з роботи за вчинення протиправних дій (які визнані чи невизнані законодавством дисциплінарними проступками) є юридичною відповідальністю, яка застосовується роботодавцем. Відмінності у строках та порядку звільнення за дисциплінарні проступки та інші протиправні дії, ставлять у нерівне правове становище працівників, які звільняються за різними підставами.

Зважаючи на особливості правового регулювання звільнення працівників за дисциплінарні проступки та з метою забезпечення рівності у правах і недопущення дискримінації працівників обґрунтовується необхідність встановити єдині вимоги та гарантії для всіх працівників, розірвання трудового договору з якими здійснюється на підставі вчинення протиправних діянь, незалежно від того, вчинені вони під час виконання роботи чи поза її межами, на робочому місці чи в побуті, пов'язані такі дії з роботою чи ні. Такі норми забезпечать рівність та недопустимість дискримінації особи, які є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства.

Ключові слова: *дисципліна праці, звільнення з роботи, юридична відповідальність, дискримінація.*

Yakushev Ihor. Ensuring equal rights for employees when dismissed for unlawful misconduct

The article is devoted to clarifying the legal nature of termination of an employment contract at the initiative of the employer on the grounds of employees committing illegal acts. Based on the analysis of the norms of the Labor Code of Ukraine and the judicial practice of their application, it is concluded that the grounds for termination of an employment contract at the initiative of the employer are divided into dismissal for disciplinary offenses and other illegal acts committed by the employee. The basis for such a division is the time of committing illegal acts (during the performance of labor duties or at another time) and the place (at the workplace or outside it). It has been established that the distinction of illegal acts as grounds for termination of employment relations into disciplinary offenses and other offenses is not provided for in special legislation, in particular in the Laws of Ukraine "On Civil Service", "On the Prosecutor's Office", "On the Judiciary and the Status of Judges". Moreover, the same actions (for example, violation of ethical, moral norms) in the above-mentioned laws are classified as disciplinary offenses, but not in the Labor Code of Ukraine.

It is substantiated that the dismissal of an employee from work for committing illegal actions (which are recognized or not recognized by the law as disciplinary offenses) is a legal liability applied by the employer. Differences in the terms and procedure for dismissal for disciplinary offenses and other illegal actions put employees who are dismissed on different grounds in an unequal legal position.

Given the peculiarities of the legal regulation of the dismissal of employees for disciplinary offenses and in order to ensure equality of rights and prevent discrimination of employees, the need to establish uniform requirements and guarantees for all employees whose employment contract is terminated on the basis of committing unlawful acts, regardless of whether they were committed during or outside of work, at the workplace or in everyday life, whether such acts are related to work or not, is justified. Such norms will ensure equality and inadmissibility of discrimination of individuals, which are not only constitutional principles of the national legal system of Ukraine, but also fundamental values of the world community.

Key words: *labor discipline, dismissal from work, legal liability, discrimination.*

Дотримання норм права у державі забезпечується різними методами, у тому числі застосуванням примусу, а їх невиконання передбачає настання певних видів відповідальності. За невиконання трудових обов'язків законодавство про працю передбачає дисциплінарну відповідальність – обов'язок працівника понести покарання, передбачене нормами законодавства про працю за протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків [1, с. 243].

Підставою притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок – протиправне, винне (умисне або необережне) діяння (дія чи бездіяльність) працівника, що посягає на встановлений правовий порядок взаємовідносин із роботодавцем шляхом невиконання або неналежного виконання працівником своїх трудових обов'язків, зловживання або перевищення прав, порушення заборон чи обмежень [2, с. 468–469].

Отже, дисциплінарна відповідальність безпосередньо пов'язана з невиконанням трудових обов'язків, а не будь-яких інших, наприклад громадських чи сімейних. Такі обов'язки повинні бути передбачені правовими актами, оскільки ще однією важливою ознакою дисциплінарної відповідальності є протиправність. Відсутність правового закріплення обов'язку працівника виключає можливість притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) закріплює лише два види дисциплінарних стягнень: догана і звільнення (ч. 1 ст. 147) [3]. Більше видів дисциплінарних стягнень передбачають закони України «Про державну службу» [4], «Про прокуратуру» [5], «Про судоустрій і статус суддів» [6] та інші. Зокрема, до державних службовців застосовується один із таких видів дисциплінарного стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з посади державної служби (ч. 1 ст. 66 Закону України «Про державну службу»). На прокурора можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: 1) догана; 2) заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду (крім Генерального прокурора); 3) звільнення з посади в органах прокуратури (ч. 1 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру»). До суддів може застосовуватися дисциплінарне стягнення у виді: 1) попередження; 2) догани – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця; 3) суворої догани – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців; 4) подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді; 5) подання про переведення судді до

суду нижчого рівня; 6) подання про звільнення судді з посади (ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

У цих же законах визначено, за які діяння працівники можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності, тобто встановлює перелік діянь, які є дисциплінарними проступками.

Стаття 147 КЗпП вказує, що дисциплінарна відповідальність наступає за порушення трудової дисципліни. Єдиного визначення трудової дисципліни у законодавстві про працю немає, а думки науковців щодо її визначення є неоднозначними. Наприклад, В. І. Прокопенко вважає, що трудова дисципліна – це встановлений нормами права порядок взаємовідносин учасників трудового процесу, який визначає точне виконання ними своїх трудових функцій [7, с. 403].

На думку Н. М. Хуторян, трудова дисципліна – це сукупність правових норм, що регулюють обов'язки сторін трудових правовідносин та певними методами забезпечують належний процес праці. [8, с. 459].

В. І. Щербина дисципліну праці розглядає як заснований на принципах моралі і закріплений в нормах права порядок взаємовідносин суб'єктів процесу спільної праці, який виражається у свідомому і точному виконанні працівником своїх трудових обов'язків, здійсненні наданих прав та дотриманні встановлених обмежень і заборон [9, с. 277], а К. Ю. Мельник вказує, що трудова дисципліна – це обов'язкове для всіх працівників підпорядкування правилам поведінки та виконання трудових обов'язків, передбачених трудовим законодавством, колективними угодами, локальними нормативно-правовими актами і трудовим договором [10, с. 312].

Аналізуючи запропоновані визначення І. А. Вєтухова зазначає, що трудова дисципліна це: по-перше, порядок; по-друге це порядок взаємовідносин суб'єктів спільної праці; по-третє, цей порядок заснований на певних принципах; по-четверте, цей порядок полягає в обов'язку працівника точно, свідомо виконувати свою трудову функцію з підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку [11, с. 14].

Отже, категорія трудова дисципліна взаємопов'язана з трудовою функцією, виконанням працівником обов'язків, зазначених у нормативних актах, у тому числі локальних, нормативних договорах і у трудовому договорі.

Згідно з КЗпП звільнення, як дисциплінарне стягнення, може застосовуватися за систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку (п. 3 ч. 1 ст. 40), прогул без поважних причин (п. 4 ч. 1 ст. 40), появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння (п. 7 ч. 1 ст. 40), вчинення за місцем роботи викрадення (в тому числі дрібного) майна роботодавця (п. 4 ч. 1 ст. 40), а також одноразове грубе порушення трудових обов'язків окремими працівниками (п. 1 ч. 1 ст. 41), несвоєчасну виплату заробітної плати або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати (п. 1^1 ч. 1 ст. 41), вчинення керівником мобінгу та/або невжиття заходів щодо його припинення (п. 1^2 ч. 1 ст. 41)

Зазначені вище закони також передбачають такий вид дисциплінарної відповідальності, як звільнення з роботи: п. 4 ч. 1 ст. 66 Закону України «Про державну службу»; п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру»; п. 6 ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вказаним законодавством передбачено і перелік підстав для застосування цього виду відповідальності. Переважно це правопорушення, які безпосередньо пов'язані з виконанням трудової функції. Наприклад, перевищення службових повноважень державним службовцем, повторне вчинення ним прогулу без поважних причин або поява на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння (п.п. 7, 12, 13 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу»), невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків прокурором, або порушення ним правил внутрішнього службового розпорядку (п.п. 1, 7 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру»), істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків,

незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору або порушення засад гласності і відкритості судового процесу (підпункти а), б), в) п. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Разом з тим, державні службовці, прокурори і судді можуть притягатися до дисциплінарної відповідальності також за діяння, які вчинені не за місцем роботи і які не пов'язані з виконанням трудової функції, але законодавство їх віднесло до дисциплінарних проступків. Наприклад, державний службовець може бути звільнений за вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу або подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу (п.п. 3, 9 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу»). Закон України «Про прокуратуру» зазначає, що прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури або за систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики (п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 43).

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» до підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності віднесено допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу(п. 3 ч. 1 ст. 106).

Як зазначалося вище, КЗпП передбачає застосування звільнення лише за дисциплінарні проступки, зазначені в п.п. 3,4,7, 8 ч. 1 ст. 40 та п.п. 1, 1^1, 1^2 ч. 1 ст. 41. Проте, це не єдині підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, коли поведінка працівника має визначальне значення для звільнення його з роботи. Частина 1 ст. 40 КЗпП передбачає звільнення за вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили (п. 12), відмови працівника Бюро економічної безпеки України від проходження атестації (п. 13), набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) за вчинення злочину проти основ національної безпеки України (п. 13) розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема інформації, що становить державну чи комерційну таємницю, а також про умови роботи з конфіденційною інформацією (п. 14). Серед додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця варто зазначити винні дії працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку роботодавця (п. 2 ч. 1 ст. 41 КЗпП), вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи (п 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП), вчинення домашнім працівником винних дій, які завдали або могли завдати шкоди життю чи здоров'ю члена домогосподарства (3^1 ч. 1 ст. 41 КЗпП).

Наведені підстави розірвання трудового договору, як і звільнення за дисциплінарні проступки, можуть застосовуватися роботодавцем у випадку вчинення працівником винних протиправних діянь. Однак, на відміну від дисциплінарних проступків, які завжди пов'язані з виконанням трудових обов'язків, такі діяння можуть бути вчинені як при виконанні трудових обов'язків, так і не при їх виконанні. Розмежування дисциплінарного проступку від інших правопорушень КЗпП ставить в залежність від того, вчинення певних діянь можливо лише на роботі, чи вони можуть бути вчинені в іншому місці або не при виконанні трудових обов'язків. На нашу думку, такі підстави віднесення проступків до недисциплінарних є помилковим і необґрунтованим.

Закріплення законодавством вимоги до особи працівника, його поведінки на роботі і в побуті, моральних, етичних та інших якостей особистісного харак-

теру, безпосередньо впливає на якісне виконання трудових функцій. Тому такі вимоги повинні бути складовою трудової дисципліни, а за їх недотримання потрібно передбачити дисциплінарну відповідальність, як це зазначено у зазначених вище законах України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів».

Застосування звільнення з роботи за вчинення певних дій є крайнім засобом впливу роботодавця на працівника, оскільки внаслідок припинення трудових відносин працівник втрачає заробітну плату, яка переважно є єдиним засобом його існування. Такі звільнення можуть бути підставою (хоч і неофіційною) для відмови у прийнятті на роботу в майбутньому. У зв'язку з цим, звільнення працівника за вчинення протиправних діянь варто віднести до юридичної відповідальності.

Як зазначають автори підручника «Загальна теорія права» за загальною редакцією М. І. Козюбри, юридична відповідальність – це передбачений законом обов'язок особи перетерпіти несприятливі для себе наслідки як майнового, так і не майнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентним органом за результатами розгляду скоєного особою діяння, визначеного законом як правопорушення [12, с. 302].

Аналіз пункту 22 статті 92 Конституції України дає підстави виділити чотири види юридичної відповідальності в Україні: цивільно-правову, кримінальну, адміністративну і дисциплінарну [13]. Проте, це не вичерпний перелік видів юридичної відповідальності, а лише закріплення, що засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами України, на що вказав Конституційний Суд України у рішенні від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 [14].

У трудовому праці виділяють, як правило, два види відповідальності: дисциплінарну і матеріальну. За порушення норм законодавства про працю роботодавці і працівники можуть бути притягнуті до адміністративної або кримінальної відповідальності. Варто зазначити також, що притягнення працівника до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності не виключає можливості застосування адміністративної або кримінальної відповідальності, а в окремих випадках набрання законної сили вироком суду чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення, є підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності.

Надаючи роботодавцю право застосовувати дисциплінарне стягнення, зокрема, звільняти за вказаними вище пунктами статей КЗпП, законодавство передбачає ряд вимог щодо підстав, строків та процедури звільнення працівника. Так, стаття 148 КЗпП встановлює строки, протягом яких роботодавець може звільнити працівника (дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку), а стаття 149 КЗпП передбачає обов'язок роботодавця зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення та враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Лише за умови дотримання цих вимог звільнення працівника буде вважатися правомірним.

Під час звільнення працівника з інших підстав таких обов'язків роботодавця законодавство не передбачає. Так, Пленум Верховного Суду України у пункті 28 Постанови «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06 листопада 1992 року № 9 вказав: «При розгляді справ про поновлення на роботі осіб, звільнених за пунктами 2 і 3 ст. 41 КЗпП, судам слід враховувати, що розірвання трудового договору з цих підстав не є заходом дисциплінарного стягнення і тому вимоги статей 148, 149 КЗпП про строк і порядок застосування дисциплінарних стягнень на ці випадки не поширюються» [15].

Відповідно, строк звільнення не обмежується, як при звільненні за дисциплі-

нарні проступки, і роботодавець немає обов'язків, які на нього покладаються у випадку звільнення працівника за дисциплінарний проступок. Зазначена Постанова Пленуму Верховного Суду України лише передбачає, що «суди мають брати до уваги відповідно час, що пройшов з моменту вчинення винних дій чи аморального проступку, наступну поведінку працівника і інші конкретні обставини, що мають значення для правильного вирішення спору» (п. 28).

Порівнюючи законодавство, що передбачає процедуру звільнення за дисциплінарні проступки та правопорушення, які законодавство про працю не відносить до дисциплінарних, варто звернути увагу на суттєве зменшення гарантій прав працівників, які звільняються з роботи за недисциплінарні проступки. Так, строк звільнення за дисциплінарний проступок обмежений одним місяцем з дня виявлення проступку, а за вчинення винних дій працівником, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку роботодавця, його можна звільнити і через два, три а то й більше місяців. При звільненні за дисциплінарний проступок роботодавець зобов'язаний зажадати пояснення від працівника, що надає можливість працівнику вказати на причини вчинення дисциплінарного проступку. Під час звільнення за інші правопорушення такої вимоги законодавства немає. Звичайно, працівник може з власної ініціативи надати пояснення роботодавцю з приводу вчинення протиправних дій, які стали підставою для його звільнення, але відсутність пояснень ніяк не впливатиме на правомірність чи неправомірність звільнення.

Під час звільнення працівника за правопорушення, не віднесені законодавством до дисциплінарних, роботодавець не зобов'язаний враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. І навіть при вирішенні трудового спору про поновлення на роботі звільненого працівника за пунктами 2, 3 частини 1 статті 41 КЗпП та з інших підстав, не віднесених законодавством до дисциплінарних проступків, суд не зобов'язаний з'ясовувати зазначені обставини.

Отже, очевидним є невідповідність гарантій прав працівників, які звільняються за систематичне невиконання трудових обов'язків без поважних причин, прогул без поважних причин, появу на роботі в нетверезому стані, вчинення за місцем роботи викрадення майна роботодавця чи одноразове грубе порушення трудових обов'язків і осіб, які звільняються за вчинення злочину проти основ національної безпеки України, розголошення інформації з обмеженим доступом, втрати довір'я, аморального проступку тощо.

На нашу думку, відмінності у правовому регулюванні порядку звільнення за подібними підставами є дискримінаційними і безпідставними. Як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні від 07 липня 2004 року № 14-рп/2004, мета встановлення певних відмінностей (вимог) у правовому статусі працівників повинна бути істотною, а самі відмінності (вимоги), що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими [16].

А під час розгляду справи за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України, Конституційний Суд України зазначив, що не може бути дискримінації у реалізації працівниками трудових прав. Порушення їх рівності у трудових правах та гарантіях є недопустимим, а будь-яке обмеження повинне мати об'єктивне та розумне обґрунтування і здійснюватись з урахуванням та дотриманням приписів Конституції України та міжнародних правових актів [17].

Відмінність у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розумного обґрунтування, іншими словами, якщо вона не переслідує легітимну ціль або якщо немає розумного співвідношення між застосованими засобами та переслідуваною ціллю, зазначає Європейський суд з прав людини у п. 49 Рішення у справі «Пічкур проти України» від 7 листопада 2013 року [18].

Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що КЗпП необґрунтовано передбачає відмінності у порядку звільнення працівників з підстав вчинення протиправних дій, безпідставно розмежовуючи їх на дисциплінарні проступки та інші правопорушення лише за ознакою можливості вчинення їх як при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаних з ними. Більше того, відмінності у порядку звільнення зберігаються і тоді, коли такі правопорушення вчинені при виконанні трудових обов'язків або пов'язані з роботою, що беззаперечно відносить їх до дисциплінарних проступків.

Як зазначено у Рішенні Конституційного Суду України у справі від 04 вересня 2019 року № 6-р(II)/2019, всі трудові відносини повинні ґрунтуватися на принципах соціального захисту та рівності для всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором, що, зокрема, має відображатись у встановленні вичерпного переліку умов та підстав припинення таких відносин. [19].

Тому, на нашу думку, необхідно встановити єдині вимоги та гарантії для всіх працівників, розірвання трудового договору з якими здійснюється на підставі вчинення протиправних діянь, незалежно від того, вчинені вони під час виконання роботи чи поза її межами, на робочому місці чи в побуті, пов'язані такі дії з роботою чи ні. Такі норми забезпечать рівність та недопустимість дискримінації особи, які є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина [20], що є надзвичайно важливим для України в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Трудове право України : підручник / за ред. проф. О. М. Ярошенко. Харків. 2022. 376 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/07/ 27/Trudove.pravo. Ukrayiny.26.07.2022.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

2. Щербина В. І., Соцький А. М. Трудове право України : підручник / В. І. Щербина, А. М. Соцький. Чернівці : Технодрук, 2021. 552 с.

3. Кодекс законів про працю України : затв. Законом Верховної Ради Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. додаток до № 50. Ст. 375.

4. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

5. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

7. Процевський В. І. Трудове право України : підручник. Харків : Фірма «Консум», 1998. 480 с.

8. Трудове право України : підручник / за заг. ред. Н. М. Хуторян. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 608 с.

9. Трудове право України : підручник / за ред. В. С. Венедіктова. Київ : Істина, 2008. 384 с.

10. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.

11. Вєтухова І. А. Правове забезпечення трудової дисципліни за законодавством України у сучасних умовах. *Право та інновації*. 2019. № 2 (26). С. 12–22.

12. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

13. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного

тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01 (дата звернення: 15.04.2026)

15. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму *Верховного Суду України від 06.11.1992 р. № 9. База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92 (дата звернення: 15.04.2026).

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 07 липня 2004 року № 14-рп/2004. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04 (дата звернення: 15.04.2026).

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 04 вересня 2019 року № 6-р(II)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19 (дата звернення: 15.04.2026).

18. Пічкур проти України : Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 7 листопада 2013 року. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#n105 (дата звернення: 15.04.2026).

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 04 вересня 2019 року № 6-р(II)/2019. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19 (дата звернення: 15.02.2025).

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12 (дата звернення: 15.04.2026).

REFERENCES:

1. Yaroshenko, O.M. (Eds.). (2022). *Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine].* Kharkiv [in Ukrainian].

2. Shcherbyna, V.I., Sotskyi, A.M. (2021) Trudove pravo Ukrainy *[Labor law of Ukraine].* Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].

3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine]. (1971, December 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi SSR – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukrainian SSR, 50,* ar. 375 [in Ukrainian].

4. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII [On civil service: Law of Ukraine No. 889-VIII of 12.10.2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukrainy, 4,* ar. 43 [in Ukrainian].

5. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII [For the Prosecutor's Office: Law of Ukraine dated 10.14.2014 No. 1697-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukrainy, 2-3,* ar. 12 [in Ukrainian].

6. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII [On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine dated 06.02.2016 No. 1402-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukrainy, 31,* ar. 545 [in Ukrainian].

7. Protsevskyi, V.I. (1998). Trudove pravo Ukrainy *[Labor law of Ukraine].* Kharkiv: Firma «Konsum» [in Ukrainian].

8. Khutorian, N.M. (Eds.). (2004). Trudove pravo Ukrainy *[Labor law of Ukraine].* Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

9. Venediktov, V.S. (Eds.). (2008). Trudove pravo Ukrainy *[Labor law of Ukraine].* Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

10. Melnyk, K.Yu. (2014). Trudove pravo Ukrainy *[Labor law of Ukraine].* Kharkiv: Disa plius [in Ukrainian].

11. Vietukhova, I.A. (2019). Pravove zabezpechennia trudovoi dystsypliny za zakonodavstvom Ukrainy u suchasnykh umovakh [Legal support for labor discipline under the legislation of Ukraine in modern conditions]. *Pravo ta innovatsii – Law and Innovation*, 2, 12-22 [in Ukrainian].

12. Kozyubra, M.I. (Eds.). (2015). Zahalna teoriia prava *[General theory of law]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy: zakon vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of 06.28.1996 No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukrainy, 30,* ar. 141 [in Ukrainian].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam vidkrytoho aktsionernoho tovarystva «Vseukrainskyi Aktsionernyi Bank» shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen punktu 22 chastyny pershoi statti 92 Konstytutsii Ukrainy, chastyn pershoi, tretoi statti 2, chastyny pershoi statti 38 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (sprava pro vidpovidalnist yurydychnykh osib) vid 30.05.2001 r. № 7-rp/2001 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of the open joint-stock company "All-Ukrainian Joint-Stock Bank" regarding the official interpretation of the provisions of paragraph 22 of part one of Article 92 of the Constitution of Ukraine, parts one, three of Article 2, part one of Article 38 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (case on the liability of legal entities) dated 05/30/2001 No. 7-rp/2001.]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01 [in Ukrainian].

15. Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06 lystopada 1992 r. № 9 [On the practice of consideration of labor disputes by courts: resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 6, 1992 No. 9]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92 [in Ukrainian].

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia abzatsu druhoho chastyny pershoi statti 39 Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (sprava pro hranychnyi vik kandydata na posadu kerivnyka vyshchoho navchalnoho zakladu) vid 07 lypnia 2004 roku № 14-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 56 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraph two of part one of Article 39 of the Law of Ukraine "On Higher Education" (case on the age limit of a candidate for the position of head of a higher educational institution) dated July 7, 2004 No. 14-rp/2004]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04 [in Ukrainian].

17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Zhabo Tetiany Maksymivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny tretoi statti 40 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 04 veresnia 2019 roku № 6-r(II)/2019 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional complaint of Tetyana Maksymivna Zhabo regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Part Three of Article 40 of the Labor Code of Ukraine dated September 4, 2019 No. 6-r(II)/2019]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19 [in Ukrainian].

18. Pichkur proty Ukrainy: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi vid 7 lystopada 2013 roku [Pichkur v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights in the case of November 7, 2013]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#n105 [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Zhabo Tetiany Maksymivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny tretoi statti 40 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 04 veresnia 2019 roku № 6-r(II)/2019 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional

complaint of Zhabo Tetyana Maksymivna regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Part Three of Article 40 of the Labor Code of Ukraine dated September 4, 2019 No. 6-r(II)/2019]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19 [in Ukrainian].

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu) vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of citizen Troyan Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (case on equality of parties in judicial proceedings) dated April 12, 2012 No. 9-rp/2012]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12 [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 16.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.43
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/10

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Саско Олена Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-3919-2233

Забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом шляхом розроблення та впровадження комплексу заходів спрямованих на виявлення, а також усунення умов і причин, що можуть призвести до проявів тероризму є важливим аспектом у протидії тероризму. Одним із основних заходів є створення чіткого й ефективного антитерористичного законодавства, насамперед його кримінально-правової частини, оскільки в останніх прийнятих міжнародних конвенціях, присвячених питанням протидії тероризму, простежується тенденція до розширення кримінально-правового захисту від терористичних діянь. Протидія тероризму є складним завданням, що передбачає систему заходів ідеологічного, політичного, економічного та правового характеру. Забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом шляхом розроблення та впровадження комплексу заходів спрямованих на виявлення, а також усунення умов і причин, що можуть призвести до проявів тероризму є важливим аспектом у протидії тероризму. Одним із основних заходів є створення чіткого й ефективного антитерористичного законодавства, насамперед його кримінально-правової частини, оскільки в останніх прийнятих міжнародних конвенціях, присвячених питанням протидії тероризму, простежується тенденція до розширення кримінально-правового захисту від терористичних діянь. Під впливом євроінтеграційних процесів чинне законодавство в частині кримінально-правової охорони громадської безпеки від терористичної діяльності зазнало певних змін. Однак, наповнення кримінального закону новими нормами в процесі гармонізації кримінального законодавства України з міжнародними та європейськими стандартами у сфері протидії тероризму, на нашу думку, є лише прагненням законодавця продемонструвати ефективну протидію нововстановленим суспільно небезпечним проявам. Бездумне та хаотичне закріплення у КК України норм, що передбачають відповідальність за здійснення терористичної діяльності створює видимість гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими стандартами у сфері боротьби з тероризмом, а разом з тим ускладнює процес правозастосування. Зайва криміналізація кримінально правових норм щодо запобігання тероризму відбулася у складній обстановці та непростий період для держави, не допомагає вирішити дану проблему, оскільки «сплячі норми» законодавчих спроб не запропонували оптимальну модель кримінально правового регулювання протидії тероризму.

Ключові слова: *гармонізація, кримінальне законодавство, міжнародні стандарти, європейські стандарти, протидія тероризму.*

Sasko Olena. Harmonization of criminal legislation of Ukraine with international and European standards in the field of countering terrorism

Countering terrorism is a complex task that requires a comprehensive set of measures of an ideological, political, economic, and legal nature. Ensuring the effective implementation of state policy in the fight against terrorism through the development and implementation of a comprehensive set of measures aimed at identifying and eliminating the conditions and causes

that may lead to acts of terrorism is a crucial aspect of countering terrorism. One of the key measures is the creation of clear and effective counterterrorism legislation, particularly its criminal law provisions, as recent international conventions on counterterrorism reflect a trend toward expanding criminal law protections against terrorist acts. Countering terrorism is a complex task that requires a comprehensive set of measures of an ideological, political, economic, and legal nature. Ensuring the effective implementation of state policy in the fight against terrorism through the development and implementation of a set of measures aimed at identifying and eliminating the conditions and causes that may lead to acts of terrorism is a crucial aspect of counterterrorism. One of the key measures is the creation of clear and effective counterterrorism legislation, particularly its criminal law provisions, as recent international conventions on counterterrorism reflect a trend toward expanding criminal law protections against terrorist acts. Under the influence of European integration processes, current legislation regarding the criminal law protection of public safety against terrorist activities has undergone certain changes. However, the incorporation of new provisions into criminal law as part of the process of harmonizing Ukraine's criminal legislation with international and European standards in the field of counterterrorism, in our opinion, is merely an attempt by the legislature to demonstrate effective countermeasures against newly emerging socially dangerous phenomena. The thoughtless and chaotic incorporation into the Criminal Code of Ukraine of provisions establishing liability for terrorist activities creates the appearance of harmonizing national standards with international and European standards in the field of counterterrorism, while simultaneously complicating the process of law enforcement. The excessive criminalization of criminal law provisions regarding the prevention of terrorism occurred in a complex situation and a difficult period for the state; it does not help solve this problem, since the "dormant provisions" of legislative attempts have not proposed an optimal model of criminal law regulation for countering terrorism.

Key words: *harmonization, criminal law, international standards, European standards, counterterrorism.*

В умовах глобалізації суспільства, тероризм є загрозою громадської безпеки не лише конкретної держави, але і загрозою міжнародній безпеці вцілому. Характерною рисою сьогодення є зростання у світі терористичної активності та намагання міжнародної спільноти ефективно протидіяти цьому суспільно небезпечному явищу, що набуває рис глобальної загрози. Особливої уваги дослідження даної проблеми заслуговує зараз, коли спостерігається всесвітня ескалація тероризму. Цілком обґрунтованою реакцією на такі глобалізаційні виклики, є зацікавленість держав у забезпеченні своєї стабільності, а тим самим запобіганні та протидії тероризму, який у сучасному світі можна розглядати як страшний дестабілізуючий фактор. Саме тому, розробка ефективних механізмів забезпечення боротьби з тероризмом та запровадження цих механізмів до національного законодавства є запорукою громадської та національної безпеки держави, а також гармонізація українського кримінального законодавства з міжнародними та європейськими стандартами у сфері протидії тероризму.

Основний виклад матеріалу. Процес поглиблення інтеграції України в глобальний безпековий простір потребує адекватного коригування системи державного управління у сфері забезпечення безпеки із загальносвітовими підходами до запобіганню терористичним загрозам.

Входження України у міжнародне співтовариство передбачає наявність певних міжнародних зобов'язань перед ООН, іншими міжнародними організаціями що здійснюють боротьбу з тероризмом є імплементація світових стандартів безпеки щодо розробки ефективних заходів протидії терористичним проявам, а також комплексне та збалансоване впровадження всіх компонентів Глобальної контртерористичної стратегії ООН. Протидія тероризму є складним завданням, що передбачає систему заходів ідеологічного, політичного, економічного та правового характеру. Забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом шляхом розроблення та впровадження комплексу заходів спрямованих на виявлення, а також усунення умов і причин, що можуть призвести до проявів тероризму є важливим аспектом у протидії тероризму. Одним із основних заходів є створення чіткого й ефективного антитерористичного законодавства, насампе-

ред його кримінально-правової частини, оскільки в останніх прийнятих міжнародних конвенціях, присвячених питанням протидії тероризму, простежується тенденція до розширення кримінально-правового захисту від терористичних діянь. Водночас державам рекомендується запровадити до свого законодавства нові кримінально-правові норми про відповідальність за терористичні діяння, оскільки тероризм у світі набуває нових та видозмінених форм та способів його вчинення. Саме тому кримінально-правова політка держави тісно переплітається з викликами, які стоять перед нею та суспільством.

З моменту прийняття КК України у 2001 році та закріплення відповідальності за вчинення терористичного акту (ст. 258), законодавцем було здійснено декілька спроб адаптувати норми кримінального законодавства до викликів, спрямованих на протидію терористичної діяльності та здійснено реалізацію зобов'язань України щодо гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими стандартами у сфері боротьби з тероризмом.

Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу [1]. Згідно цієї програми, адаптація законодавства України є планомірним процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до acquis Європейського Союзу.

Першим етапом гармонізації національного законодавства міжнародним стандартам є ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму (ратифікована з заявами і застереженнями Законом № 54-V (54-16) від 31.07.2006 року) [2]. У зв'язку з чим ВР України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 року [3]. З прийняттям даного закону регламентація кримінальної відповідальності за вчинення терористичних злочинів суттєво змінилася. Законодавець виключив дві частини ст. 258 КК України. Зокрема, виключено ч. 4 даної статті, яка передбачала відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Виключено також і ч. 5 ст. 258 КК України, яка була заохочувальною нормою, і передбачала звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене в ч. 4 цієї статті. Натомість КК України доповнено ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту», які стали результатом законодавчих умов для забезпечення виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму в Україні. Криміналізація цих діянь мала на меті виконання положень ст. ст. 5, 6, 7 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму в Україні, та передбачила встановлення кримінальної відповідальності за публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину, за залучення до терористичної діяльності та за навчання терористичної діяльності.

Вважати такі зміни національного кримінального законодавства позитивними нам видається сумнівним. Фактично усі криміналізовані діяння терористичного характеру становлять собою або ж готування до терористичного акту, або ж дії пособницького, підбурювального, організаційного характеру, за які можна було б притягнути до відповідальності з посилання на відповідні норми Загальної частини та ст. 258 КК України [4, с. 150]. Досконале ознайомлення з цими статтями свідчить про те, що вони не відповідають повною мірою ні Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ні іншим конвенціям; крім того, вони не тільки не усувають ті протиріччя, які існували раніше в антитерористичному законодавстві, але й породили нові суперечності та неузгодженості як із кримінально-правовими нормами, так і з нормами інших галузей права [5]. Ще одним

аргументом на користь такої позиції є те, що не дивлячись на суттєве розширення кримінально правових норм спрямованих на запобігання тероризму, застосування цих норм на практиці є незначним. Так, у період з 2007 по 2012 роки за ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» кількість зареєстрованих злочинів – 0 [6, с. 124], а у 2013 році за ст. ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», та за ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – обліковано по одному злочину [7].

З огляду на це, можна констатувати, що прийняття та реалізація даних норм не покращила стан боротьби з тероризмом, оскільки, на нашу думку, розуміння і застосування відповідних положень кримінального закону на практиці істотно ускладнились.

Міжнародна конвенція «Про боротьбу з фінансуванням тероризму», прийнята Резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 149-IV (149-15) від 12.09.2002 р. [8] стала підставою до змін національного законодавства. Зокрема, з метою імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів боротьби із відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму та на виконання 40 рекомендацій FATF, затверджених на Берлінському засіданні Групи у червня 2003 року, а також Директиви Європейського Парламенту та Ради 2005/60/ ЄС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму КК України доповнено ст. 258-5, якою закріплено відповідальність за фінансування тероризму. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»» № 2258-VI від 18.05.2010 було визначено, що фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації). Законодавець визначив, що кримінальна відповідальність за фінансування тероризму можлива за вчинення умисних дій з метою фінансового або матеріального забезпечення осіб, причетних до терористичної діяльності, тобто суб'єктивна сторона даного злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою – забезпечення конкретного терориста, терористичної групи (організації) чи теракту. Як зазначає Демідова Л. такі дії є підготовчо-забезпечувальними діями до вчинення терористичного акту окремим терористом або стійким терористичним об'єднанням (терористичною групою чи терористичною організацією), зокрема, ще на етапі створення таких об'єднань, а також проведення іншої терористичної діяльності [9, с. 90]. Проблема у застосуванні даної норми полягала у тому, що справжні цілі фінансування тероризму, в основному, є прихованими або замаскованими, а також досить важко, під час здійснення такої діяльності, визнати конкретну особу терористом або певну організацію визнати терористичною. Саме тому, застосування даної норми на практиці проблемним. Зокрема, у період з 2010 по 2012 роки не зареєстровано жодного злочину за ст. 258-5 КК України, у 2013 – 1. З 2014 року спостерігається збільшення кількості зареєстрованих злочинів за ст. 258-5 «Фінансування тероризму», а саме: у 2014 році – 54, у 2015 – 138, у 2016 – 84, у 2017 – 74, у 2018 – 51, у 2019 – 33. Проте, потрібно розуміти, що збільшення кількості зареєстрованих таких злочинів пов'язана агресією нашого сусіда, а не з дієвістю застосування даної норми. На підтвердження нашої думки, наводимо статистичні дані. У період з 2015 по 2019 роки у Єдиному державному реєстрі судових рішень відображено лише 15 вироків (2015 – 3, 2016 – 3, 2017 – 4, 2018 – 4 та у 2019 – 1) [10]. Така незначна кількість вироків свідчить про недієвість кримінально-право-

вої норми, оскільки вона сформульована таким чином, що її важко застосувати на практиці.

З метою узгодження законодавчих актів ЄС з міжнародними стандартами з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення, ухваленими FATF у лютому 2012 р. Європейський парламент та Рада ЄС 20.05.2015 р. прийняли Директиву (ЄС) 2015/849 «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму» та схвалили Регламент (ЄС) 2015/847 «Про інформацію, що супроводжує грошові перекази», у зв'язку з чим і національне законодавство стало потребувати змін. Варто зазначити, що більшість положень цієї Директиви та Регламенту було імплементовано у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який розроблено на основі рекомендацій FATF. Це в свою чергу потягнуло зміни до чинного КК України. Так, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 06.12.2019 року [11] ч. 1 ст.258-5 викладено у новій редакції. Необхідність протидії фінансуванню тероризму є беззаперечним і випливає з багатьох міжнародних документів, ратифікованих Україною. І саме тому запровадження даних змін, з однієї сторони – це спроба гармонізації національного законодавства міжнародним стандартам, з іншої сторони – в черговий раз породило певні проблеми для національного кримінального законодавства. Так, законодавець формулювання фінансування тероризму розглянув надто широко, передбачивши, що фінансування тероризму – це надання, збір чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією), або для організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), сприяння вчиненню терористичного акту, навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій (ч. 1 ст. 258-5 КК України).

23.06.2022 року Європейська Рада ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата на вступ у Європейський Союз. Такий крок передбачав проведення конкретних реформ та виконання низки вимог, серед яких і необхідність адаптації та гармонізації законодавства України до законодавства ЄС. Відповідно, і кримінальне законодавство України також має бути узгоджене з європейськими принципами та стандартами, бо гармонізація законодавства створює можливість єдиної правової основи для всіх учасників з метою доступу та застосування уніфікованого правового механізму, притаманного для ЄС. Саме тому, з метою забезпечення реалізації реформування кримінального законодавства в частині охорони громадської безпеки від терористичної діяльності, та з метою імплементації положень Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму (підписаного від імені держави 28. 10. 2015 року у м. Рига), Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом» 21. 03. 2023 року [12], внесено зміни до КК України. Для досягнення цієї мети, законодавець встановив кримінальну відповідальність за перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-6 КК України), а також затвердив зміни за сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму (ст. 258-4 КК України) та фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України). Зрозуміло, що підставами для таких новел є виконання Україною міжнародних зобов'язань, однак

системне вивчення положень Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму та самої Конвенції, а також вищезазначених новел КК України дає змогу відмітити їх певні недоліки.

Законодавець у ст. 258-6 КК України встановив відповідальність за перетинання державного кордону України з терористичною метою. Перетинання державного кордону України полягає у діях, які виражаються у залишенні особою території України і переміщенні на територію іншої країни або у залишенні території іншої країни і переміщенні на територію України [13, с. 169]. Під терористичною метою, виходячи з положень ратифікованих Україною міжнародних договорів в антитерористичній сфері, слід розуміти серйозне залякування населення або незаконне спонукання уряду чи міжнародної організації здійснити якусь дію чи утриматися від здійснення її або серйозно дестабілізувати чи зруйнувати основні політичні, конституційні, економічні або соціальні структури країни чи міжнародної організації [14, с.63]. Пропонованою зміною встановлюється кримінальна відповідальність за «виїзд та в'їзд в Україну з терористичною метою». Відповідно до ч. 1 ст. 4 Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму [15], «виїзд за кордон з терористичною метою» означає виїзд особи до держави, громадянином якої вона не є і яка не є місцем постійного проживання такої особи, з метою вчинення, сприяння або участі у терористичному злочині або здійснення чи проходження навчання тероризму. У ч. 1 ст. 6 цього Протоколу «організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з терористичною метою» означає будь-яку дію, спрямовану на організацію або сприяння, що допомагає будь-якій особі у виїзді за кордон з терористичною метою, та з усвідомленням, що така допомога слугує терористичним цілям.

Законодавець об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 258-6 КК України, сформулював так, що вона полягає у перетинанні державного кордону України (виїзд та в'їзд) для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною. Тому, основною ознакою, яка характеризує кримінальну протиправність даного діяння, є мета – здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною. Для того, щоб розкрити поняття «здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною» потрібно звернутися до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що терористична діяльність – це діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організація незаконних збройних формувань, злочинних угрупувань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовка та використання терористів; пропаганда і поширення ідеології тероризму; проходження навчання тероризму (ст. 1) [16]. Досить «лаконічно» сформульована об'єктивна сторона даного злочину породжує проблеми застосування даної норми на практиці, оскільки термінологічний апарат, як мінімум, має бути приведений у відповідність із концепцією та термінологією міжнародних антитерористичних правових актів.

Висновки. Під впливом євроінтеграційних процесів чинне законодавство в частині кримінально-правової охорони громадської безпеки від терористичної діяльності зазнало певних змін. Однак, наповнення кримінального закону новими нормами в процесі гармонізації кримінального законодавства України з міжнародними та європейськими стандартами у сфері протидії тероризму, на нашу думку, є лише прагненням законодавця продемонструвати ефективну протидію новостановленим суспільно небезпечним проявам. Бездумне та хаотичне закріплення у КК України норм, що передбачають відповідальність за здійснення терористичної діяльності створює видимість гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими стандартами у сфері боротьби з тероризмом, а разом з тим ускладнює процес правозастосування.

На нашу думку, запровадження таких безсистемних та науково необґрунтованих змін до КК України, супроводжувалося

допущенням низки концептуальних помилок, ще більше ускладнило як розуміння, так і застосування норм, які спрямовані на боротьбу з тероризмом, а це в свою чергу знижує її ефективність як кримінально правового засобу боротьби з цим ганебним і суспільно небезпечним явищем. Значним недоліком є й те, що зайва криміналізація кримінально правових норм щодо запобігання тероризму відбулася у складній обстановці та непростий період для держави, не допомагає вирішити дану проблему, оскільки «сплячі норми» законодавчих спроб не запропонували оптимальну модель кримінально правового регулювання протидії тероризму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text – дата звернення 3 березня 2026 р.

2. Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму: ратифікована з заявами і застереженнями Законом № 54-V (54-16) від 31 липня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text – дата звернення 3 березня 2026 р.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму: Закон України від 21 вересня 2006 року № 170-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-16#Text – дата звернення 4 березня 2026 р.

4. Яремко Г. З. Асоціація норм про злочини терористичного характері у кримінальному кодексі України. *Право і суспільство.* № 1 ч. 2 / 2020. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/27.pdf – DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.25

5. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / кол. авт.: Зеленецький В. С., Ємельянов В. П., Настюк В. Я. та ін. Х.: Право, 2008. 96 с.

6. В'юник М. В. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова; упоряд. Ю. В. Баулін. Харків: Право, 2020. 212 с.

7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування 2013-2024 роки. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya – дата звернення 18 березня 2026 р.

8. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму: ратифіковано із заявою Законом N 149-IV (149-15) від 12.09.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text – дата звернення 25 лютого 2026 р.

9. Демидова Л. М. Проблеми кваліфікації фінансування тероризму. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 31. 2016. URL: //77365-Текст%20статті-162764-1-10-20160913%20.pdf

10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ – дата звернення 16 квітня 2026 р.

11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 рокуN 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text – дата звернення 5 березня 2026 р.

12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом: Закон України від 21. 03. 2023 року № 2997-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#Text – дата звернення 5 березня 2026 р.

13. Степанова Ю. П. Теоретико-правові засади кримінально-правового та кримінологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України з протидії кримінальним правопорушенням: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. 642 с.

14. Кубальський В. Проблеми удосконалення кримінального законодавства в антитерористичній сфері в Україні. Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації: збірник матеріалів «круглого столу» / за ред. М. Г. Гуцало. К.: НІСД, 2011. 120 с.

15. Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму: ратифіковано із заявою Законом № 2589-IX від 20.09.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-15#Text – дата звернення 5 березня 2026 р.

16. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text – дата звернення 5 березня 2026 р.

REFERENCES:

1. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1629-IV [On the National Program for the Adaptation of Ukrainian Legislation to European Union Legislation: Law of Ukraine dated March 18, 2004]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text

2. Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu: ratyfikovana z zaiavamy i zasterezhenniamy Zakonom № 54-V (54-16) vid 31.07.2006 r. [Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism: ratified with declarations and reservations by Law dated July 31, 2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text

3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zapobihannia teroryzmu: Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 2006 r. № 170-V. [On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine Concerning the Prevention of Terrorism: Law of Ukraine dated September 21, 2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-16#Text

4. Yaremko H. Z (2020). Asotsiatsiia norm pro zlochyny terorystychnoho kharakteri u kryminalnomu kodeksi Ukrainy. [Provisions on terrorist offenses in the Criminal Code of Ukraine]. Pravo i suspilstvo. № 1 ch. 2. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/27.pdf

5. Zelenetskyi V. S., Yemelianov V. P., Nastiuk V. Ya. ta in. (2008). Problemy systematyzatsii ta kompleksnoho rozvytku antyterorystychnoho zakonodavstva Ukrainy. [Issues in the systematization and comprehensive development of Ukraine's counterterrorism legislation]: monohr. Kh.: Pravo, 96 s. [in Ukrainian].

6. Viunyk M. V. (2020). Kryminalno-pravove rehuliuvannia v Ukraini: realii ta perspektyvy (analitychni materialy) [Criminal Law Regulation in Ukraine: Current Situation and Prospects (Analytical Materials)] / M. V. Viunyk, M. V. Karchevskyi, O. D. Arlanova; uporiad. Yu. V. Baulin. Kharkiv: Pravo, 212 s. [in Ukrainian].

7. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia 2013-2024 r. [On Registered Criminal Offenses and the Results of Their Pre-Trial Investigations, 2013-2024] Retrieved from: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya

8. Mizhnarodna konventsiia pro borotbu z finansuvanniam teroryzmu: ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom № 149-IV (149-15) vid 12.09.2002 r. [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism: ratified with a declaration by Law dated September 12, 2002.]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text

9. Demydova L. M. (2016). Problemy kvalifikatsii finansuvannia teroryzmu. [Issues Regarding the Classification of Terrorist Financing]. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. Vypusk 31. Retrieved from: //77365-Tekst%20statti-162764-1-10-20160913%20. Pdf. [in Ukrainian].

10. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. [The Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/

11. Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy vid 06.12.2019 r. № 361-IX. [On Preventing and Combating the Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, the Financing of Terrorism, and the Financing

of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Law of Ukraine dated December 6, 2019.]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Dodatkovoho protokolu do Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu, a takozh do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia borotby z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 21.03.2023 r. № 2997-IX. [On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine in Connection with the Ratification of the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, as well as to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Counterterrorism Measures: Law of Ukraine dated March 21, 2023]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#Text

13. Stepanova Yu. P. (2024) Teoretyko-pravovi zasady kryminalno-pravovoho ta kryminolohichnoho zabezpechennia diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy z protydii kryminalnym pravoporushenniam [Theoretical and Legal Foundations of the Criminal Law and Criminological Support for the Activities of the State Border Guard Service of Ukraine in Combating Criminal Offenses]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08; Nats. akademiia Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. Khmelnytskyi, 642 s. [in Ukrainian].

14. Kubalskyi V. (2011). Problemy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva v antyterorystychnii sferi v Ukraini. [The problems of improving criminal legislation in the fight against terrorism in Ukraine]. Derzhavna polityka protydii teroryzmu: priorytety ta shliakhy realizatsii: zbirnyk materialiv «kruhloho stolu» / za red. M. H. Hutsalo. K.: NISD.120 s. [in Ukrainian].

15. Dodatkovyi protokol do Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu: ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom № 2589-IX vid 20.09.2022. [Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism: ratified with a declaration by Law dated September 20, 2022]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-15#Text

16. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku № 638-IV. [On Combating Terrorism: Law of Ukraine dated March 20, 2003.]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 159.91:351.74:355.233.2
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/11

ВПЛИВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТАКТИКО-ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ

Грачук Вадим Сергійович,
доктор філософії (PhD) в галузі «Право»,
старший викладач кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
поліграфолог, психолог
ORCID ID: 0009-0002-1696-2485

Чупринський Борис Олександрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8015-9908

*У статті авторами висвітлено підхід до підвищення результативності тактико-вогневої підготовки правоохоронців на основі системного врахування психофізіологічних характеристик. У роботі авторами зосереджено увагу на пошуку організаційних рішень, які дозволяють поєднати функціональну діагностику, контроль поведінки в умовах стресу та адресну корекцію навчального процесу. Методологію дослідження авторами обґрунтовано як поєднання порівняльного аналізу, експериментального моделювання та прикладного проєктування тренувальних процедур. У дослідженні авторами використано оцінювання частоти серцевих скорочень, швидкості сенсомоторної реакції, сили хвата, стійкості уваги, темпу відновлення після навантаження та точності стрільби. Авторами здійснено порівняння результатів виконання вправ у звичайному режимі та в середовищі зі штучно створеним стресовим впливом, який включав шум, часові обмеження, фізичне виснаження та раптову зміну сценарію дій. На основі отриманих даних авторами сформовано рівневі групи готовності та запропоновано корекційні модулі для різних типів функціонального стану. За результатами дослідження авторами встановлено, що найстабільніші показники демонструють працівники зі збалансованим психоемоційним тлом, швидкою реакцією та достатнім відновлювальним ресурсом. Також авторами виявлено, що учасники з високою тривожністю, уповільненим переключенням уваги та нестійкою моторикою частіше втрачали точність і припускалися тактичних помилок. Авторами запропоновано систему персоналізованої корекції, яка охоплює дихальні протоколи, сенсомоторні вправи, біофідбек-контроль та сценарне тренування, і доведено, що її застосування забезпечує покращення результатів після повторного циклу підготовки. Практичну цінність роботи авторами визначено у можливості використання розробленої моделі у навчальних центрах МВС, поліції та спеціальних підрозділах для точнішого розподілу навантаження, раннього виявлення станів ризику та підвищення надійності дій зі зброєю. У дослідженні авторами **показано**, що психофізіологічна діагностика, стресове тестування та персоналізована система корекції можуть бути об'єднані в єдиний прикладний цикл професійної підготовки.Ключові слова: психофізіологічні показники, тактико-вогнева підготовка, правоохоронці, стресостійкість, стрілецька ефективність, професійна адаптація.*

Ключові слова: *психофізіологічні показники, тактико-вогнева підготовка, правоохоронці, стресостійкість, стрілецька ефективність, професійна адаптація.*

Grachuk Vadym, Chuprynskyi Borys. The Influence of Psychophysiological Indicators on the Effectiveness of Tactical Firearms Training of Law Enforcement Officers

The purpose of the article is to develop an applied approach to improving the effectiveness of tactical and firearms training of law enforcement officers through the systematic consideration of psychophysiological characteristics. The study focuses on identifying organizational solutions that combine functional diagnostics, behavioural control under stress, and targeted adjustment of the training process. The research methodology is based on a combination of comparative

analysis, experimental modelling, and applied design of training procedures. The assessment included heart rate, sensorimotor reaction speed, grip strength, attention stability, recovery rate after exertion, and shooting accuracy. Exercise performance was compared under standard conditions and in an artificially created stressful environment involving noise, time constraints, physical fatigue, and sudden changes in the action scenario. Based on the obtained data, readiness level groups were formed and corrective modules were proposed for different types of functional condition. The results showed that the most stable performance was demonstrated by officers with a balanced psycho-emotional background, rapid reactions, and sufficient recovery capacity. Participants with high anxiety, slowed attention switching, and unstable motor control more often lost shooting accuracy and made tactical errors. The proposed personalised correction system, which includes breathing protocols, sensorimotor exercises, biofeedback control, and scenario-based training, ensured improved results after a repeated training cycle. The practical value of the study lies in the possibility of applying the developed model in training centres of the Ministry of Internal Affairs, police units, and special forces for more accurate workload distribution, early detection of risk conditions, and increased reliability of firearm-related actions. The originality of the research is determined by the integration of psychophysiological diagnostics, stress testing, and a personalised correction system into a single applied cycle of professional training.

Key words: *psychophysiological indicators, tactical and firearms training, law enforcement officers, stress resistance, shooting efficiency, professional adaptation.*

Постановка проблеми. Підготовка правоохоронця до застосування зброї давно перестала бути лише тренуванням техніки прицілювання або відпрацюванням нормативів. Реальна службова ситуація завжди поєднана з дефіцитом часу, емоційним напруженням, сенсорними перешкодами та дуже високою ціною помилки. Тому якість вогневої дії визначається не тільки завченою моторикою, а й функціональним станом людини на момент виконання завдання. У практиці навчальних центрів ці чинники часто враховують лише частково, і це знижує точність оцінювання реальної готовності особового складу. Особливо помітно така проблема стає під час різкого переходу від спокійного тренувального режиму до стресового сценарію. Актуальність дослідження визначається потребою поєднати психофізіологічну діагностику з тактико-вогневою підготовкою. Головна проблема полягає в тому, що досі немає цілісної моделі, яка дозволяла б своєчасно виявляти функціональні обмеження працівника та коригувати навчальний процес з урахуванням його індивідуальних особливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У ході дослідження було проаналізовано наукові публікації, присвячені проблематиці психофізіологічного забезпечення тактико-вогневої підготовки правоохоронців. Особливу увагу приділено роботам, у яких висвітлюються питання взаємозв'язку психофізіологічних показників із ефективністю професійної діяльності в умовах підвищеного стресу. Зокрема, у науковій публікації М. О. Боровика, А. В. Надутого та Б. П. Лукіна [2] наведено результати досліджень структури психофізичної готовності поліцейських до застосування табельної зброї. Автори показали, що поєднання психологічної стійкості з моторною координацією безпосередньо впливає на надійність дій. Водночас питання кількісного оцінювання цих компонентів у навчальному процесі залишилися невирішеними. Робота І. П. Заневського та ін. [3] присвячена надійності психофізіологічних показників у стрілецькій діяльності. Дослідники виявили, що сенсомоторна стабільність корелює з техніко-тактичним результатом.

У дослідженні І. Ф. Кагдіної, О. М. Лопаєвої та О. М. Карпенка [4] аналізується формування стійкої психіки під час вогневої підготовки в умовах війни. Значення стресостійкості тут показано досить переконливо, але прикладні механізми швидкої корекції стану потребують подальшого уточнення. Робота І. Голованової, І. Охріменка, Н. Ляхової та інших [8] встановлює особливості психофізіологічної адаптації правоохоронців до професійної діяльності. Проте зв'язок адаптаційних реакцій із конкретними результатами стрільби в ній не визначений. У публікації В. Йорги, П.-Ж. Де Гіллеріна, Д. Денческу та В. А. Геанте [10] обґрунтовується доцільність інтеграції психофізичного тренінгу в комплексну під-

готовку персоналу. Водночас параметри персоналізації таких програм залишаються дискусійними. Дослідження А. Ф. Юнгера та ін. [11] доводить наявність зв'язку між фізичною підготовленістю, психофізіологічними параметрами та результатами тестування зі зброєю. Однак знакових моделей оперативної корекції виявлених дефіцитів автори не запропонували.

У роботі Д. Швеця та ін. [15] висвітлено психологічні аспекти нової системи поліцейської підготовки. Автори показали значення професійної ідентичності та поведінкової стійкості. Усі наведені дані дають підстави вважати доцільним проведення окремого дослідження, яке присвячене оцінюванню психофізіологічних чинників та їхньому використанню для підвищення ефективності тактико-вогневої підготовки правоохоронців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обгрунтування прикладної моделі підвищення результативності тактико-вогневої підготовки правоохоронців на основі оцінювання психофізіологічних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний стан, в якому співробітник правоохоронних органів заходить у цикл тактико-вогневого навчання, часто визначає не стартовий результат, а подальшу траєкторію його професійного зростання. Первинна діагностика потрібна для точного налаштування підготовки. Йдеться не про відсів персоналу, а про раціональний розподіл ресурсів тренування. Якщо інструктор бачить функціональні обмеження заздалегідь, він коригує інтенсивність занять, черговість вправ, режим відновлення та склад стрілецьких сценаріїв. До стартового блоку доцільно включати частоту серцевих скорочень у спокої, артеріальний тиск, латентний час сенсомоторної реакції [1, с. 47]. Також оцінити, точність реакції вибору, стійкість концентрації уваги, індекс ситуативної тривожності, показник емоційної стабільності, силу кисті домінантної руки та використати тест координації рухів. Окремо фіксується динаміка відновлення через три хвилини після стандартного фізичного навантаження. Для кількісної оцінки стану пропонується інтегральний індекс готовності до вогневих навантажень:

$$I_{\text{гвн}} = \frac{0{,}18R_s + 0{,}16U_a + 0{,}14E_s + 0{,}17K_m + 0{,}15G_h + 0{,}20A_p}{100}. \quad (1)$$

де:

$I_{гвн}$ – інтегральний індекс готовності;

R_s – нормований показник сенсомоторної реакції;

U_a – стійкість уваги;

E_s – емоційна стабільність;

K_m – координація моторики;

G_h – сила кисті;

A_p – адаптаційний потенціал.

Чим ближче значення до одиниці, тим вищий стартовий рівень готовності. Але проблема в тому, що високий індекс не гарантує однакової поведінки в стресовому середовищі. Він лише задає базову ймовірність успішного входження у програму (табл. 1).

З наведених даних видно неоднорідність групи. Частина параметрів зміщена не критично. Інші потребують швидкого втручання. Особливо це стосується реакції та тривожності, бо саме вони часто погіршують точність стрільби в динамічному сценарії. Для перевірки функціонального

Таблиця 1

Аналітичні результати первинної психофізіологічної діагностики правоохоронців (сформовано на основі [3; 12])

№ з/п	Показник	Норма	Середнє значення	Відхилення	Практичний висновок
1	Частота серцевих скорочень	60–80	83	+3	Контроль відновлення
2	Артеріальний тиск	120/80	134/86	Помірне	Медичний супровід
3	Сенсомоторна реакція, мс	до 260	289	+29	Реактивні тренування
4	Стійкість уваги, бали	80+	74	-6	Когнітивний блок
5	Тривожність, бали	до 40	47	+7	Психорегуляція
6	Сила кисті, кг	45+	42	-3	Силова корекція
7	Координація рухів	висока	середня	Помірне	Баланс і моторика

резерву корисно використовувати коефіцієнт відновлення після навантаження:

$$K_{в} = \frac{HR_1 - HR_3}{HR_1 - HR_0}. \quad (2)$$

де:

$K_в$ – коефіцієнт відновлення;

HR_0 – пульс у спокої;

HR_1 – пульс одразу після навантаження;

HR_3 – пульс через три хвилини.

Якщо значення перевищує 0,60, відновлення оцінюють як достатнє. Нижчі показники сигналізують про знижений резерв серцево-судинної системи. В цьому разі, інтенсивний стрілецький цикл краще дозувати більш обережно.

Точність вогню залежить не лише від техніки хвату. За однакового рівня навчання кращі результати часто мають особи зі стабільною дрібною моторикою та нижчим психоемоційним коливанням. Звісно, технічну помилку можна виправити швидко, а от реакцію на стрес, ну, доводиться перебудовувати довше. Для прогнозування стрілецького результату пропонується наступна розрахункова модель:

$$P_{тс} = 0,35G_h + 0,25K_m + 0,20E_s + 0,20(100 - T_r). \quad (3)$$

де:

$P_{тс}$ – прогноз точності стрільби;

G_h – нормована сила кисті;

K_m – координація;

E_s – емоційна стабільність;

T_r – показник тривожності.

Формула показує вагу чинників у прикладному вимірі. Вона не абсолютна, але як робочий інструмент досить корисна. На основі сформованих пропозицій, надаємо формат розподілу правоохоронців за рівневими групами (табл. 2).

Запропонований поділ спрощує організацію навчального процесу. Інструктор одразу бачить, кому підходить стандартна програма, а кому потрібна проміжна адаптація [13, с. 51]. У підсумку навчальне навантаження розподіляється більш раціонально, без зайвих зривів і перевтоми.

На нашу думку, найбільш продуктивна схема поєднує медичний контроль, психологічне тестування та прикладні стрілецькі вправи в одному циклі оцінювання. Те, що демонструє правоохоронець у навчальному тирі, не завжди збігається з поведінкою під оперативним навантаженням. Частина співробітників упевнено виконує норматив у спокійному середовищі. Після введення шуму, фізичного виснаження та дефіциту часу картина різко змінюється. Експериментальна перевірка має будуватися на послідовності контрастних режимів. Спочатку учасник виконує серію контрольних вправ без зовнішніх подразників. Далі вводять короткий біговий відрізок, гучний акустичний сигнал, переміщення між позиціями, раптову зміну сектору ураження та необхідність вибору цілі [11].

Для кожного етапу слід фіксувати точність ураження, час першого пострілу, кількість хибних рішень, затримки при зміні магазину, варіативність хвату, частоту серцевих скорочень, тремор кисті та швидкість відновлення через дві хвилини. Один параметр окремо малоінформативний. Система показників дає реальний профіль стійкості [5, с. 84]. Для загальної оцінки пропонується інтегральний індекс прикладної надійності:

Таблиця 2

Розподіл правоохоронців за рівнем готовності до тактико-вогневої підготовки (розроблено автором)

№ з/п	Група	Індекс Ігвн	Домінуючий дефіцит	Рекомендований режим	Термін корекції
1	A	0,85–1,00	відсутній	Базовий курс	0 тижнів
2	B1	0,75–0,84	реакція	Швидкісний блок	2 тижні
3	B2	0,75–0,84	тривожність	Психотренінг	3 тижні
4	B3	0,75–0,84	кистьова сила	Силовий цикл	3 тижні
5	C1	0,60–0,74	увага	Когнітивний цикл	4 тижні
6	C2	0,60–0,74	координація	Моторний цикл	4 тижні
7	C3	0,60–0,74	відновлення	Щадний режим	5 тижнів
8	D	нижче 0,60	комплексний дефіцит	Індивідуальна програма	6 тижнів

$$N_{pr} = \frac{0,26A_{tr} + 0,18V_r + 0,21D_{tk} + 0,17S_{st} + 0,18R_{ad}}{100}. \quad (4)$$

де:

N_{pr} – індекс прикладної надійності;

A_{tr} – точність стрільби;

V_r – швидкість реакції;

D_{tk} – правильність тактичного рішення;

S_{st} – стабільність серій;

R_{ad} – рівень адаптації після навантаження.

Чим вище значення індексу, тим менше руйнується якість дій під час ускладнення сценарію. Але проблема в тому, що однаковий індекс інколи формується різними комбінаціями сильних і слабких сторін.

Точність стрільби помітно знижується в осіб із високою тривожністю та нестійким дихальним ритмом. Інша група зберігає купчастість, але втрачає секунди під час прийняття рішення. Є й такі учасники, що працюють повільно, зате майже без помилок. Це вказує на потребу диференційованого тренування, а не використання єдиної схеми підготовки (табл. 3).

Наведений в таблиці 3 набір вправ зручний тим, що його легко масштабувати. Для курсантів беруть нижчу інтенсивність. Для досвідчених працівників додають більше невизначеності [10]. Для вимірювання впливу психоемоційного напруження на кінцевий результат пропонується коефіцієнт стресової втрати

$$K_{sv} = \frac{P_0 - P_s}{P_0} \cdot 100 + \frac{E_m}{10}. \quad (5)$$

де:

K_{sv} – коефіцієнт стресової втрати;

P_0 – результат у спокійному режимі;

P_s – результат під навантаженням;

E_m – число помилкових рішень.

Якщо показник перевищує 25 одиниць, учасник потребує корекційного циклу. Нижчі значення вважаються робочим рівнем. Окремо було встановлено, що сила хвата впливає не лише на стабільність зброї. За надмірної м’язової напруги зростає тремор передпліччя, а це шкодить точності останніх пострілів серії [4]. До речі, надто сильний хват інколи гірший за помірний контрольований хват (табл. 4).

Наведені в таблиці 4 пропозиції доцільно імплементувати в основний навчальний цикл, а не проводити окремо. Коли корекція ізольована від стрілецької практики, перенесення навиків слабшає. І навпаки, у разі її повної інтеграції, починає зростати ефект підготовки.

Формальний спосіб того як правоохоронець опанував техніку стрільби, ще не означає стабільності дій у напруженому режимі. На етапі первинної підготовки у новоатестованих працівників фіксуються середні або нижчі від середніх показники фізичного і психічного здоров’я, а в окремих категоріях, передусім у третій, стан морфологічного розвитку, функціонального ресурсу, емоційного стану та психофізіологічних якостей виявився найслабшим [14, с. 874]. Це підводить до висновку, що звичайне нарощування стрілецьких годин без цільової корекції функціонального стану не дає стійкого психологічного ефекту.

Практична система корекції повинна починатися не зі стрільби і не з фізичного нормативу. Першим кроком має бути профілювання за типом функціонального дисбалансу. Один працівник потребує заспокійливого режиму перед вогневим заняттям, бо в нього домінує збудження.

Таблиця 3

Пакет вправ для оцінювання стійкості стрілецьких дій (розроблено автором)

№ з/п	Вправа	Навантаження	Контрольний показник	Допустиме відхилення	Практична дія
1	Серія з місця	відсутнє	точність	до 10 %	базова оцінка
2	Серія після спринту	високе	час пострілу	до 1,5 с	перевірка відновлення
3	Зміна укриття	середнє	координація	1 помилка	моторна оцінка
4	Раптова ціль	середнє	реакція	до 0,8 с	когнітивний тест
5	Подвійна ціль	високе	рішення	без помилок	тактичний блок
6	Шумовий фон	середнє	стабільність	до 12 %	стрес-контроль
7	Нічний режим	середнє	точність	до 15 %	сенсорна адаптація

Таблиця 4

Пропозиції корекції за домінуючим дефіцитом (розроблено автором)

№ з/п	Тип дефіциту	Ознака прояву	Ціль корекції	Засіб впливу	Тривалість	Очікуваний результат
1	Реакція	запізнення старту	скорочення часу	сигнальні серії	14 днів	швидший старт
2	Тривожність	ривки рухів	стабілізація	дихальні цикли	21 день	рівніша моторика
3	Втома	падіння темпу	витривалість	інтервали бігу	21 день	кращий ресурс
4	Хват	відриви пострілу	баланс сили	кистьові вправи	14 днів	стабільний ствол
5	Рішення	хибний вибір	селекція цілі	сценарії вибору	28 днів	менше помилок
6	Координація	зайві рухи	економія дії	маршрути руху	21 день	точніша траєкторія
7	Відновлення	довгий пульс	швидка нормалізація	кардіоблок	30 днів	менший спад

Інший демонструє гальмування, знижену мобілізацію та повільний вхід у вправу. Третій зовні працює рівно, але після другого циклу стрільби втрачає дрібну моторику через перенапруження кисті [7, с. 590–591].

У оновленій системі корекції базовими модулями виступають п’ять елементів: 1) дихальна стабілізація, 2) керування увагою, 3) сенсомоторне прискорення, 4) локальна силова корекція хвата, 5) біофідбек-контроль перед пострілом. Перший модуль стосується передстартової регуляції. Його доцільно застосовувати за 7–10 хвилин до входу на рубіж. Якщо у працівника підвищений пульс, поверхневе дихання, надмірна імпульсивність рухів, запускається короткий цикл стабілізації з уповільненим видихом, фіксацією точки зору та зменшенням моторного шуму кисті [9]. Якщо ж спостерігається млявість, низька активація, затримка реакції, використовують інший протокол, з мобілізаційним ритмом дихання і короткими сенсомоторними стимулами (табл. 5).

Другий модуль стосується біофідбек-підтримки. Перед стрілецькою серією правоохоронець отримує короткий цифровий зворотний зв’язок щодо частоти серцевих скорочень, ритму дихання та рівня м’язової напруги передпліччя. Поступово він вчиться пов’язувати внутрішній стан із якістю пострілу [6, с. 316]. Третій модуль пов’язаний із перебудовою структури тижневого циклу. Дані щодо адаптаційного потенціалу у правоохоронців показали, що краще працює програма, в якій загальна фізична підготовка не витісняється вузькоспеціальними вправами, а становить більшу частку тижневого обсягу (табл. 6).

Четвертий модуль орієнтований на оцінку ефекту через 6–8 тижнів. Тут не варто обмежуватися лише балом за стрільбу. Справжній приріст має оцінюватися за декількома контурами: стабільність пульсу перед першим пострілом, зменшення часу входу у вправу, зниження кількості хибних рішень, краща купчастість останніх пострілів серії, швидкість відновлення після стресового блоку (табл. 7).

У підсумку отримали таку конструкцію прикладної системи: персоналізація за типом функціонального стану, короткі передстартові протоколи, біофідбек-контроль, інтеграція психофізичного тренінгу у тижневий цикл, ретест через 6–8 тижнів і обов’язкове переналаштування програми за фактичними змінами показників. Саме така архітектура найближче підходить до реальних потреб навчальних центрів МВС, поліції та спеціальних підрозділів.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що початковий психофізіологічний стан правоохоронця безпосередньо впливає на подальшу успішність тактико-вогневої підготовки. Найкращі показники зафіксовано в осіб із стабільною сенсомоторною реакцією, врівноваженим емоційним тлом, достатньою силою

Таблиця 5

Матриця індивідуальних корекційних програм перед тактико-вогневим заняттям (розроблено автором)

№ з/п	Тип функціонального стану	Діагностичні прояви	Основний корекційний засіб	Тривалість застосування	Форма інтеграції у підготовку	Очікуваний прикладний результат
1	Надмірне збудження	високий пульс, різкі рухи, нестабільний хват	повільне фазове дихання 4:6	7 хвилин	до початку стрільби	зниження моторної хаотизації
2	Гальмування реакції	затримка старту, млявий темп дій	мобілізаційне дихання 2:2	5 хвилин	перед швидкісною серією	скорочення латентного часу
3	Когнітивне перевантаження	помилки вибору цілі, розсіяність	тренування селективної уваги	10 хвилин	після теоретичного блоку	точніші тактичні рішення
4	Сенсомоторна нестабільність	відриви пострілу, тремор кисті	дрібномоторні координаційні вправи	8 хвилин	у розминці	стабільніша траєкторія ствола
5	Недостатня сила хвата	ослаблення утримання зброї	ізометричний кистьовий блок	12 хвилин	тричі на тиждень	краща фіксація зброї
6	Післястресове напруження	дратівливість, високий тонус плечей	релаксаційний антистресовий протокол	15 хвилин	після складного сценарію	швидше відновлення
7	Падіння бадьорості	низька енергія, сповільнене включення	короткий мобілізаційний цикл	6 хвилин	перед контрольним нормативом	рівніша динаміка вправи
8	Комбінований дисбаланс	змішані прояви нестійкості	персоналізований комбінований протокол	15 хвилин	за індивідуальною картою	вирівнювання профілю стану

Таблиця 6

Інтеграція психофізичного тренінгу у шеститижневий цикл вогневої підготовки (розроблено автором)

№ з/п	Тиждень циклу	Центральна ціль корекції	Частка психофізичного блоку в занятті	Основні процедури	Контрольний параметр	Рішення інструктора
1	1	базова стабілізація стану	20%	дихання, пульс-контроль, увага	пульс до серії	визначення стартових підгруп
2	2	вирівнювання темпу реакції	25%	сенсомоторні сигнали, короткі серії	час першого пострілу	корекція навантаження
3	3	зміцнення хвата та координації	25%	ізометрія, дрібна моторика	тремор, утримання зброї	індивідуальний підбір вправ
4	4	стрес-інокуляція	30%	шум, дефіцит часу, біофідбек	точність під тиском	перегрупування учасників
5	5	післястресове відновлення	20%	релаксація, дихання, повторні серії	швидкість відновлення	оцінка ресурсу
6	6	консолідація навички	25%	комбіновані сценарії	стабільність результату	підсумкова атестація
7	7	перенесення у прикладний сценарій	30%	сценарна стрільба, вибір рішення	комплексний бал	допуск до ускладнення
8	8	фіксація приросту	20%	ретест, біофідбек, аналіз помилок	інтегральний приріст	корекція наступного циклу

Таблиця 7

Рекомендації для навчальних центрів МВС, поліції та спеціальних підрозділів (розроблено авторами)

№ з/п	Напрям упровадження	Організаційний крок	Необхідний ресурс	Ризик без упровадження	Очікуваний ефект
1	Первинний скринінг	психофізіологічне тестування до стрільби	тонометр, пульсометр, тести уваги	хибна однорідність груп	точніший розподіл навантаження
2	Персоналізація занять	поділ на підгрупи за типом стану	карта профілю учасника	перевантаження частини персоналу	вища адресність корекції
3	Біофідбек	короткі сесії перед контрольними серіями	датчики пульсу, програмний модуль	слабка саморегуляція	кращий передпострільовий контроль
4	Дихальний блок	введення обов'язкового циклу стабілізації	інструкторський протокол	імпульсивність дій	рівніший темп вправи
5	Тренування хвата	окремий кистьовий модуль	еспандери, ізометричні вправи	мікротремор і зрив пострілу	краща точність утримання
6	Стресові сценарії	дозоване ускладнення середовища	шумові та часові стимули	ілюзорна готовність у спокої	реалістичніша оцінка
7	Післястресове відновлення	короткий відновлювальний протокол	зона релаксації, таймер	накопичення функціональної втоми	швидше повернення до норми
8	Ретестування	повторна діагностика через 6–8 тижнів	стандартний пакет контролю	неможливість оцінити ефект	доказова корекція програми
9	Підготовка інструкторів	навчання роботі з функціональними станами	методичний курс	формальне використання методик	стабільність системи впровадження

хвата та швидким відновленням після навантаження. Натомість підвищена тривожність, сповільнення реакції й слабка координація рухів призводили до зниження точності стрільби та погіршення надійності дій у динамічних сценаріях службового застосування зброї. Звичайні стрілецькі нормативи не дають повної картини реальної готовності працівника. Коли до завдань додавали шум, дефіцит часу, фізичне виснаження чи ситуаційний тиск, результати частини учасників різко погіршувалися.

Запропонована система персоналізованої корекції підтвердила свою практичну доцільність через поєднання дихальних технік, тренування уваги, сенсомоторних вправ, розвитку сили хвата та біофідбек-контролю. Після впровадження таких модулів спостерігалася стабілізація функціонального стану, скорочення часу входження у вправу, зменшення кількості помилок і краща точність стрільби. Найбільший ефект досягався тоді, коли корекція інтегрувалася у звичайний навчальний цикл, а не проводилася ізольовано.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боровик М. О., Березяк К. М., Колісніченко В. В., Іванченко О. М., Магмет Т. М., Ковач Ш. А. Сукупність компонентів психофізичної готовності представників інституцій сектору безпеки і оборони України із правоохоронними функціями до застосування вогнепальної зброї, як основа особистої безпеки в екстремальних умовах СБД. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. № 3 (161). С. 45–50. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.03(161).10.

2. Боровик М. О., Надутий А. В., Лукін Б. П. Визначення компонентів психофізичної готовності поліцейських до застосування табельної вогнепальної зброї в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 44–55. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.04.

3. Заневський І. П., Грибовський Р. В., Пітин М. П., Пазичук О. О. Надійність психофізіологічних показників в оцінюванні техніко-тактичної підготовленості висококваліфікованих стрільців.

Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2023. № 8 (168). С. 65–69. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).14.

4. Кагдіна І. Ф., Лопаєва О. М., Карпенко О. М. Формування стійкої психіки під час вогневої підготовки в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 4. Ч. 3. С. 212–216. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.30

5. Казначеєв Д. Г., Лопаєва О. М. Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 82–85.

6. Скрипченко І., Рожеченко В. Формування психологічної готовності на заняттях з вогневої підготовки з урахуванням ґендерних особливостей. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України* : тези V Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2021 р.). Київ : НУОУ, 2021. С. 315–317.

7. Явтушенко В., Корчагін М., Козлов Д., Мороховський М., Коплік О., Холодняк М. Вплив фізичної, психологічної та тактичної підготовки стрільця на ефективність стрільби зі стрілецької зброї. *Scientific Collection «InterConf+».* 2023. № 39 (179). С. 580–595. DOI: https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2023.060.

8. Holovanova I., Okhrimenko I., Lyakhova N., Horoshko V., Pasko O., Prudka L., Matiienko T. Peculiarities of psychophysiological adaptation of law enforcement officers to the conditions of their professional activities. *World of Medicine and Biology*. 2023. Vol. 19. No. 2 (84). Pp. 50–54. DOI: https://doi.org/10.26724/2079-8334-2023-2-84-50-54.

9. Holovanova I., Okhrimenko I., Lyakhova N., Penkova N., Bandurka S., Hresa N., Shylina A. Level of law enforcement officers' physical and mental health at the initial stage of their professional training. *World of Medicine and Biology*. 2023. Vol. 19. No. 1 (83). Pp. 32–36. DOI: https://doi.org/10.26724/2079-8334-2023-1-83-32-36.

10. Iorga V., De Hillerin P.-J., Dăncescu D., Geantă V. A. Importance of integrating psychophysical training into the holistic training program for law enforcement. *Journal of Physical Education and Sport*. 2024. Vol. 24. No. 10. Art. 269. Pp. 1434–1444. DOI: https://doi.org/10.7752/jpes.2024.10269.

11. Junger A. F., de Oliveira G. S., Viana M. V., Pinheiro M. A., Junior P. F. d. C. F., Rica R. L., Bullo V., Gobbo S., Bergamin M., Bocalini D. S. Correlation between physical fitness, psychophysiological parameters and performance in a firearm proficiency test in military police officers. *Frontiers in Psychology*. 2026. Vol. 16. Article 1736902. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1736902.

12. Kisil Z. R., Voluiko O. M., Osodlo V. I., Harkavets S. O., Katolyk H. V., Pylypenko L. V., Okhrimenko I. M. Characterization of cadets' psychophysical health in war conditions. *Wiadomości Lekarskie*. 2025. Vol. LXXVIII. No 8. Pp. 1447–1454. DOI: https://doi.org/10.36740/WLek/209496.

13. Makedon V., Myachin V., Plakhotnik O., Fisunenko N., Mykhailenko O. Construction of a model for evaluating the efficiency of technology transfer process based on a fuzzy logic approach. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2024. No 2(13(128)). Pp. 47–57. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.300796.

14. Okhrimenko I., Lyakhova N., Horoshko V., Serednytska I., Okhrimenko S., Martenko O., Sprynchuk S. Means of psychophysiological indicators improvement of future law enforcement officers in the process of their speciality training. *Wiadomości Lekarskie*. 2022. Vol. LXXV. No. 4. Part 1. Pp. 871–876. DOI: https://doi.org/10.36740/WLek202204122.

15. Shvets D., Yevdokimova O., Okhrimenko I., Ponomarenko Y., Aleksandrov Y., Okhrimenko S., Prontenko K. The New Police Training System: Psychological Aspects. Postmodern Openings. 2020. Vol. 11. No. 1 Suppl. 1. Pp. 200–217. DOI: https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130.

REFERENCES:

1. Borovyk, M.O., Bereziak, K.M., Kolisnichenko, V.V., Ivanchenko, O.M., Mahmet, T.M., Kovach, Sh.A. (2023). Sukupnist komponentiv psykhofizychnoi hotovnosti predstavnykiv instytutsii sektoru bezpeky i oborony Ukrainy iz pravookhoronnymy funktsiiamy do zastosuvannia vohnepalnoi zbroi, yak osnova osobystoi bezpeky v ekstremalnykh umovakh SBD [The set of

components of psychophysical readiness of representatives of Ukraine's security and defense sector institutions with law enforcement functions for the use of firearms as the basis of personal safety in extreme service conditions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific Journal of M. P. Dragomanov NPU*, 3(161), 45–50. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.03(161).10 [in Ukrainian].

2. Borovyk, M.O., Nadutyi, A.V., Lukin, B.P. (2023). Vyznachennia komponentiv psykhofizychnoi hotovnosti politseiskykh do zastosuvannia tabelnoi vohnepalnoi zbroi v umovakh voiennoho stanu [Determining the components of police officers' psychophysical readiness to use standard firearms under martial law]. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 1(88), 44–55. https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.04 [in Ukrainian].

3. Zanevskyi, I.P., Hrybovskyi, R.V., Pityn, M.P., Pazychuk, O.O. (2023). Nadiinist psykhofiziolohichnykh pokaznykiv v otsiniuvanni tekhniko-taktychnoi pidhotovlenosti vysokokvalifikovanykh striltsiv [Reliability of psychophysiological indicators in assessing technical and tactical preparedness of highly qualified shooters]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova – Scientific Journal of M.P. Dragomanov NPU*, 8(168), 65–69. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).14 [in Ukrainian].

4. Kahdina, I.F., Lopaieva, O.M., Karpenko, O.M. (2025). Formuvannia stiikoi psykhiky pid chas vohnevoi pidhotovky v umovakh viiny [Formation of a stable psyche during firearms training under wartime conditions]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4(3), 212–216. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.30 [in Ukrainian].

5.Kaznacheiev, D.H., Lopaieva, O.M. (2018). Osoblyvosti formuvannia psykholohichnoi stiikosti i hotovnosti pratsivnykiv politsii u protsesi navchannia z vohnevoi pidhotovky [Peculiarities of forming psychological stability and readiness of police officers in the process of firearms training]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4(97), 82–85 [in Ukrainian].

6. Skrypchenko, I., Rozhechenko, V. (2021). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti na zaniattiakh z vohnevoi pidhotovky z urakhuvanniam hendernykh osoblyvostei [Formation of psychological readiness in firearms training classes taking into account gender characteristics]. *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku fizychnoi pidhotovky ta sportu Zbroinykh Syl Ukrainy, pravookhoronnykh orhaniv, riatuvalnykh ta inshykh spetsialnykh sluzhb na shliakhu yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy – Modern trends and prospects for development of physical training and sport of the Armed Forces of Ukraine, law enforcement agencies, rescue and other special services on the path of Euro-Atlantic integration of Ukraine*, 315–317 [in Ukrainian].

7. Yavtushenko, V., Korchahin, M., Kozlov, D., Morokhovskyi, M., Koplik, O., Kholodniak, M. (2023). Vplyv fizychnoi, psykholohichnoi ta taktychnoi pidhotovky striltsia na efektyvnist strilby zi striletskoi zbroi [Influence of physical, psychological and tactical training of a shooter on the effectiveness of shooting with small arms]. *Scientific Collection InterConf+*, 39(179), 580–595. https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2023.060 [in Ukrainian].

8. Holovanova, I., Okhrimenko, I., Lyakhova, N., Horoshko, V., Pasko, O., Prudka, L., Matiienko, T. (2023). Peculiarities of psychophysiological adaptation of law enforcement officers to the conditions of their professional activities. *World of Medicine and Biology*, 19(2), 50–54. https://doi.org/10.26724/2079-8334-2023-2-84-50–54.

9. Holovanova, I., Okhrimenko, I., Lyakhova, N., Penkova, N., Bandurka, S., Hresa, N., Shylina, A. (2023). Level of law enforcement officers' physical and mental health at the initial stage of their professional training. *World of Medicine and Biology*, 19(1), 32–36. https://doi.org/10.26724/2079-8334-2023-1-83-32-36.

10. Iorga, V., De Hillerin, P.-J., Dăncescu, D., Geantă, V. A. (2024). Importance of integrating psychophysical training into the holistic training program for law enforcement. *Journal of Physical Education and Sport*, 24(10), Art. 269, 1434–1444. https://doi.org/10.7752/jpes.2024.10269.

11. Junger, A.F., de Oliveira, G.S., Viana, M.V., Pinheiro, M.A., Junior, P.F. d. C.F., Rica, R.L., Bullo, V., Gobbo, S., Bergamin, M., Bocalini, D.S. (2026). Correlation between physical fitness, psychophysiological parameters and performance in a firearm proficiency test in military police officers. *Frontiers in Psychology*, 16, Article 1736902. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1736902.

12. Kisil, Z.R., Voluiko, O.M., Osodlo, V.I., Harkavets, S.O., Katolyk, H.V., Pylypenko, L.V., Okhrimenko, I.M. (2025). Characterization of cadets' psychophysical health in war conditions. *Wiadomości Lekarskie*, LXXVIII(8), 1447–1454. https://doi.org/10.36740/WLek/209496.

13. Makedon V., Myachin V., Plakhotnik O., Fisunenko N., Mykhailenko O. (2024). Construction of a model for evaluating the efficiency of technology transfer process based on a fuzzy logic approach. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2(13(128)), 47–57. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.300796.

14. Okhrimenko, I., Lyakhova, N., Horoshko, V., Serednytska, I., Okhrimenko, S., Martenko, O., Sprynchuk, S. (2022). Means of psychophysiological indicators improvement of future law enforcement officers in the process of their speciality training. *Wiadomości Lekarskie*, LXXV(4), 871–876. https://doi.org/10.36740/WLek202204122.

15. Shvets, D., Yevdokimova, O., Okhrimenko, I., Ponomarenko, Y., Aleksandrov, Y., Okhrimenko, S., Prontenko, K. (2020). The New Police Training System: Psychological Aspects. *Postmodern Openings*, 11(1 Suppl. 1), 200–217. https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 16.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 343.9(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/12

МЕТА ТА МОТИВ ЯК ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Йовенко Іван Ігорович,
кандидат юридичних наук,
Головне управління Національної поліції в Закарпатській області
ORCID ID: 0009-0008-3807-9988

У статті здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз мети та мотиву як важливих ознак суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля. Обґрунтовано, що зазначені категорії відіграють ключову роль у розкритті внутрішньої сутності кримінально протиправної поведінки, оскільки відображають психічні процеси, що передують прийняттю рішення про вчинення правопорушення, а також визначають спрямованість діяльності суб'єкта. Досліджено співвідношення понять «мотив» і «мета», встановлено їх взаємозв'язок та функціональне значення у структурі суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Визначено, що для кримінальних правопорушень проти довкілля характерним є домінування корисливих мотивів, пов'язаних із прагненням до отримання економічної вигоди, незаконного використання природних ресурсів, мінімізації витрат на дотримання екологічних стандартів та ухилення від екологічних обмежень. Водночас доведено, що мотиваційна сфера таких правопорушень є складною та багаторівневою, оскільки поряд із корисливими спонуканнями можуть проявлятися службові, організаційні, психологічні та соціальні чинники, включаючи правовий нігілізм, низький рівень екологічної культури та недосконалість системи державного контролю.

З'ясовано, що мета кримінальних правопорушень проти довкілля здебільшого конкретизує мотив і виражається у досягненні матеріального результату або уникненні витрат, однак у певних випадках може бути пов'язана із забезпеченням функціонування суб'єктів господарювання в умовах кризових явищ, зокрема під час воєнного стану. Акцентовано, що правильне встановлення мети та мотиву має важливе значення для кримінально-правової кваліфікації діяння, індивідуалізації покарання та розроблення ефективних кримінологічних заходів запобігання. Зроблено висновок, що дослідження мотиваційно-цільових характеристик екологічних правопорушень дозволяє глибше зрозуміти їх детермінанти, виявити типові моделі поведінки правопорушників і сформувати комплексні заходи протидії таким проявам у сучасних умовах розвитку суспільства.

Ключові слова: *мотив, мета, суб'єктивна сторона, кримінальні правопорушення проти довкілля, екологічна злочинність, корисливий мотив.*

Yovenko Ivan. Purpose and motive as signs of criminal offenses against environment

The article contains a comprehensive scientific and theoretical analysis of motives as important signs of the subjective side of criminal offenses against environment. It is confirmed that the designated categories play a key role in revealing the internal essence of criminally unlawful behavior, which reflects mental processes that convey acceptance decisions about the commission of a crime, and also indicate the directness of the subject's activity. The ability to understand "motive" and purpose has been established, their interconnections and functional significance in the structure of the subjective side of the criminal offense have been established.

It has been determined that criminal offenses against environment are characterized by the dominance of covetous motives associated with the pursuit of economic gain, the illegal extraction of natural resources, and the minimization of expenditures on improvement of environmental standards and improvement of environmental regulations. It has now been proven that the motivational sphere of such offenses is complex and rich, and in some cases, service, organizational, psychological and social officials, including legal nihilism, low level of ecological culture and inadequacy of the system of state control.

It is clear that purpose-criminal offenses against the wicked specify the motive and are reflected in the achieved material result or unique profit, however, in recent episodes it may be associated with security the functioning of the subjects of government in the minds of crisis chambers, frozen under the hour of war. It is emphasized that the correct establishment of the mark and motive is of great importance for the criminal legal qualification of the act, the individualization of punishment and the disaggregation of effective criminological approaches to crime. It has been concluded that the study of motivational and goal-oriented characteristics of environmental offenses allows us to better understand their determinants, identify typical patterns of behavior of offenders and formulate complex approaches against such manifestations in the current minds of the development of marriage.

Key words: *motive, purpose, subjective side, criminal offenses against environment, environmental malignancy, wicked motive.*

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки є одним із ключових напрямів державної політики України, що безпосередньо пов'язаний із охороною життя і здоров'я людини, збереженням природних ресурсів та сталим розвитком суспільства. Водночас сучасний стан довкілля характеризується наявністю значних негативних тенденцій, серед яких особливе місце займає поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням природних ресурсів, порушенням правил екологічної безпеки, забрудненням навколишнього природного середовища та іншими суспільно небезпечними діяннями.

Актуальність дослідження зазначеної проблематики істотно зростає в умовах воєнного стану, коли відбувається посилення антропогенного навантаження на довкілля, зниження ефективності контролюючих механізмів, трансформація економічних процесів і, як наслідок, підвищення рівня латентності екологічної злочинності. У таких умовах особливого значення набуває не лише встановлення об'єктивних ознак кримінальних правопорушень, але й глибоке дослідження їх суб'єктивної сторони, зокрема мети та мотиву як елементів, що визначають внутрішню спрямованість злочинної поведінки [1, с. 125–126]. Незважаючи на значний науковий доробок у сфері кримінального права, питання дослідження мотиваційно-цільових характеристик кримінальних правопорушень проти довкілля залишаються недостатньо розробленими. Більшість наукових праць зосереджена на загальних теоретичних аспектах суб'єктивної сторони або окремих видах екологічних правопорушень, що не дозволяє сформувати цілісне уявлення про роль мети та мотиву у механізмі їх вчинення.

Крім того, відсутність єдиного підходу до визначення змісту та значення мотиву і мети у правозастосовній практиці призводить до труднощів при кваліфікації діянь, оцінці ступеня вини особи та призначенні справедливого покарання. Це, своєю чергою, негативно впливає на ефективність кримінально-правового реагування та системи запобігання екологічним правопорушенням. Отже, необхідність поглибленого дослідження мети та мотиву як ознак кримінальних правопорушень проти довкілля зумовлена як теоретичними потребами розвитку кримінально-правової науки, так і практичними завданнями підвищення ефективності протидії екологічній злочинності в сучасних умовах.

Мета дослідження. Метою статті є комплексний аналіз мети та мотиву як ознак кримінальних правопорушень проти довкілля, визначення їх змісту, особливостей прояву та значення для кримінально-правової кваліфікації й кримінологічного запобігання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема мети та мотиву, знайшла відображення у працях вітчизняних учених-криміналістів і кримінологів, серед яких варто виділити Г. М. Буканова, А. О. Вірт, Д. Л. Вітюка, О. О. Дудорова, К. В. Жигафарова, С. І. Заїку, Ю. О. Єрмакова, К. А. Комузляк, С. І. Марко, І. І. Митрофанова, С. В. Мурихіна, Є. О. Письменського, Т. С. Садову, О. О. Семенюка, Ю. А. Турлову, І. О. Харь, М. О. Черниш та інших.

У їхніх дослідженнях обґрунтовуються загальні підходи до розуміння

суб'єктивної сторони, ролі психічного ставлення особи до вчинюваного діяння, а також значення мотиваційних чинників у механізмі злочинної поведінки. Разом з тим питання специфіки мотивів і цілей саме екологічних кримінальних правопорушень досліджені фрагментарно, що зумовлює необхідність їх поглибленого наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення традиційно розглядається у кримінально-правовій науці як внутрішня психічна діяльність особи, що відображає її ставлення до вчинюваного діяння та його наслідків. Вона включає вину як обов'язкову ознаку, а також мотив і мету як факультативні, проте такі, що у ряді випадків мають визначальне значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та встановлення ступеня його суспільної небезпечності. У контексті кримінальних правопорушень проти довкілля роль мотиву та мети набуває особливого значення, оскільки ці діяння нерідко вчиняються у складній системі економічних, організаційних і соціальних відносин, що зумовлює багаторівневий характер мотиваційної сфери правопорушника [2, с. 23].

Мотив у кримінальному праві визначається як внутрішнє спонукання, що зумовлює вибір особою певної моделі поведінки та прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення. Він формується під впливом потреб, інтересів, установок і ціннісних орієнтацій особи, а також соціального середовища, в якому вона функціонує. У сфері кримінальних правопорушень проти довкілля мотиви здебільшого мають виражений корисливий характер [3, с. 481]. Найбільш поширеними є прагнення до отримання незаконного прибутку шляхом експлуатації природних ресурсів, уникнення витрат на дотримання екологічних стандартів, зменшення фінансового навантаження на суб'єктів господарювання, а також отримання конкурентних переваг на ринку за рахунок порушення встановлених правил природокористування.

Так, незаконна порубка лісу, незаконний видобуток корисних копалин, забруднення атмосферного повітря або водних ресурсів часто обумовлені бажанням отримати швидкий економічний ефект із мінімальними витратами. У таких випадках мотив набуває чітко вираженого утилітарного змісту та прямо пов'язаний із економічними інтересами правопорушника. Водночас не можна ігнорувати існування змішаних мотивів, які поєднують у собі економічні, організаційні та психологічні компоненти [4, с. 179–180]. Наприклад, службові особи підприємств можуть вчиняти порушення екологічного законодавства під впливом як корисливих інтересів, так і необхідності виконання виробничих планів або незаконних розпоряджень керівництва, що свідчить про поєднання особистих і корпоративних мотивів.

Окрему групу становлять мотиви, пов'язані з правовим нігілізмом і низьким рівнем екологічної культури. У таких випадках особа не усвідомлює або недооцінює суспільну небезпечність своїх дій, розглядаючи природні ресурси як невичерпне благо або як об'єкт вільного використання. Подібні мотиваційні установки є характерними як для окремих фізичних осіб, так і для суб'єктів господарювання, що функціонують у умовах недостатнього контролю та слабкої екологічної відповідальності [5, с. 158].

Мета кримінального правопорушення, на відміну від мотиву, відображає уявлення особи про бажаний результат її протиправної діяльності. Вона є усвідомленою ціллю, досягнення якої спрямовує поведінку правопорушника. У кримінальних правопорушеннях проти довкілля мета зазвичай конкретизує мотив і полягає у досягненні матеріальної вигоди або уникненні витрат. Наприклад, метою незаконної порубки лісу є отримання деревини для подальшої реалізації, метою забруднення довкілля – економія на утилізації відходів, а метою незаконного видобутку корисних копалин – отримання ресурсів для їх подальшого використання або продажу [6].

Важливою особливістю є те, що у ряді випадків мета може мати опосередкований характер і бути пов'язаною не лише з отриманням прибутку, а й із забезпеченням функціонування підприємства в умовах обмежених ресурсів або кризових ситуацій. Це особливо актуально в умовах

воєнного стану, коли суб'єкти господарювання стикаються з дефіцитом ресурсів, логістичними труднощами та нестабільністю економічного середовища. У таких умовах протиправна поведінка може розглядатися правопорушником як засіб виживання або адаптації до складних обставин, що, однак, не зменшує її суспільної небезпечності [7, с. 176–178].

Співвідношення мотиву і мети має принципове значення для розуміння механізму кримінально протиправної поведінки. Мотив виступає вихідним імпульсом, що спонукає особу до дії, тоді як мета визначає напрямок цієї дії та очікуваний результат. У цьому контексті мета є більш конкретною і усвідомленою категорією, тоді як мотив може мати складний і багаторівневий характер. Їх взаємодія формує цілісну систему внутрішніх детермінант злочинної поведінки. Значення мотиву і мети у кримінально-правовій характеристиці кримінальних правопорушень проти довкілля проявляється у кількох аспектах. По-перше, вони можуть виступати обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, якщо прямо передбачені диспозицією статті Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – ККУ). По-друге, вони мають значення для правильної кваліфікації діяння, оскільки дозволяють відмежувати кримінально карані діяння від адміністративних правопорушень або інших правових деліктів. По-третє, мотив і мета враховуються при індивідуалізації покарання, оскільки характеризують особу правопорушника та ступінь його вини [8, с. 175–176].

Аналіз мотиваційної сфери правопорушників дозволяє виявити основні причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля, а також визначити найбільш ефективні напрями запобігання. Зокрема, домінування корисливих мотивів свідчить про необхідність посилення економічних механізмів регулювання природокористування, підвищення рівня фінансової відповідальності за порушення екологічного законодавства та створення стимулів для дотримання екологічних стандартів.

У сучасних умовах особливого значення набуває також урахування організаційно-управлінських мотивів, пов'язаних із діяльністю підприємств і установ [9, с. 125–126]. Недосконалість систем внутрішнього контролю, відсутність ефективного екологічного менеджменту, а також недостатній рівень професійної підготовки персоналу створюють сприятливі умови для формування протиправної поведінки. У зв'язку з цим важливим напрямом запобігання є впровадження сучасних систем управління екологічними ризиками, підвищення прозорості діяльності суб'єктів господарювання та посилення державного нагляду [10, с. 141–142]. Таким чином, мотив і мета виступають не лише елементами суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, але й важливими індикаторами глибинних процесів, що відбуваються у сфері взаємодії суспільства і довкілля. Їх комплексне дослідження дозволяє не лише підвищити ефективність кримінально-правової кваліфікації, але й сформувати науково обґрунтовану систему кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах сучасних викликів [11, с. 376].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що мета та мотив є ключовими елементами суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля, які відіграють важливу роль у розкритті внутрішнього змісту протиправної поведінки та забезпеченні правильної кримінально-правової оцінки діяння. Незважаючи на те, що у більшості складів кримінальних правопорушень вони мають факультативний характер, їх встановлення є необхідною умовою для повного і всебічного дослідження обставин кримінального правопорушення, з'ясування ступеня вини особи та визначення справедливого покарання.

З'ясовано, що мотив виступає первинним психічним імпульсом, який спонукає особу до вчинення кримінального правопорушення, відображаючи систему її потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, тоді як мета визначає конкретний результат, на досягнення якого спрямована протиправна діяльність. Взаємозв'язок цих категорій має системний характер: мотив формує внутрішню спонукальну основу поведінки, а мета — її практичну спрямованість, що у сукупності утворює цілісний механізм злочинної діяльності. Доведено,

що для кримінальних правопорушень проти довкілля характерним є домінування корисливих мотивів, пов'язаних із прагненням до отримання економічної вигоди, незаконного використання природних ресурсів або мінімізації витрат на дотримання екологічних стандартів. Водночас мотиваційна структура таких правопорушень є складною та багаторівневою, оскільки поряд із корисливими спонуканнями можуть проявлятися організаційно-управлінські, службові, соціально-психологічні та навіть ситуаційні мотиви, зумовлені впливом зовнішніх факторів, зокрема економічної нестабільності, недосконалості правового регулювання та слабкості контролюючих механізмів.

Встановлено, що мета кримінальних правопорушень проти довкілля здебільшого має матеріально-економічний характер і виражається у досягненні конкретного результату, пов'язаного з отриманням прибутку, ресурсів або економії витрат. Разом із тим у сучасних умовах, особливо в період воєнного стану, мета може набувати трансформованого характеру, зумовленого необхідністю забезпечення функціонування суб'єктів господарювання в умовах ресурсного дефіциту та кризових явищ, що свідчить про ускладнення мотиваційно-цільової структури таких правопорушень. Обґрунтовано, що встановлення мотиву і мети має важливе значення для кримінально-правової кваліфікації, оскільки дозволяє відмежувати кримінальні правопорушення від суміжних правопорушень, правильно визначити форму вини, а також врахувати обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність. Крім того, ці категорії є необхідними для індивідуалізації покарання та формування обґрунтованої правової позиції у кримінальному провадженні.

Узагальнюючи, слід зазначити, що комплексне дослідження мети та мотиву як ознак кримінальних правопорушень проти довкілля має важливе теоретичне і практичне значення. Воно сприяє поглибленню наукових уявлень про механізм злочинної поведінки у сфері довкілля, підвищенню ефективності кримінально-правового регулювання та формуванню дієвої системи кримінологічного запобігання. Перспективними напрямами подальших досліджень є розроблення детальної класифікації мотивів екологічних правопорушень, удосконалення методик їх встановлення у процесі досудового розслідування, а також інтеграція кримінально-правових підходів у формуванні державної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28%3C.%3ET%3D%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%3C.%3E%29.

2. Мурихін С. В. Покарання за екологічні злочини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 25 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/17459.

3. Марко С. І., Семенюк О. О. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023, 5. С. 480–484. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.83

4. Черниш М. О. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правові новели.* 2024. № 24. С. 177–185. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.24.

5. Вітюк Д. Л. Складові елементи механізму запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 6, Т. 2, 2021. С. 156–160. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/tom_2/28.pdf.

6. Єрмаков Ю. О. Державний контроль сфери використання та охорони надр як засіб протидії кримінальним правопорушенням URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/195/189/378.

7. Комузляк К. А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. *Серія*

ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С. 174–180. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.uzhnu.edu.ua/article/view/25758/15345.

8. Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15329.

9. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу : практичний посібник. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 213 с. URL: https://dspace.lduvs.edu.ua/handle/123456789/216.

10. Садова Т. С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом : автореф. дис. … докт. філософ. : 12.00.08. Харків, 2023. 215 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18866.

11. Митрофанов І. І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проєктом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 375–379. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-12/91.

REFERENCES:

1. Turlova, Yu. A. (2018). *Ekolohichna zlochynnist v Ukraini: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii: monohrafiia* [Ecological crime in Ukraine: Criminal law and criminological principles of counteraction: Monograph]. Znannia Ukrainy. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28%3C.%3ET%3D%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%3C.%3E%29

2. Murykhin, S. V. (2020). *Pokarannia za ekolohichni zlochyny v Ukraini* [Punishment for environmental crimes in Ukraine] (Extended abstract of Candidate's thesis). National Academy of Internal Affairs. https://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/17459

3. Marko, S. I., & Semeniuk, O. O. (2023). Vykorystannia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii u protydii kryminalnym pravoporushenniam proty dovkillia [Use of modern information technologies in countering criminal offenses against the environment]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (5), 480–484. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.83

4. Chernysh, M. O. (2024). Dovkillia yak obiekt kryminalno-pravovoi okhorony [Environment as an object of criminal law protection]. *Pravovi novely*, (24), 177–185. https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.24

5. Vitiuk, D. L. (2021). Skladovi elementy mekhanizmu zapobihannia zlochynnosti v Ukraini [Component elements of the crime prevention mechanism in Ukraine]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, 2(6), 156–160. http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/tom_2/28.pdf

6. Yermakov, Yu. O. (n.d.). *Derzhavnyi kontrol sfery vykorystannia ta okhorony nadr yak zasib protydii kryminalnym pravoporushenniam* [State control of the sphere of use and protection of mineral resources as a means of countering criminal offenses]. Journal of the National Academy of Management. https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/195/189/378

7. Komuzliak, K. A. (2022). Pravove rehuliuvannia okhorony dovkillia pid chas zbroinykh konfliktiv na prykladi Ukrainy [Legal regulation of environmental protection during armed conflicts on the example of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO*, 73(1), 174–180. https://visnyk-juris-uzhnu.uzhnu.edu.ua/article/view/25758/15345

8. Virt, A. O. (2021). *Kryminalno-pravova protydiia zlochynam, poviazanym z nezakonnym vykorystanniam korysnykh kopalyn* [Criminal law counteraction to crimes related to illegal use of minerals] (Candidate's thesis). National University "Odessa Law Academy". http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15329

9. Dudorov, O. O., & Pysmenskyi, Ye. O. (2017). *Kryminalno-pravova kvalifikatsiia nezakonnoi porubky lisu: praktychnyi posibnyk* [Criminal law qualification of illegal logging: A practical guide]. RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. https://dspace.lduvs.edu.ua/handle/123456789/216

10. Sadova, T. S. (2023). *Voienni zlochyny proty dovkillia za mizhnarodnym kryminalnym pravom* [War crimes against the environment under international criminal law] (Extended abstract of PhD thesis). Kharkiv National University of Internal Affairs. https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18866

11. Mytrofanov, I. I. (2022). Kryminalni pravoporushennia proty dovkillia za proiektom Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Criminal offenses against the environment according to the draft Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (12), 375–379. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/91

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 06.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 343.141/143(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/13

НЕДОПУСТИМІСТЬ ПОКАЗАНЬ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Крикунов Олександр Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4573-8853

Денісова Галина Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Рівненського інституту Київського університету права Національної академії наук України
ORCID ID: 0000-0001-7721-7580

Доказування як осердя кримінального процесу має відбуватися у точній відповідності із визначеним порядком збирання, перевірки та оцінки доказів, їх джерел. Адже доказом є інформація, отримана у порядку, встановленому КПК України. Також законодавцем передбачено низку гарантій охорони та захисту прав учасників провадження від порушення, у тому числі і недопущення використання як доказів інформації, здобутої без дотримання цих прав та свобод. Зміст кримінального процесуального поняття «недопустимість» законодавцем не роз'яснений. Проте очевидно, що він протиставлений змісту поняття «допустимість доказів». Узагальнивши ст. ст. 86-87 КПК, можна визначити, що будь-який доказ визнається допустимим за одночасного дотримання двох загальних умов: 1) позитивної – він отриманий із дотриманням законного порядку; 2) негативної – доказ сформовано без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією, Законами та ратифікованими міжнародними договорами України. Відтак, порушення хоча б однієї з цих умов спричиняє недопустимість доказу у кримінальному провадженні. Правове значення встановлення недопустимості доказу можна розглядати як кримінальну процесуальну санкцію для учасників кримінального провадження, оскільки здобута із порушенням законодавства та прав людини інформація не може бути використана у інтересах певної сторони як доказ при прийнятті процесуальних рішень. Також встановлення недопустимості доказу створює підставу для притягнення посадової чи іншої особи, визнаної винною, до юридичної відповідальності за протиправні дії. Безпосереднім предметом дослідження у межах цієї публікації виступив комплекс умов, які впливають на визнання показань осіб допустимим джерелом доказів, а також порушення законного порядку та прав людини при проведенні допитів, які обумовлюють недопустимість показань осіб, відповідно до міжнародного права, чинного КПК та судової практики. Виявлено прогалини, колізії у правовому регулюванні визнання доказів недопустимими, а також щодо проведення і фіксування допитів у кримінальному провадженні, сформульовані обґрунтовані пропозиції по їх подоланню, а також рекомендації суб'єктам правозастосування.

Ключові слова: *докази, доказування, допустимість доказу, недопустимість доказу, показання осіб, кримінальне провадження.*

Krykunov Oleksandr, Denisova Halyna. Iinadmissibility of testimony in criminal proceedings

Proving, as the core of the criminal process, must occur in strict accordance with the established procedure for collecting, verifying, and evaluating evidence and its sources. Since the evidence is information obtained in accordance with the procedure established by the Criminal Procedure Code of Ukraine. The legislator also provides a number of guarantees to protect and defend the rights of participants in the proceedings from violation, including preventing the use as evidence of information obtained without respecting these rights and freedoms. The content

of the criminal procedural concept of «inadmissibility» has not been clarified by the legislator. However, it is obvious that it is opposed to the content of the concept of «admissibility of evidence». Summarizing Articles 86-87 of the CPC, it can be determined that any evidence is recognized as admissible if two general conditions are simultaneously met: 1) positive – it was obtained in compliance with the legal procedure; 2) negative – the evidence was formed without a significant violation of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution, Laws and ratified international treaties of Ukraine. Violation of at least one of these conditions renders evidence inadmissible in criminal proceedings. The legal significance of establishing the inadmissibility of evidence can be considered as a criminal procedural sanction for participants in criminal proceedings, since information obtained in violation of the law and human rights cannot be used in the interests of a particular party as evidence when making procedural decisions. Also establishing the inadmissibility of evidence creates grounds for holding an official or other person found guilty legally liable for unlawful actions. The immediate subject of research within the framework of this publication was a set of conditions that influence the recognition of the testimony of individuals as an admissible source of evidence, as well as violations of the rule of law and human rights during interrogations, which lead to the inadmissibility of individuals' testimonies, in accordance with international law, the current Code of Criminal Procedure, and judicial practice.. Gaps and conflicts were identified in the legal regulation of the recognition of evidence as inadmissible, as well as the conduct and recording of interrogations in criminal proceedings, reasoned proposals have been formulated to overcome them, as well as recommendations to law enforcement agencies.

Key words: *evidence, proving, admissibility of evidence, inadmissibility of evidence, testimony, criminal proceedings.*

Дотримання належної процедури, передбаченої чинним кримінальним процесуальним законодавством, а також захист і охорона прав і свобод учасників кримінального провадження є його ключовими завданнями. Очевидним є зв'язок цих цілей із засадами верховенства права, законності, презумпцією невинуватості, забезпеченням права на захист, безпосередністю дослідження доказів у кримінальному провадженні та іншими його засадами. Поза сумнівом доказування як осердя кримінального процесу має відбуватися у точній відповідності із визначеним порядком збирання, перевірки та оцінки доказів, їх джерел. Адже доказом є інформація, отримана у порядку, встановленому КПК України [1]. Також законодавцем передбачено низку гарантій охорони та захисту прав учасників провадження від порушення, у тому числі і недопущення використання як доказів інформації, здобутої без дотримання цих прав та свобод.

Насамперед розглянемо загальні аспекти предмету цього дослідження. КПК України оперує поняттям «недопустимість» щодо доказів загалом (ст. 86-87 КПК), а також щодо використання певної інформації під час доказування (ст. 88–88-1 КПК). Однак зміст кримінального процесуального поняття «недопустимість» законодавцем не роз'яснений. Проте очевидно, що він протиставлений змісту поняття «допустимість доказів». Узагальнивши ст. ст. 86-87 КПК, можна визначити, що будь-який доказ визнається допустимим за одночасного дотримання двох загальних умов: 1) позитивної – він отриманий із дотриманням законного порядку; 2) негативної – доказ сформовано без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією, Законами та ратифікованими міжнародними договорами України [2]. Наш висновок співпадає із позицією А Каліновської, яка стверджує, що питання допустимості доказів вирішується судом на підставі дотримання юридично установленого порядку їх отримання та за відсутності суттєвих порушень прав і свобод людини, закріплених на нормативному рівні [3, с. 323]. Отже, недопустимість доказів як «антагоніст» допустимості є наслідком недотримання встановленого порядку збирання доказів, істотного порушення прав особи при одержанні доказів у межах кримінального провадження.

Правове значення встановлення недопустимості доказу можна розглядати як кримінальну процесуальну санкцію для учасників кримінального провадження. Адже згідно ст. 86 КПК здобута із порушенням законодавства та прав людини інформація не може бути використана у інтересах певної сторони як доказ при прийнятті процесуальних рішень. Так,

у ст. 62 Конституції, ч. 3 ст. 17 КПК закріплено правову аксіому про те, що підозра, обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Визнання судом інформації недопустимим доказом тягне за собою неможливість дослідження або припиняє її дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате (ч. 2 ст. 89 КПК). Суд не може посилатися на інформацію, визнану недопустимим доказом, при ухваленні судового рішення, адже ухвали та вироки апріорі повинні бути законними (ч. 2 ст. 86, ст. 370 КПК). Разом із тим, системний підхід дозволяє все ж вказати, що отримання доказів незаконним чином чи з порушенням прав особи все ж буде мати правове значення, створюючи підставу для притягнення посадової чи іншої особи, визнаної винною, до особистої юридичної (дисциплінарної, кримінальної) відповідальності за протиправні дії.

Безпосереднім предметом дослідження у межах цієї публікації є комплекс умов, які впливають на визнання показань осіб допустимим джерелом доказів, а також порушення законного порядку та прав людини при проведенні допитів, які обумовлюють недопустимість показань осіб. Отримання показань з дотриманням законного порядку – як перша умова допустимості доказів – є збірним поняттям. Воно було роз'яснено у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) від 7 серпня 2019 р. у справі № 607/14707/17 [4]. ККС ВС вважає, що доказ є допустимим лише за дотримання сукупності чотирьох процесуальних умов, які нами було корельовано на предмет цього дослідження. По-перше, отримання доказу із передбачених у законі джерел. Відповідно, показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ч.1 ст. 95 КПК). Для допустимості показань також має бути дотримано приписи ст. 65 КПК щодо свідоцьких імунітетів. Привертає увагу і спеціальна норма про те, що у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження (ч. 7 ст. 97 КПК). Ця заборона, на нашу думку, має попередити ризики можливих зловживань з боку сторони обвинувачення у процесі збирання доказів.

Варто згадати слушне і актуальне роз'ясненням ВС, що допит осіб, які мають фізичні чи психічні вади, можливий тільки після одержання висновку експерта про те, що ці вади не впливають на здатність особи правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати показання про них [5, п.14, 16]. Гадаємо, це положення варто включити у ст. 242 КПК, адже без висновку експертів-психіатрів чи медиків залишається обґрунтований сумнів з приводу достовірності показань особи, яка має розлади у фізіології, психіці.

По-друге, допустимим є доказ, одержаний належним (законним) суб'єктом – під час досудового розслідування допит є прерогативою сторони обвинувачення. Однак сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, слідчий суддя можуть допитувати особу під час судового допиту на стадії досудового розслідування згідно ст. 225 КПК. Допит у судових провадженнях у суді першої, апеляційної інстанції відбувається у змагальній формі за участю сторін і суду (ст. ст. 351-354 КПК). Варто вказати, що законність участі представників сторони обвинувачення, слідчого судді і суду залежить від дотримання норм про відводи (самовідводи) (ст. 75-77 КПК), а також про підслідність (ст. ст. 216, 218 КПК) та підсудність (ст. ст. 32-34 КПК);

По-третє, допустимість доказу визначається законністю способу його отримання. Показання особи може бути отримано за допомогою проведення допиту (ч. 1 ст. 95 КПК). Насамперед, при проведенні допиту має бути дотримано загальні вимоги щодо проведення слідчих розшукових дій, викладені у ст. 223 КПК. У чинному КПК передбачено різні процедури проведення допиту, залежно від суб'єкта давання показань, віку допитуваної особи, способу проведення допиту. Зокрема, у ст. ст. 224, 351-353, 356 КПК наведено спільні та особливі вимоги щодо проведення допиту свідка, потерпілого, підозрюваного,

обвинуваченого, експерта, одночасного допиту. У ст. ст. 226-227, 354, 490 КПК закріплено спеціальні норми про допит малолітньої або неповнолітньої особи. Допит під час досудового розслідування в судовому засіданні повинен проводитися відповідно до ст. 225 КПК (у сукупності із ст.ст. 352-353 КПК). Проведення допиту у режимі відеоконференції під час досудового розслідування і у судовому провадженні здійснюється із дотриманням ст. ст. 232, 336 КПК, п.п. 45-56 Положенням про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 [6].

По-четверте, для визнання доказу допустимим має бути дотримано вимоги КПК щодо фіксування вчиненої процесуальної дії. Допит під час досудового розслідування фіксується у протоколі. Додатковим способом фіксування допиту є його запис технічними засобами на розсуд сторони обвинувачення. Однак на вимогу допитуваної особи допит (як і інші слідчі дії) має фіксуватися технічними засобами в обов'язковому порядку. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників слідчої дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього (ст. 104 КПК). Допит в режимі відеоконференції на досудовому провадженні передбачає оформлення протоколу, а також безперервний відеозапис (ст. 232 КПК). Судові допити як частина дослідження доказів фіксуються у журналі судового засідання та за допомогою безперервного відеозапису (ч. 5 ст. 27, ст. ст. 107-108, ст. 225, ч. 12 ст. 336 КПК**;** Інструкція щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання від 06.06.2022 р. № 156 **[**7]. У допитуваної особи, інших учасників допиту є право ознайомитися із відповідним протоколом та доданим до нього технічним записом, журналом судового засідання та його відеозаписом і подати свої зауваження та доповнення щодо якості, повноти фіксації показань (п. 5 ч. 4 ст. 42, п.6 ч. 3 ст. 56, ч. 5 ст. 106 КПК; розділ 10 Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України від 20.08.2019 р. № 814) [8].

В умовах воєнного стану фіксування допиту передбачає певні відмінності. Зокрема, за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій. Якщо допит фіксувався за допомогою відеофіксації та за участі захисника підозрюваного, то одержаний запис може бути використаний як докази в суді, якщо у суду немає можливості допитати відповідну особу (ч. ч. 1, 11-12 ст. 615 КПК). Отже, якщо хоч би одна із чотирьох проаналізованих умов одержання показань, які виділив ККС ВС, не виконана, то отримана інформація не матиме доказового значення.

До вказаних ККС ВС умов необхідно додати ще декілька принципових процесуальних приписів щодо допустимості доказів загалом і показань осіб зокрема. Насамперед, будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням строків досудового розслідування, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими (ч. 8 ст. 223 КПК). Варто вказати, що відповідно до ст. 214 КПК, законодавець допускає як виняток проведення певних слідчих та інших процесуальних дій ще до внесення даних до ЄРДР. Крім того, після завершення строків досудового розслідування отримання доказів можливе за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 КПК [9, с. 153]. Однак отримання показань може відбуватися тільки після внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР, оскільки у ст. 214 КПК дозволено відібрання пояснень у разі отримання інформації про кримінальний проступок, але не передбачена можливість допиту. Суд під час судового розгляду повинен безпосередньо допитувати осіб, не доручаючи це іншим особам, адже він повинен сприймати показання особисто (ст. 23 КПК).

Вищенаведена умова допустимості показань нерозривно пов'язана із вимо-

гою законодавця, пов'язаною із засадою безпосередності дослідження доказів судом. Відповідно, суд зобов'язаний досліджувати докази особисто. Інформація, що міститься у показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не може бути визнана доказами, за винятком випадків, прямо передбачених нормами КПК (ст. 23 КПК). До таких винятків із принципу безпосередності дослідження доказів можна віднести норму ч.4 ст.95 КПК (у поєднанні із ст. 225 КПК та ч. 11 ст. 615 КПК). Зокрема, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими дізнавачу, слідчому, прокурору або посилатися на них. Як виняток суд може прийняти показання, які були отримані на допиті в судовому засіданні під час досудового розслідування у порядку ст. 225 КПК. Ця слідча дія застосовується лише як надзвичайна, оскільки пов'язується із ситуаціями, за яких може бути неможливо на стадії судового розгляду допитати свідка, потерпілого, військовополоненого, який був обміняний. Крім того, цей допит передбачає судовий контроль за отриманням показань сторонами у форматі судового засідання і повну відеофіксацію цього процесу. На нашу думку, ця ж логіка простежується і у спеціальній тимчасовій нормі про те, що показання, отримані стороною обвинувачення в умовах воєнного стану під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Для визнання допустимими показань підозрюваного передбачено ще одну обов'язкову умову – у такому допиті безпосередньо чи дистанційно брав участь захисник (ч.ч. 11-12 ст. 615 КПК). Таким чином, у суду під час дослідження поданих сторонами доказів є можливість особисто сприйняти показання, надані під час допиту, переконатися у дотриманні належної процедури та дотриманні прав допитаних осіб.

Допустимість доказів залежить також від виконання сторонами обов'язку здійснити відкриття зібраних матеріалів, які в перспективі будуть подані суду. Якщо сторона приховає наявні у неї докази, то суд не має права їх використати при прийнятті судового рішення через їх недопустимість (ч. 12 ст. 290 КПК). Як нами було відзначено вище, за загальним правилом ч. 4 ст. 95 КПК суд не може брати до уваги показання, які надавалися під час допиту стороні обвинувачення. Отож, немає сенсу надавати доступ до відповідних протоколів, оскільки їх заборонено представляти як джерело доказів під час судового розгляду. Однак процедура відкриття матеріалів є обов'язковою щодо: 1) показань, якщо вони були отримані під час допиту слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК; 2) протоколу допиту, проведеного в умовах воєнного стану, разом із безперервним його відеозаписом відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК. Адже у наведених випадках КПК дозволяє використання показань, одержаних під час досудового провадження.

Недопустимість показань осіб може бути викликана порушенням другої загальної умови допустимості доказів – їх отримання без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих чинним в Україні міжнародним правом та вітчизняним законодавством. У ч. 1 ст. 87 КПК законодавець встановлює загальну норму-критерій оцінки доказів: недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Цей загальний підхід дозволяє порушувати питання про недопустимість доказів і у випадку будь-яких істотних порушень прав та свобод людини, а не тільки прямо вказаних у ч.ч. 2-3 ст. 87 КПК. При цьому, користуючись у такий спосіб ч. 1 ст. 87 КПК, суд у своєму рішенні повинен навести обґрунтування, чому він вважає порушення фундаментального права або свободи настільки істотним, щоб зумовити визнання доказу недопустимим [10, п.38].

У ч. ч. 2-3 КПК України вказує на конкретні форми порушення прав та свобод людини, які є безумовними підставами

для визнання доказів недопустимими. У постанові ККС ВС від 7 червня 2018 р. у провадженні № 718/1497/16-к слушно, вважаємо, констатовано, що КПК не дає вичерпного переліку підстав, за наявності яких докази мають визнаватися недопустимими, а натомість надає суду право вирішувати питання їх допустимості чи недопустимості в порядку, визначеному ст. 89 КПК України [11].

У ч.ч.2-3 ст.87 КПК України вказані юридичні факти (підстави), при встановленні яких суд зобов'язаний визнавати докази недопустимими, якщо їх отримання супроводжувалося безсумнівними суттєвими порушеннями прав і основних свобод людини. У межах нашого дослідження ми зосередили увагу на специфічних порушеннях, пов'язаних із проведенням допитів. Зокрема, недопустимими слід вважати показання, які були отримані в результаті катувань, жорстокого, нелюдського поводження або таких дій, що принижують людську гідність, а також погроз подібного ставлення (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК). Зазначені положення безпосередньо корелюють із загальною засадою поваги до людської гідності, відповідно до якої забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність. Міжнародне право визначає поняття «катування» як умисне завдання будь-якій особі сильного болю або страждань, фізичних чи моральних, з метою отримання від неї або третьої особи інформації чи зізнання, а також для її покарання чи залякування, примушення як цієї особи, так і третіх осіб, або бути результатом дискримінації будь-якого характеру. При цьому зазначені дії повинні вчинятися державними посадовими особами або іншими особами, які діють у межах офіційних повноважень, або за їхньою ініціативою, з їхнього схвалення чи мовчазної згоди. Водночас, поняття катування не охоплює біль або страждання, які є наслідком лише застосування законних санкцій, є невіддільними від них або виникають випадково через їх застосування [12]. Варто вказати, що недопущення катувань, тиску, приниженню гідності під час досудових допитів може бути досягнуто через їх обов'язкову безперервну відеофіксацію у всіх випадках, як це було запроваджено з часом для обшуків у житлі. Відсутність відеозапису допиту за аналогією має бути підставою для визнання показань недопустимим доказом.

Недопустимими є показання, отримані з порушенням права особи на захист (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК). Законодавство чітко регламентує, що кожна особа, проти якої відбувається кримінальне провадження, має гарантоване право на захист. Це право охоплює можливість надавати усні чи письмові пояснення у відповідь на висунуті підозри або обвинувачення, збирати й подавати докази, брати активну участь у кримінальному провадженні, отримувати правничу допомогу захисника-адвоката, а також користуватися іншими процесуальними правами. Дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд зобов'язані інформувати особу про її права і забезпечити доступ до кваліфікованої правової допомоги захисника, якого вона обрала самостійно або який був призначений у встановленому порядку надання безоплатної правничої допомоги у випадках, прямо передбачених у ст. ст. 49, 52, 53 та 330 КПК України, ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Варто відзначити, що у ст. ст. 232, 336 КПК заборонено проводити дистанційний допит віддаленого підозрюваного, обвинуваченого без їх згоди. Адже у цих випадках вони не матимуть можливості конфіденційного спілкування із своїм захисником. Також в умовах воєнного стану дізнавач, слідчий, прокурор зобов'язані забезпечити участь захисника у проведенні процесуальної дії, насамперед, допиту, за участі підозрюваного, у тому числі із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника (ч. 12 ст. 615 КПК).

Вважаємо, що істотним порушенням прав особи під час допиту слід також вважати недопущення адвоката свідка чи представника потерпілого чи перешкоди у отриманні правничої допомоги цими особами під час допиту. Адже для свідка це право має таку ж правову природу і мету,

що і право підозрюваного обвинуваченого на захист через надання правничої допомоги. Забезпечення права потерпілого на правову допомогу з боку представника вимагається дією засад рівності сторін, змагальності.

Отримання показань або пояснень від особи, яка не була належним чином проінформована про своє право відмовитися від надання показань і не відповідати на запитання або ж у випадку порушення цього права, слугує абсолютною підставою для визнання таких свідчень недопустимим доказом згідно з п. 4 ч. 3 ст. 87 КПК. Ця норма є похідною від принципу свободи від самовикриття, а також права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї. Вона передбачає, що кожна особа має свободу не висловлюватися щодо підозри чи обвинувачення, висунутих проти неї, і не може бути примушена до надання пояснень або показань, які могли б стати підставою для притягнення до кримінальної відповідальності її близьких родичів чи членів сім'ї, відповідно до ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України [13, с. 12]. Роз'яснення права не давати показань, пояснень здійснюється дещо опосередковано, зокрема, через вручення потерпілому, підозрюваному, свідку, експерту письмового документа – пам'ятки про права та обов'язки (ч.8 ст. 42, ч.2 ст. 55, ч.3 ст. 224, ст. 345, ч.1 ст. 352 КПК). Після цього посадова особа, яка веде кримінальне провадження, повинна з'ясувати, чи зрозумілі права та обв'язки особі, в разі необхідності роз'яснює їх. Очевидно, що конституційне право не свідчити щодо себе, близьких родичів, членів сім'ї не акцентується, що на нашу думку, не сприяє його застосуванню. Вважаємо, що доцільним було б запровадження обов'язку посадових осіб, які керують кримінальним провадженням, додатково усно роз'яснювати перед допитом право не свідчити щодо себе, близьких родичів, членів сім'ї відповідно до ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України.

КПК України у п. 1 ч. 1 статті 3 чітко визначає обсяг поняття «близькі родичі та члени сім'ї». Інші кровно споріднені особи не користуються свідоцьким імунітетом. Особи, які спільно проживають у незарєестрованих фактичних сімейних відносинах, повинні навести докази спільного проживання, ведення побуту разом. У такому разі вони також мають право не свідчити щодо себе, членів своєї фактичної сім'ї, якщо цим створюються обвинувальні докази.

З вищенаведених ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України випливає положення, яке встановлює недопустимість використання свідоцьких показань особи, яка згодом набула статусу підозрюваного або обвинуваченого у цьому ж кримінальному провадженні (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК). Ця норма, вважаємо, обґрунтовується відмінністю правового статусу свідка і підозрюваного, обвинуваченого. Зокрема обов'язком свідка давати показання під ризиком кримінальної відповідальності за відмову та відсутністю можливості отримання безоплатної правничої допомоги.

Недопустимість показань особи пов'язана з порушенням права на перехресний допит (п.5 ч. 2 ст. 87 КПК). Ст. 6 ЄКПЛ 1950 р. у закріплює, що елементом права на справедливий суд для обвинуваченого є гарантована можливість допитувати свідків обвинувачення або вимагати їх допиту, а також наполягати на виклику й допиті свідків захисту на тих самих умовах, що застосовуються до свідків обвинувачення [14]. Згідно з національним законодавством, обвинувачення зобов'язане забезпечити присутність свідків на судовому засіданні, щоб сторона захисту могла реалізувати своє право на допит перед незалежним і неупередженим судом. Після проведення прямого допиту сторона, яка виступає опонентом у кримінальному провадженні, отримує можливість провести перехресний допит свідка. Відповідно до ч. 2 ст. 353 КПК, допит потерпілого стороною захисту також вважається перехресним. Окрім цього, у ст. 356 КПК врегульовано процедуру перехресного допиту експерта.

Висновки. Доказування як осердя кримінального процесу має відбуватися у точній відповідності із визначеним порядком збирання, перевірки та оцінки доказів, їх джерел. Узагальнивши ст. ст. 86-87 КПК, можна визначити, що будь-який доказ визнається допустимим за одночасного дотримання двох загальних умов:

1) позитивної – він отриманий із дотриманням законного порядку; 2) негативної – доказ сформовано без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією, Законами та ратифікованими міжнародними договорами України. Відтак, порушення хоча б однієї з цих умов спричиняє недопустимість доказу у кримінальному провадженні. Правове значення встановлення недопустимості доказу можна розглядати як кримінальну процесуальну санкцію для учасників кримінального провадження, оскільки здобута із порушенням законодавства та прав людини інформація не може бути використана у інтересах певної сторони як доказ при прийнятті процесуальних рішень. Також встановлення недопустимості доказу створює підставу для притягнення посадової чи іншої особи, визнаної винною у протиправних діях під час збирання доказів, до юридичної відповідальності.

У результаті дослідження нами було виявлено комплекс правових умов, які впливають на визнання показань осіб допустимим джерелом доказів, а також порушення законного порядку та прав людини при проведенні допитів, які обумовлюють недопустимість показань осіб, відповідно до міжнародного права, чинного КПК та судової практики.

Також за підсумками здійсненого аналізу законодавства, практики його застосування нами було сформульовано низку пропозицій законодавцеві, рекомендацій суб'єктам правозастосування. Зокрема, недопущення катувань, тиску, приниженню гідності під час досудових допитів може бути досягнуто через їх обов'язкову безперервну відеофіксацію у всіх випадках, як це було запроваджено з часом для обшуків у житлі. Відсутність відеозапису допиту за аналогією має бути підставою для визнання показань недопустимим доказом.

Істотним порушенням прав особи під час допиту слід вважати недопущення адвоката свідка, представника потерпілого чи перешкоди у отриманні ними правничої допомоги.

Доцільним було б запровадження обов'язку посадових осіб, які керують кримінальним провадженням, додатково усно роз'яснювати перед допитом право не свідчити щодо себе, близьких родичів, членів сім'ї відповідно до ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України.

Процедура відкриття матеріалів є обов'язковою щодо: 1) показань, якщо вони були отримані під час допиту слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК; 2) протоколу допиту, проведеного в умовах воєнного стану, разом із безперервним його відеозаписом відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК. Адже у наведених випадках КПК дозволяє використання показань, одержаних під час досудового провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text] (дата звернення – 11.04.2026).

2. Крикунов О. В., Денісова Г. В. Загальні умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Том 4. № 87. с. 84-91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.12.

3. Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 323-328. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55.

4. Постанова ККС ВС від 7 серпня 2019 р. у справі № 607/14707/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83589933 (дата звернення – 11.04.2026).

5. Постановf Пленуму ВС «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» № 8 від 30.05.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v0008700-97#Text(дата звернення – 11.04.2026).

6. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text (дата звернення – 11.04.2026).

7. Інструкція щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання від 06.06.2022 р. № 156. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156750-22#Text (дата звернення – 11.04.2026).

8. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України від 20.08.2019 р. № 814. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#n1640 (дата звернення – 11.04.2026).

9. Крикунов О. В., Троць Д. В. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві України. Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XIX Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15-16 вересня 2023 р. Луцьк: Завжди Поруч, 2023. С. с. 152-154.

10. Постанова ККС ВС від 8 жовтня 2019 р. у справі №639/8329/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666 (дата звернення – 11.04.2026).

11. Постанова ККС ВС від 7 червня 2018 р. у справі № 718/1497/16-к. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_07_06_2018_roku_u_spravi_718_1497_16_k/ (дата звернення – 11.04.2026).

12. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення – 11.04.2026).

13. Хижна О.Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім `ї як засада у кримінальному провадженні. Автореферат дисерт… к.ю.н., 12.00.09. Київ, 2018. 25 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54ac8d1b-54c4-4d29-a323-266fb9cc9e2e/content (дата звернення – 11.04.2026).

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення – 11.04.2026).

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [The Criminal Procedure Code of Ukraine dated 04.2012 № 4651-VI]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

2. Krykunov, O. V., Denisova, H. V. (2025) Zahalni umovy dopustymosti dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [General conditions for the admissibility of evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law.* 4. № 87. 84-91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.12. [in Ukrainian].

3. Kalinovska A. (2019) Otsinka dokaziv u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosudovoho rozsliduvannia. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55. [Evaluation of evidence in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law.* 11. 323-328. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55 [in Ukrainian].

4. Postanova KKS VS vid 7 serpnia 2019 r. u spravi № 607/14707/17 [Resolution of the Supreme Court of Justice of the Republic of Belarus dated August 7, 2019 in case No. 607/14707/17*].* Retrieved from: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83589933 [in Ukrainian].

5. Postanovy Plenumu VS «Pro sudovu ekspertyzu v kryminalnykh i tsyvilnykh spravakh» № 8 vid 30.05.1997 r. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court "On Forensic Expertise in Criminal and Civil Cases" No. 8 dated 05/30/1997]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text [in Ukrainian].

6. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy» vid 17.08.2021 r. [Regulations on the procedure for the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunications System dated August 17, 2021]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text [in Ukrainian].

7. Instruktsiia shchodo roboty z tekhnichnymy zasobamy fiksuvannia sudovoho zasidannia vid 06.06.2022 r. № 156. [Instruction for working with technical means of recording court hearings dated 06.06.2022 No. 156]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/

v0814750-19#n1640 [in Ukrainian].

8. Instruktsiia z dilovodstva v mistsevykh ta apeliatsiinykh sudakh Ukrainy vid 20.08.2019 r. № 814. [Instruction on office management in local and appellate courts of Ukraine dated August 20, 2019 No. 814]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#n1640 [in Ukrainian].

9. Krykunov O. V., Trots D. V. (2023) Nalezhnist ta dopustymist dokaziv u kryminalnomu protsesualnomu pravi Ukrainy [Relevance and admissibility of evidence in the criminal procedural law of Ukraine]. *Aktualni pytannia reformuvannia pravovoi systemy: zb. materialiv XIX Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Lutsk, 15-16 veresnia 2023 r. – Current issues of reforming the legal system: collection of materials of the 19th International Scientific and Practical Conference, Lutsk, September 15-16, 2023.* 152-154 [in Ukrainian].

10. Postanova KKS VS vid 8 zhovtnia 2019 r. u spravi №639/8329/14-k. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated October 8, 2019 in case No. 639/8329/14-k]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666 [in Ukrainian].

11. Postanova KKS VS vid 7 chervnia 2018 r. u spravi № 718/1497/16-k. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated June 7, 2018 in case No. 718/1497/16-k]. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/ postanova_kks_vp_vid_07_06_2018_roku_u_spravi_718_1497_16_k/ [in Ukrainian].

12. Konventsiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 10.12.1984. [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 10.12.1984]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text [in Ukrainian].

13. Khyzhna O. R. (2018). Svoboda vid samovykryttia ta pravo ne svidchyty proty blyzkykh rodychiv ta chleniv sim `yi yak zasada u kryminalnomu provadzhenni. Avtoreferat dysert… k. yu. n., 12.00.09. [Freedom from self-incrimination and the right not to testify against close relatives and family members as a basis in criminal proceedings. Abstract of the dissertation … Candidate of Law, 12.00.09]. Kyiv. 25

14. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 343.851
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/14

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Лекарь Ангеліна Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID ID: 0009-0009-7645-2752

У статті здійснено комплексний науковий аналіз спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ України в умовах трансформації фінансового сектору та воєнного стану. Обґрунтовано, що небанківські фінансові установи, зокрема кредитні спілки, фінансові компанії та ломбарди, виконують важливу соціально-економічну функцію, забезпечуючи доступ населення до фінансових послуг, однак водночас характеризуються підвищеним рівнем криміногенності. Це зумовлено особливостями їх організаційно-правової природи, обмеженістю фінансових ресурсів, локальним характером діяльності, високим рівнем довіри між учасниками та недостатньо ефективними системами внутрішнього контролю.

Встановлено, що у структурі кримінальних правопорушень у цій сфері переважають шахрайство, привласнення та розтрата майна, зловживання службовим становищем, інсайдерське кредитування, а також легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом. Особливу небезпеку становлять схеми використання небанківських фінансових установ як інструменту прикриття незаконної фінансової діяльності, включаючи діяльність фіктивних підприємств і «конвертаційних центрів».

Доведено, що ефективне запобігання таким правопорушенням потребує впровадження системи спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на безпосереднє усунення причин і умов злочинності. До них віднесено удосконалення фінансового моніторингу, розвиток ризик-орієнтованого нагляду з боку регулятора, впровадження внутрішніх систем комплаєнсу та контролю, підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення, цифровізацію процесів виявлення підозрілих операцій, а також посилення міжвідомчої взаємодії. Обґрунтовано, що результативність спеціально-кримінологічних заходів визначається їх системністю, комплексністю та здатністю адаптуватися до сучасних викликів, зокрема пов'язаних із воєнним станом. Запропоновано напрями вдосконалення кримінологічної політики у сфері діяльності небанківських фінансових установ, спрямовані на підвищення рівня фінансової безпеки держави, мінімізацію криміногенних ризиків та зміцнення довіри до фінансового сектору.

Ключові слова: *небанківські фінансові установи, кредитні спілки, фінансові правопорушення, спеціально-кримінологічні заходи, фінансовий моніторинг, ризик-орієнтований нагляд, воєнний стан.*

Lekar Angelina. Special criminological approaches to criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions

The article has a comprehensive scientific analysis of special criminological approaches to criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions of Ukraine in the minds of transforming the financial sector and I will become a military man. It is agreed that non-banking financial institutions, including credit banks, financial companies and pawnshops, will perform an important socio-economic function, ensuring public access to financial services, However, these days they are characterized by a rising level of crime. This is due to the peculiarities of their organizational and legal nature, the sharing of financial resources, the local nature of the activity, the high level of trust between participants and the insufficiently effective internal control systems.

It has been established that in the structure of criminal offenses in this area, the most important are shadyism, embezzlement and embezzlement, abuse of official positions, insider

lending, as well as the legalization of income gained by evildoers. It is especially dangerous to establish schemes for violating non-bank financial institutions as a tool for concealing illegal financial activities, including the activities of fictitious enterprises and "conversion centers".

It has been proven that effectively stopping such crimes will require the development of a system of special criminological approaches aimed at directly identifying the causes and minds of malice. These include the improvement of financial monitoring, the development of a risk-oriented view from the side of the regulator, the introduction of internal compliance and control systems, the improvement of the level of information and analytical security, digitalization of processes for identifying suspicious transactions, as well as strengthening interdepartmental interaction. It is established that the effectiveness of special criminological approaches is determined by their systemicity, complexity and adaptability to the current demands, closely related to the military camp. A thorough criminological policy has been directly proposed in the sphere of activity of non-banking financial institutions, directly at the level of financial security of the state, minimization of criminogenic Risks and value placed on the financial sector.

Key words: *non-banking financial institutions, credit reports, financial crimes, special criminological approaches, financial monitoring, risk-oriented views, military station.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток фінансової системи України характеризується активним зростанням ролі небанківських фінансових установ, які забезпечують доступ широких верств населення до фінансових послуг, насамперед у сфері споживчого кредитування, мікрофінансування та залучення заощаджень. Водночас специфіка функціонування таких установ, включаючи їх кооперативну або корпоративну модель організації, обмеженість ресурсної бази, локальний характер діяльності та високий рівень довірчих відносин між учасниками, формує сприятливе середовище для виникнення та поширення кримінальних правопорушень. Додатковим чинником ускладнення криміногенної ситуації є умови воєнного стану, які супроводжуються економічною нестабільністю, зниженням платоспроможності населення, спрощенням окремих регуляторних процедур та підвищенням рівня латентності злочинності. Це створює нові можливості для зловживань у сфері діяльності небанківських фінансових установ, у тому числі шляхом використання їх як інструменту для легалізації незаконних доходів або реалізації шахрайських схем [1, с. 278].

Незважаючи на проведені реформи у сфері державного регулювання ринку фінансових послуг, зокрема передачу функцій нагляду Національному банку України та впровадження ризик-орієнтованого підходу, рівень ефективності запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері залишається недостатнім. Виявляються проблеми, пов'язані з недосконалістю систем внутрішнього контролю, недостатньою координацією між суб'єктами запобігання, обмеженими можливостями інформаційно-аналітичного забезпечення та низьким рівнем професійної підготовки окремих працівників. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність наукового осмислення та вдосконалення системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ, які мають бути спрямовані на безпосереднє усунення криміногенних факторів, підвищення ефективності контролю та забезпечення стабільності фінансового сектору в умовах сучасних викликів [2, с. 132].

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ, визначення їх змісту, структури та основних напрямів удосконалення в умовах сучасних викликів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання такої проблеми. Проблематика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері фінансових відносин досліджувалася у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Г. С. Буги, О. Б. Васильчишина, М. Гузь, О. Єлісєєвої, О. Короленка, В. М. Купрієнка, Ю. Костенко, Ю. О. Мороз, І. С. Панасюка, О. М. Рєзнік, Е. П. Соловйова, Г. Стоянова, О. В. Тахтая, В. І. Тимошенко, Д. М. Тичини, Т. І. Тесленка та інших.

Значну увагу приділено питанням детермінації економічної злочинності, характеристиці осіб правопорушників, а також загальносоціальним заходам запобігання. Водночас спеціально-кримінологічні аспекти запобігання правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ залишаються недостатньо дослідженими, особливо з урахуванням сучасних трансформацій фінансового ринку та умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ становлять цілісну систему цілеспрямованого впливу на криміногенні фактори, що формуються у межах функціонування відповідного сегмента фінансового ринку. Їх сутність полягає у безпосередньому виявленні, нейтралізації та усуненні причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень, з урахуванням специфіки діяльності таких установ, як кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди та інші суб'єкти небанківського фінансового сектору [3, с. 41]. Особливість цієї сфери полягає у поєднанні високого рівня довіри між учасниками фінансових відносин із відносною слабкістю внутрішніх механізмів контролю та обмеженістю ресурсів, що створює сприятливий ґрунт для виникнення зловживань.

Одним із ключових напрямів спеціально-кримінологічного запобігання є вдосконалення фінансового моніторингу як інструменту раннього виявлення підозрілих операцій [4, с. 103–104]. У сучасних умовах фінансовий моніторинг має базуватися на ризик-орієнтованому підході, що передбачає ідентифікацію найбільш уразливих сегментів діяльності небанківських фінансових установ, зокрема операцій із готівковими коштами, кредитування пов'язаних осіб, нетипових транзакцій та операцій із підвищеним ризиком легалізації доходів. Важливим є впровадження автоматизованих систем аналізу фінансових потоків, які дозволяють оперативно виявляти аномальні фінансові операції, встановлювати зв'язки між суб'єктами та формувати аналітичні висновки для подальшого реагування.

Вагоме значення має розвиток внутрішніх систем контролю та комплаєнсу у небанківських фінансових установах. Практика свідчить, що значна частина правопорушень пов'язана саме з внутрішніми зловживаннями, включаючи інсайдерське кредитування, маніпулювання фінансовою звітністю, привласнення коштів та використання службового становища в особистих інтересах [5, с. 136–137]. У зв'язку з цим необхідним є впровадження чітких внутрішніх регламентів, процедур перевірки операцій, розмежування повноважень між працівниками, а також системи внутрішнього аудиту, яка дозволяє своєчасно виявляти порушення та запобігати їх подальшому розвитку. Особливу роль у цьому контексті відіграє формування ефективної системи корпоративного управління, що забезпечує прозорість діяльності та підзвітність керівництва [6, с. 377].

Суттєвим напрямом спеціально-кримінологічного впливу є реалізація ризик-орієнтованого нагляду з боку державних регуляторів, передусім Національного банку України. Такий підхід дозволяє зосередити контрольні заходи на тих суб'єктах та операціях, які становлять найбільшу загрозу з точки зору можливого вчинення правопорушень. Водночас ефективність нагляду значною мірою залежить від якості інформаційно-аналітичного забезпечення, доступу до актуальних даних та можливості їх комплексного аналізу [7, с. 78]. Окремим важливим елементом є розвиток міжвідомчої взаємодії між суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням. Йдеться про налагодження ефективного обміну інформацією між регулятором, правоохоронними органами, фінансовими установами та іншими заінтересованими суб'єктами. Відсутність належної координації часто призводить до фрагментарності заходів реагування та зниження їх ефективності [8, с. 70]. У цьому контексті доцільним є створення єдиних інформаційних платформ, які забезпечують накопичення, обробку та аналіз даних щодо підозрілих фінансових операцій, а також використання спільних аналітичних інструментів.

Важливим напрямом є цифровізація процесів запобігання кримінальним пра-

вопорушенням. Використання сучасних інформаційних технологій, зокрема систем аналізу великих даних, штучного інтелекту, автоматизованих алгоритмів виявлення підозрілих транзакцій, дозволяє суттєво підвищити ефективність контролю та зменшити вплив людського фактора. Цифрові рішення забезпечують можливість обробки значних обсягів інформації, виявлення прихованих закономірностей та прогнозування потенційних ризиків [9, с. 129]. Не менш значущим є кадровий аспект спеціально-кримінологічних заходів. Підвищення професійної підготовки працівників небанківських фінансових установ, формування у них належного рівня правосвідомості, фінансової дисципліни та антикорупційної культури є необхідною умовою ефективного запобігання правопорушенням. Водночас потребує вдосконалення система підготовки працівників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування фінансових правопорушень, з урахуванням складності та специфіки сучасних фінансових схем [10, с. 400].

У контексті сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом, особливого значення набуває адаптивність спеціально-кримінологічних заходів до нових умов. Спрощення окремих регуляторних процедур, зміна структури фінансових потоків, зростання рівня економічної нестабільності створюють додаткові ризики, що потребують оперативного реагування з боку держави та фінансових установ. У таких умовах важливим є забезпечення балансу між необхідністю підтримки фінансового сектору та запобіганням зловживанням [11]. Таким чином, спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ мають комплексний, багаторівневий характер і охоплюють взаємопов'язані правові, організаційні, інформаційно-аналітичні, технічні та кадрові компоненти. Їх ефективна реалізація можлива лише за умови системного підходу, належної координації між суб'єктами запобігання та постійного вдосконалення відповідно до динаміки криміногенних процесів у фінансовій сфері [12, с. 136-137].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ є ключовим елементом забезпечення фінансової та кримінологічної безпеки держави, особливо в умовах воєнного стану та трансформації фінансового сектору. Їх значення зумовлюється високим рівнем криміногенності цієї сфери, яка об'єктивно пов'язана з обігом фінансових ресурсів, довірчим характером взаємовідносин між учасниками, а також наявністю прогалин у системах контролю та регулювання. Доведено, що сучасний стан запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності небанківських фінансових установ характеризується певною фрагментарністю, недостатньою узгодженістю дій суб'єктів запобігання та обмеженою ефективністю існуючих механізмів контролю. Незважаючи на впровадження ризик-орієнтованого нагляду та реформування системи державного регулювання, рівень протидії таким правопорушенням залишається недостатнім, що проявляється у збереженні значної кількості шахрайських схем, зловживань службовим становищем, інсайдерських операцій та легалізації незаконних доходів.

Встановлено, що особливу роль у запобіганні кримінальним правопорушенням відіграє розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення, який передбачає створення інтегрованих баз даних, використання систем аналізу великих масивів інформації та впровадження інструментів штучного інтелекту. Це дозволяє не лише оперативно виявляти протиправні дії, а й прогнозувати криміногенні ризики та формувати превентивні стратегії. Акцентовано, що в умовах воєнного стану необхідним є забезпечення адаптивності спеціально-кримінологічних заходів до нових соціально-економічних реалій, зокрема врахування підвищеної латентності злочинності, зміни структури фінансових потоків та появи нових форм протиправної діяльності. Це вимагає гнучкого підходу до формування кримінологічної політики, оперативного реагування на нові виклики та постійного вдосконалення нормативно-правового забезпечення.

Отже, спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ мають розглядатися як багаторівнева система взаємопов'язаних інструментів, реалізація яких забезпечує не лише зниження рівня злочинності, а й зміцнення фінансової стабільності держави, підвищення довіри населення до фінансових інституцій та формування ефективної моделі протидії економічній злочинності в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тахтай О. В. Становлення та розвиток механізму державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 273–282 URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/.

2. Соловйов Е. П. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ як основа формування методики їх розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1–2. С. 130–139. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1-2_2021_Soloviov.pdf.

3. Єлісєєва О., Стоянов Г. Сучасний стан розвитку кредитних спілок України. *Фінансовий сектор*. 2013. № 4. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/finsekt_2013_4_11.

4. Купрієнко В. М., Тичина Д. М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні : монографія. Київ : 7БЦ, 2021. 140 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/.

5. Буга Г. С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. URL: http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:168929/Source:default

6. Тесленко Т. І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2 (13). С. 376–380. DOI: 10.32840/2522-4263/2019-2-64.

7. Панасюк І. С. Детермінанти скоєння кримінальних правопорушень у сфері діяльності кредитних спілок. *Правова позиція.* 2025. № 1 (46). С. 77–81. DOI: 10.32836/2521-6473.2025-1.14.

8. Рєзнік О. М. Сутність та структура адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2018. № 2-2 (30). С. 69–72. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/16.pdf.

9. Васильчишин О. Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. DOI: 10.35774/sf2021.01.124.

10. Мороз Ю. А. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 2. С. 399–404. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.2.68.

11. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694.

12. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. *Збірник наукових праць* / уклад.: Тимошенко В. І. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/.

REFERENCES:

1. Takhtai, O. V. (2016). Stanovlennia ta rozvytok mekhanizmu derzhavnoho rehuliuvannia diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini [Formation and development of the mechanism of state regulation of the activities of non-banking financial institutions in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, (2), 273–282. http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/

2. Soloviov, E. P. (2021). Poniattia ta klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov yak osnova formuvannia metodyky yikh rozsliduvannia [The concept and classification of criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions as a basis for forming the methodology of their investigation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (1–2), 130–139. https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1-2_2021_Soloviov.pdf

3. Yelisieieva, O., & Stoianov, H. (2013). Suchasnyi stan rozvytku kredytnykh spilok Ukrainy [The current state of development of credit unions in Ukraine]. *Finansovyi sektor*, (4), 40–43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/finsekt_2013_4_11

4. Kupriienko, V. M., & Tychyna, D. M. (2021). *Zapobihannia zlochynam u sferi diialnosti kredytnykh spilok v Ukraini: monohrafiia* [Prevention of crimes in the field of activity of credit unions in Ukraine: monograph]. 7BC. https://irbis-nbuv.gov.ua/

5. Buha, H. S. (2022). *Zabezpechennia bezpeky u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady: monohrafiia* [Ensuring security in the field of activity of non-banking financial institutions in Ukraine: administrative and legal principles: monograph]. Helvetica Publishing House. http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:168929/Source:default

6. Teslenko, T. I. (2019). Kharakterystyka nebankivskykh finansovykh ustanov ta pobudova bukhhalterskoho obliku v nebankivskykh finansovykh ustanovakh [Characteristics of non-banking financial institutions and the construction of accounting in non-banking financial institutions]. *Priazovskyi ekonomichnyi visnyk*, 2(13), 376–380. https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-2-64

7. Panasiuk, I. S. (2025). Determinanty skoiennia kryminalnykh pravoporushen u sferi diialnosti kredytnykh spilok [Determinants of committing criminal offenses in the field of activity of credit unions]. *Pravova pozytsiia*, (1), 77–81. https://doi.org/10.32836/2521-6473.2025-1.14

8. Rieznik, O. M. (2018). Sutnist ta struktura administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The essence and structure of the administrative-legal mechanism for ensuring the financial and economic security of Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*, 2-2(30), 69–72. http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/16.pdf

9. Vasylchyshyn, O. B. (2021). Finansovi zlochyny u fiskalnii sferi yak zahroza ekonomichnii bezpeci Ukrainy [Financial crimes in the fiscal sphere as a threat to the economic security of Ukraine]. *Svit finansiv*, (1), 124–137. https://doi.org/10.35774/sf2021.01.124

10. Moroz, Yu. A. (2025). Determinanty, shcho vplyvaiut na vchynennia kryminalnykh pravoporushen u sferi opodatkuvannia [Determinants influencing the commission of criminal offenses in the sphere of taxation]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 3(2), 399–404. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.68

11. Kostenko, Yu., Korolenko, O., & Huz, M. (2022). Analiz finansovoi stiikosti pidpryiemstva v umovakh voiennoho stanu [Analysis of the financial stability of the enterprise under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (43). https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694

12. Tymoshenko, V. I. (Ed.). (2021). *Teoretychni problemy kryminolohii. Zbirnyk naukovykh prats* [Theoretical problems of criminology. Collection of scientific papers]. FOP Maslakov. https://irbis-nbuv.gov.ua/

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 08.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 343.3/.7:342.746
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/15

РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 139 КК УКРАЇНИ ТА СТ. 140 КК УКРАЇНИ

Старко Оксана Леонтіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-7459-4337

Андрусяк Ганна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1681-7384

Статтю присвячено проблемі розмежування складів ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України) та неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України). Встановлено, що склади цих кримінальних правопорушень є суміжними, так як мають декілька спільних (таких, що збігаються) за змістом ознак. Це ознаки які, стосуються безпосереднього об'єкта (здоров'я особи) та суб'єкта (медичний працівник) обох кримінальних правопорушень.

У процесі аналізу норм, визначено низку ознак, за якими слід розмежовувати аналізовані кримінальні правопорушення. До таких ознак слід віднести суспільно небезпечне діяння. За ст. 139 КК України воно полягає у бездіяльності медичного працівника, а саме у ненаданні медичної допомоги хворому. Натомість суспільно небезпечне діяння за ст. 140 КК України полягає не лише у бездіяльності (невиконанні професійних обов'язків), а й у діях (неналежне виконання професійних обов'язків). Окрім того, у ст. 139 КК України йдеться про ненадання медичної допомоги, а у ст. 140 КК України – про невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків.

З'ясовано, що розмежувальною ознакою є суспільно небезпечні наслідки кримінальних правопорушень, а саме їх наявність у якості обов'язкової ознаки складу за ст. 140 КК України (тяжкі наслідки для хворого) та їх відсутність за ч. 1 ст. 139 КК України.

Однією із розмежувальних ознак аналізованих складів кримінальних правопорушень є потерпілий. Потерпілим за ст. 139 КК України є лише та особа, яка перебуває у небезпечному для життя стані і у зв'язку з цим потребує медичної допомоги, тоді як потерпілим за ст. 140 КК України є «хворий», тобто будь-яка особа, яка потребує планової або негайної медичної допомоги.

Розмежувальними ознаками аналізованих складів кримінальних правопорушень є вина та частково суб'єкт. За ч. 1 ст. 139 КК України вина характеризується прямим умислом, а за ч. 2 ст. 139 КК України необережною формою вини. За ст. 140 КК України суб'єктивна сторона визначається психічним ставленням до суспільно небезпечних наслідків і характеризується необережністю. За ст. 139 КК України суб'єктом є медичний працівник, а за ст. 140 КК України є як медичний, так і фармацевтичний працівник.

Ключові слова: *розмежування, суміжні склади кримінальних правопорушень, медичний працівник, хворий, ненадання медичної допомоги, неналежне виконання професійних обов'язків.*

Starko Oksana, Andrusiak Hanna. Distinguishing Between the Elements of Criminal Offenses Under Article 139 and Article 140 of the Criminal Code of Ukraine

This article addresses the issue of distinguishing between the elements of a medical professional's failure to provide assistance to a patient (Article 139 of the Criminal Code of Ukraine) and a medical or pharmaceutical professional's improper performance of professional duties (Article 140 of the Criminal Code of Ukraine). It has been established that the elements

of these criminal offenses are closely related, as they share several common (coinciding) elements in terms of content. These are elements that pertain to the direct object (a person's health) and the subject (a medical professional) of both criminal offenses.

In the course of analyzing the legal provisions, a number of characteristics have been identified by which the criminal offenses under consideration should be distinguished. Among these characteristics is a socially dangerous act. Under Article 139 of the Criminal Code of Ukraine, it consists of the inaction of a medical professional, specifically the failure to provide medical care to a patient. In contrast, the socially dangerous act under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine consists not only of inaction (failure to perform professional duties) but also of actions (improper performance of professional duties). Furthermore, Article 139 of the Criminal Code of Ukraine refers to the failure to provide medical care, while Article 140 of the Criminal Code of Ukraine refers to the failure to perform or the improper performance of professional duties.

It has been established that the distinguishing feature is the socially dangerous consequences of criminal offenses, namely their presence as a mandatory element of the offense under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine (serious consequences for the patient) and their absence under Part 1 of Article 139 of the Criminal Code of Ukraine.

One of the distinguishing features of the criminal offenses under consideration is the victim. Under Article 139 of the Criminal Code of Ukraine, a victim is only a person who is in a life-threatening condition and therefore requires medical assistance, whereas under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine, a victim is a "patient," that is, any person who requires scheduled or immediate medical assistance.

The distinguishing features of the criminal offenses under consideration are guilt and, in part, the subject. Under Part 1 of Article 139 of the Criminal Code of Ukraine, guilt is characterized by direct intent, while under Part 2 of Article 139 of the Criminal Code of Ukraine, it is characterized by negligence. Under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine, the subjective element is determined by the mental attitude toward socially dangerous consequences and is characterized by negligence. Under Article 139 of the Criminal Code of Ukraine, the subject is a medical worker, while under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine, the subject is both a medical and a pharmaceutical worker.

Key words: *distinction, related criminal offenses, medical professional, patient, failure to provide medical care, improper performance of professional duties.*

Вступ. Своєчасна і належна боротьба із злочинністю у сфері медичного обслуговування населення може здійснюватись лише за умови правильної кваліфікації діянь, у тому числі розмежування одного кримінального правопорушення від іншого. Кримінальний кодекс (далі – КК) України містить низку норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері медичного обслуговування населення. Серед них, ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України) та неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України). Склади цих кримінальних правопорушень є суміжними, так як мають декілька спільних (таких що збігаються) за змістом ознак, основною з яких є те, що ці діяння вчиняються медичним працівником стосовно хворого. Водночас наявність спільних ознак кримінальних правопорушень утруднює процес кваліфікації діянь і свідчить про необхідність виокремлення ознак, за якими їх можна розмежувати.

Теоретико-методологічне підґрунтя. Проблеми кримінальної відповідальності за ст.ст. 139-140 КК України розглядались у межах спеціальних досліджень та досліджень, присвячених кримінально-правовій протидії злочинності у сфері медичного обслуговування населення. Це праці П.П. Андрушка, В.В. Балабко, О.Г Берило, В. Ботякової, О.О. Дудорова, Л.П. Брич, О.О. Володіної, О. В. Глушкова, В.К. Грищука, А.О. Данилевського, О.М. Костенка, В.В. Марєєва, В.В. Флорі, Г.В. Чеботарьової та інших науковців. Проте, проблема розмежування ненадання медичної допомоги хворому медичним працівником та неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником була предметом небагатьох досліджень. Частково ці питання розглядались у праці А.В. Мусієнка та Н.М. Михнюк, та детальніше у працях О.С. Парамонової та Л.І. Скрелі.

Метою нашої статті є подальше дослідження питань, які стосуються розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 139 КК України та ст. 140 КК України.

Результати дослідження. У ч. 1 ст. 139 КК (Ненадання допомоги хворому медичним працівником) встановлюється відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо медичному працівникові завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого (кримінальний проступок). У ч. 2 ст. 139 КК України передбачено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки (нетяжкий злочин).

Натомість, у ч. 1 ст. 140 КК України (Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником) передбачено відповідальність за невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого (нетяжкий злочин). У ч. 2 ст. 140 КК України встановлено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому (нетяжкий злочин).

Аналіз змісту обох норм, у яких сформульовані відповідні склади кримінальних правопорушень, дозволяє виділити як їх спільні, так і їх розмежувальні ознаки. Спільною ознакою ненадання медичної допомоги хворому медичним працівником та неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником є їх безпосередній об'єкт – здоров'я особи, а також суб'єкт, а саме медичний працівник.

До розмежувальних ознак, насамперед, слід віднести суспільно небезпечне діяння. За ст. 139 КК України воно полягає у бездіяльності медичного працівника, а саме у ненаданні медичної допомоги хворому. Бездіяльність виявляється у ненаданні допомоги хворому або в повній відмові від обстеження хворого, проведення діагностичних або лікувальних заходів або підготовчих дій до них, а також у приховуванні своєї професії. Ненадання допомоги може бути виражене у відмові практикуючого лікаря або медсестри, які перебувають удома, тобто поза службою, з'явитися за викликом до хворого або його близьких, у відмові надати допомогу у разі нещасного випадку, події на вулиці тощо [1, с. 183]. Ненадання допомоги можливе як у лікувальному закладі (відмова у терміновій госпіталізації, у необхідних ліках, процедурах, терміновій операції, відмова прибути за терміновим викликом до пацієнта тощо), так і за іншим місцем знаходженням хворого: в його помешканні, на вулиці, в транспорті тощо (відмова зробити штучне дихання, зупинити кровотечу, викликати швидку допомогу тощо) [2, с. 66].

Прикладом такої бездіяльності може бути справа по обвинуваченню лікаря-фтизіатра, яка 26.06.2013 року заступила на чергування в КЗ «Обласна туберкульозна лікарня». Близько 11.00 год. до неї, як до чергового лікаря-фтізіатра, звернувся тяжко хворий на хронічну заразну форму туберкульозу легенів з розпадом легеневої тканини чоловік, який неодноразово вже проходив курс лікування в даному закладі, з проханням надати йому медичну допомогу та госпіталізувати до КЗ «Обласна туберкульозна лікарня» для проходження курсу лікування від туберкульозу легенів. Чоловік надав довідку про звільнення з Кременчуцької ВК № 69 в зв'язку із хворобою та виписку із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого. Черговий лікар, завідомо розуміючи, що чоловік хворіє на тяжку заразну хворобу і що це може мати тяжкі наслідки для хворого, відмовила тяжко хворому без поважних причин в наданні медичної допомоги, мотивуючи це тим, що у нього не має направлення з обласного туберкульозного диспансеру, хоча зобов'язана була, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу. Потерпілий перебуваючи в тяжкому стані, пройшов до паркової зони на території КЗ «Обласна туберкульозна лікарня» та перебував там з 26.06.2013 року до 28.06.2013 року і лише після втручання сторонніх осіб його було госпіталізовано. 02.07.2013 року хворий помер від інтоксикації в результаті фіброзно-кавернозного туберкульозу легень [3].

Водночас, деякі дослідники, розглядаючи питання про зміст поняття ненадання допомоги, виділяють як випадки повної бездіяльності медичного працівника, так і його часткової бездіяльності, тобто надання допомоги не у повному обсязі. Так, П.П. Андрушко, зазначає, що це може бути як відмова від надання медичної допомоги взагалі, так і від надання медичної допомоги у певному обсязі, необхідному в даних конкретних умовах. Наприклад, надання медичної допомоги хворому, який перебуває в критичному для життя стані, не в повному обсязі [4, с. 331].

Що ж до змісту суспільно небезпечного діяння за ст. 140 КК України, то воно полягає як у діях (неналежне виконання професійних обов'язків), так і у бездіяльності (невиконання професійних обов'язків). Невиконання професійних обов'язків означає, що медичний працівник не вчиняє ті дії, які в силу виконуваної роботи зобов'язаний був учинити. Неналежне виконання професійних обов'язків має місце у разі, коли медичний працівник виконує свої обов'язки не у повному обсязі, недбало, поверхнево, не так, як цього вимагають інтереси його професійної діяльності [5, с. 302].

Відмінність діяння в аналізованих складах полягає також у його різних обсягах. Так, у ст. 139 КК України йдеться лише про ненадання медичної допомоги, а у ст. 140 КК України – про невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків. Медична допомога, згідно зі ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи), – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [6].

Що ж до змісту професійних обов'язків, то це поняття є ширшим за надання медичної допомоги, яка виступає хоча й основним, проте не єдиним професійним обов'язком медичного працівника. Так, згідно зі ст. 78 Основ, «медичні працівники зобов'язані: а) сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, своєчасно надавати кваліфіковану медичну, лікарську та реабілітаційну допомогу, у тому числі з використанням методів і засобів телемедицини; безоплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях; в) поширювати наукові та медичні знання, знання щодо функціонування та обмежень життєдіяльності серед населення, пропагувати, у тому числі власним прикладом, здоровий спосіб життя; г) дотримуватися вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю; ґ) постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності, у тому числі рівень цифрової компетентності; д) надавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам сфери охорони здоров'я, фахівцям з реабілітації, у тому числі з використанням методів і засобів телемедицини; е) здійснювати діяльність відповідно до принципів доказової медицини/доказової реабілітації; є) бути чесними та неупередженими у всіх професійних взаємодіях, у тому числі прямо або опосередковано пов'язаних із проведенням рекламних або промоційних заходів суб'єктами господарювання, які здійснюють виробництво та/або реалізацію лікарських засобів, медичних виробів, допоміжних засобів реабілітації, а також їх представниками; ж) не використовувати свої повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості в особистих інтересах, інтересах близьких їм осіб і не отримувати від них особисту вигоду або вигоду для близьких їм осіб; призначати та відпускати лікарські засоби, медичні вироби, допоміжні засоби реабілітації без впливу приватних інтересів» [6].

З вищевикладеного випливає, що ненадання медичної допомоги є нічим іншим, як одним із видів невиконання професійних обов'язків. Водночас у юридичній літературі обґрунтовується думка про те, що невиконання професійних обов'язків слід розглядати як складову неналежного виконання професійних обов'язків медичним працівником. Так, О.С. Парамонова звертає увагу на необхідність виключення із диспозиції статті дефініції «невиконання», аргументуючи це тим, що під «неналежним виконанням професійних обов'язків» варто розуміти як їх невико-

нання в повному обсязі, так і їх часткове або неякісне виконання, що зовні виявляється у повному або частковому порушенні стандартів (правил) медичного обслуговування [7, с. 8].

У ст. 139 КК України йдеться про відповідальність медичного працівника за умови, що йому завідомо відомо, що його бездіяльність (ненадання медичної допомоги) може мати тяжкі наслідки для хворого. Відповідальність за ст. 140 КК України настає лише за умови спричинення тяжких наслідків для хворого. Таким чином, розмежувальною ознакою є також, суспільно небезпечні наслідки, зокрема їх наявність як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення за ст. 140 КК України, та їх відсутність у ч. 1 ст. 139 КК України. Водночас такі наслідки передбачені у кваліфікованому складі ненадання допомоги медичним працівником, що як слушно зазначає Л.І. Скреля, ускладнює проведення правозастосовними органами кримінально-правової кваліфікації [8, с. 84]. Авторка зауважує, «об'єктивна сторона аналізованих складів злочинів фактично переплітається і лише за ознаками суспільно небезпечного діяння неможливо визначити між ними відмінність (наприклад, відмова від госпіталізації хворого характерна як при ненаданні йому допомоги медичним працівником, так і при невиконанні професійних обов'язків)» [8, с. 84].

Розмежувальною ознакою є також ознака потерпілого. Не дивлячись на те, що в обох складах міститься вказівка на такого потерпілого як «хворий», потерпілим за ст. 139 КК України є лише та особа, яка перебуває у небезпечному для життя стані і у зв'язку з цим, потребує медичної допомоги (про це свідчить сформульована законодавцем вказівка на ознаку, що характеризує усвідомлення такого небезпечного стану медичним працівником), тоді як потерпілим за ст. 140 КК України є «хворий», тобто будь-яка особа, яка потребує планової або негайної допомоги, або яка звернулася за послугами медичного характеру до лікувального закладу. З огляду на це та з метою уникнення помилок у процесі кваліфікації діянь видається доцільною пропозиція А.В. Мусієнко та Н.Л. Михнюк про використання у диспозиції ст. 139 КК України вказівки на «стан в якому хворий опинився», «небезпечний для життя стан» [9, с. 68].

Відмінність між аналізованими складами кримінальних правопорушень полягає і у тому, за ст. 139 КК України суб'єктом є медичний працівник, а за ст. 140 КК України є як медичний, так і фармацевтичний працівник. Науковці, коментуючи положення ст. 139 КК України, зазначають, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є як медичний, так і фармацевтичний працівник [10, с. 399]. Тобто, фармацевтичних працівників відносять до категорії «медичний працівник». Водночас у медичному законодавстві медичні і фармацевтичні працівники не ототожнюються, а подаються як окремі категорії працівників системи охорони здоров'я. Так, згідно зі ст. 3 Основ, медичний працівник – це особа, яка має лікарську або медсестринську професійну кваліфікацію, провадить професійну діяльність із надання медичної допомоги та здійснює інші пов'язані з такою діяльністю заходи відповідно до законодавства, у тому числі як фізична особа-підприємець, яка має ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики. А фармацевтичний працівник це особа, яка має фармацевтичну професійну кваліфікацію, провадить професійну діяльність із надання фармацевтичної допомоги та здійснює інші пов'язані з такою діяльністю заходи відповідно до законодавства [6]. Отже, фармацевтичні працівники не відносяться до медичних працівників, а є окремою категорією працівників сфери охорони здоров'я, а отже не можуть бути суб'єктом кримінального правопорушення за ст. 139 КК України.

На відміну від ст. 139 КК України, у ст. 140 КК України міститься чітка вказівка на таких суб'єктів кримінального правопорушення як медичний та фармацевтичний працівник.

Розмежувальною ознакою аналізованих складів кримінальних правопорушень виступає вина. Так, за ч. 1 ст. 139 КК України вона характеризується прямим умислом, а за ч. 2 ст. 139 КК України необережною формою вини. За ст. 140 КК України суб'єктивна сторона визначається психічним ставленням до суспільно небез-

печних наслідків і характеризується необережністю [5, с. 303].

Висновки. Таким чином, склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 139 КК України та ст. 140 КК України є суміжними, спільними ознаками яких є об'єкт (здоров'я особи) та суб'єкт (медичний працівник). Розмежувальними слід вважати знаки, які характеризують потерпілого, супільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, форми вини та частково суб'єкта кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зінченко І. О., Володіна О. О. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи: *навчальний посібник* / За заг. ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2019. 248 с.

2. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 656 с.

3. Вирок Кіровоградського районного суду Кіровоградської області від 28.11.2013 р. Справа 390/2600/13-к.: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/35553482.

4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор., 2008. 1428 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2004. 1056 с.

6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.

7. Парамонова О.С. Кримінально-правова характеристика неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 18 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua.

8. Скреля Л. І. Співвідношення складів злочинів, передбачених ст. 139 та ст. 140 КК України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. *Юридичні науки.* 2018. № 6. С. 79–86. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/674.

9. Мусієнко А. В., Михнюк Н. М. Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України). *DICTUM FACTUM*. 2022. № 1 (11). С. 57–75. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/218.

10. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Одіссей, 2007. 1184 с. URL: https://the-law.at.ua/load/zakonodavstvo_ukrajini/naukovo_praktichni_komentari/kriminalnij_kodeks_ukrajini_naukovo_praktichnij_komentar_stashis_tacij/14-1-0-225.

REFERENCES:

1. Zinchenko, I. O., & Volodina, O. O. (2019). *Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen proty zhyttia ta zdorovia osoby: navchalnyi posibnyk* [Qualification of criminal offenses against the life and health of a person: study guide] (M. I. Panov, Ed.). Pravo.

2. Melnyk, M. I., & Klymenko, V. A. (Eds.). (2004). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine. Special part: textbook]. Yurydychna dumka.

3. Kirovohradskyi District Court of Kirovohrad Region. (2013, November 28). *Vyrok Kirovohradskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 28.11.2013 r. Sprava 390/2600/13-k* [Verdict of the Kirovohrad District Court of the Kirovohrad Region dated November 28, 2013. Case No. 390/2600/13-k]. Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/35553482

4. Andrushko, P. P., Honcharenko, V. H., & Fesenko, Ye. V. (Eds.). (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Dakor.

5. Melnyk, M. I., & Khavroniuk, M. I. (Eds.). (2004). *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Atika.

6. Law of Ukraine No. 2801-12. (1992, November 19). *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia* [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care]. Verkhovna Rada of Ukraine. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

7. Paramonova, O. S. (2014). *Kryminalno-pravova kharakterystyka nenalezhnoho vykonannia profesiinykh oboviazkiv medychnym abo farmatsevtychnym pratsivnykom* [Criminal law characteristics of improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical worker] (Extended abstract of Candidate's thesis). https://irbis-nbuv.gov.ua

8. Skrelia, L. I. (2018). Spivvidnoshennia skladiv zlochyniv, peredbachenykh st. 139 ta st. 140 KK Ukrainy [Correlation of the corpus delicti provided for in Art. 139 and Art. 140 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky*, (6), 79–86. http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/674

9. Musiienko, A. V., & Mykhniuk, N. M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za nenadannia dopomohy khvorym medychnym pratsivnykom (st. 139 KK Ukrainy) [Criminal liability for failure to provide assistance to a patient by a medical professional (Art. 139 of the Criminal Code of Ukraine)]. *DICTUM FACTUM*, (1), 57–75. https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/218

10. Stashys, V. V., & Tatsii, V. Ya. (Eds.). (2007). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Odissei. https://the-law.at.ua/load/zakonodavstvo_ukrajini/naukovo_praktichni_komentari/kriminalnij_kodeks_ukrajini_naukovo_praktichnij_komentar_stashis_tacij/14-1-0-225

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 13.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 347.97/.99:341.231.14:314.151.3(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/16

МЕДІАЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ ВПО В ГРОМАДИ

Киришко Оксана Вікторівна
аспірантка
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0008-1551-4852

У статті автором висвітлено питання ролі медіації як правового механізму врегулювання соціально-правових конфліктів та забезпечення ефективної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в умовах повномасштабної війни в Україні. Розкрито сутність медіації як альтернативного способу вирішення спорів, її історичне походження, принципи добровільності, конфіденційності, нейтральності та рівності сторін, а також сучасне нормативно-правове закріплення в Україні. Проаналізовано положення Закону України «Про медіацію», Закону України «Про соціальні послуги», практику їх застосування та виявлено нормативні колізії між чинним законодавством і державними стандартами надання соціальних послуг у сфері посередництва та медіації.

Встановлено, що масове внутрішнє переміщення населення, повторні релокації, житлові труднощі, конкуренція за робочі місця, обмежений доступ до соціальних послуг, психологічна напруга, втрата соціальних зв'язків та соціальна ізоляція суттєво підвищують ризики конфліктів між ВПО, місцевими жителями та органами влади. Досліджено соціально-психологічні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб, зокрема рівень адаптивності, готовність до соціальної взаємодії, прояви ностальгії, відчуження та особистісного зростання. Обґрунтовано доцільність використання традиційної, онлайн-, громадської та відновної медіації для оперативного врегулювання спорів, відновлення комунікації між сторонами та зниження рівня соціальної напруги.

Доведено, що медіація сприяє формуванню довіри, розвитку соціальної згуртованості, попередженню конфліктів і підвищенню рівня правової захищеності внутрішньо переміщених осіб. На основі результатів наукових досліджень, статистичних даних, міжнародного досвіду та практичних кейсів зроблено висновок про необхідність удосконалення правового регулювання медіації, розвитку інституційної інфраструктури, підготовки спеціалізованих медіаторів, фінансової підтримки пілотних програм, інформаційних кампаній та впровадження цифрових інструментів на рівні територіальних громад.

Ключові слова: *медіація, конфлікти, ВПО, біженці, внутрішньо-переміщені особи, інтеграція, права людини, громада, правове регулювання, соціальна адаптація, соціальний захист, міжнародні стандарти, альтернативний спосіб вирішення спорів, війна, воєнні виклики.*

Kyryshko Oksana. Mediatiom as a legal mechanism for integtation of IDPs into Communities

The article highlights the role of mediation as a legal mechanism for resolving socio-legal conflicts and ensuring the effective integration of internally displaced persons into host communities under the conditions of the full-scale war in Ukraine. The essence of mediation as an alternative dispute resolution method is revealed, including its historical origins, the principles of voluntariness, confidentiality, neutrality, and equality of the parties, as well as its current legal and regulatory framework in Ukraine. The provisions of the Law of Ukraine "On Mediation", the Law of Ukraine "On Social Services", and the practice of their implementation are analyzed, and regulatory inconsistencies between current legislation and state standards for the provision of social services in the field of conciliation and mediation are identified.

It has been established that large-scale internal displacement, repeated relocations, housing difficulties, competition for jobs, limited access to social services, psychological stress, loss of social

ties, and social isolation significantly increase the risks of conflicts between internally displaced persons, local residents, and public authorities. The socio-psychological aspects of the adaptation of internally displaced persons are examined, particularly the level of adaptability, readiness for social interaction, manifestations of nostalgia, alienation, and personal growth. The expediency of using traditional, online, community-based, and restorative mediation for the prompt resolution of disputes, restoration of communication between the parties, and reduction of social tension is substantiated.

It is proved that mediation contributes to building trust, strengthening social cohesion, preventing conflicts, and increasing the level of legal protection of internally displaced persons. Based on the results of scientific research, statistical data, international experience, and practical cases, the article concludes that there is a need to improve the legal regulation of mediation, develop institutional infrastructure, train specialized mediators, provide financial support for pilot programs, conduct information campaigns, and implement digital tools at the level of territorial communities.

Key words: *Mediation, Conflicts, Internally Displaced Persons (IDPs), Refugees, Integration, Human Rights, Community, Legal Regulation, Social Adaptation, Social Protection, International Experience, Alternative Dispute Resolution (ADR), War, Wartime Challenges.*

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну спричинило безпрецедентні обсяги внутрішнього переміщення населення, що стало одним із найгостріших соціально-правових викликів для держави у новітній історії. Сотні тисяч сімей були змушені залишити місця постійного проживання, втративши житло, майно, усталений спосіб життя, професійні зв'язки та звичне соціальне середовище. Опинившись у нових територіальних громадах, внутрішньо переміщені особи стикаються з низкою складних проблем, пов'язаних із пошуком житла, працевлаштуванням, доступом до медичних, освітніх і соціальних послуг, а також необхідністю адаптації до нового соціального середовища та формування відчуття належності до місцевої спільноти.

Водночас значне збільшення кількості населення у приймаючих громадах створило додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру, систему соціального забезпечення, ринок праці та житловий сектор, що потребувало оперативного реагування з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. За таких умов закономірно виникають соціально-правові конфлікти, пов'язані з розподілом ресурсів, конкуренцією за робочі місця, доступом до соціальних гарантій, культурними відмінностями та психологічною напругою, зумовленою наслідками воєнних дій і травматичним досвідом. Це, своєю чергою, може спричиняти загострення взаємовідносин між внутрішньо переміщеними особами та місцевими жителями.

Традиційні адміністративні й судові механізми врегулювання таких спорів часто характеризуються надмірною формалізованістю, тривалістю процедур і недостатнім урахуванням соціально-психологічної складової конфлікту. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває медіація як сучасний позасудовий інструмент врегулювання спорів, що ґрунтується на принципах добровільності, конфіденційності, діалогу та взаємної поваги. Її застосування здатне не лише мінімізувати конфліктність у громадах, а й сприяти формуванню довіри, соціальної згуртованості та ефективнішій інтеграції ВПО. У цьому контексті актуальним є дослідження правових засад медіації в Україні, аналіз наявних практик її застосування та визначення перспектив удосконалення механізмів використання медіації у процесі інтеграції ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях медіації чітко простежується акцент на поєднанні правових і соціальних аспектів цього інституту. Так, Д.І. Піддубний [1] доводить, що національна нормативна база медіації в Україні перебуває у фазі становлення: попри наявність прогресивних елементів, ключовим викликом лишається узгодження вітчизняних норм із правовими стандартами Європейського Союзу. Автор виокремлює проблему невизначеності статусу медіатора у сфері адміністративних спорів, що свідчить про брак

чіткого механізму застосування медіації у публічних правовідносинах.

Особливу увагу сучасні науковці приділяють цифровим форматам медіації. Л.Я. Стрельбіцька та Т.В. Блащук [2] з'ясували, що онлайн-медіація у воєнних умовах стала реальним інструментом для швидшого врегулювання конфліктів між ВПО та місцевими громадами. Водночас їхні результати підкреслюють обмеження цього формату – нерівний доступ до технологій, ризики захисту персональних даних та психологічні бар'єри довіри у віртуальному просторі. Це свідчить про необхідність пошуку додаткових правових і технічних гарантій.

У контексті правового забезпечення захисту ВПО важливі результати отримав Д.А. Селіхов [3]. Він підкреслив, що чинні норми не гарантують повноцінного й однакового доступу до соціальних послуг, особливо для найбільш уразливих категорій переселенців. Виявлені ним затримки у виплатах та нерозв'язаність житлових питань напряму впливають на якість інтеграції в громади. Такий висновок акцентує на потребі комплексного удосконалення правових гарантій, аби забезпечити швидку й сталу адаптацію ВПО.

Проблематику інтеграції на місцевому рівні розкрили І.В. Шапошникова та І.Р. Пристай [4]. Вони довели, що успіх процесу залежить від узгоджених дій органів влади, громадських організацій та сервісних служб. При цьому науковці виявили низку викликів – від дефіциту ресурсів до невизначеності правових рамок повноважень органів місцевого самоврядування. Відсутність системних підходів у політиках громад, на їхню думку, спричиняє фрагментарність інтеграційних процесів і знижує їх довготривалу ефективність.

Не менш вагомий внесок у вивчення соціального виміру інтеграції зробили М.М. Лехолетова та ін. [5]. Вони засвідчили, що програми професійної зайнятості та психологічної підтримки здатні значно поліпшити рівень соціальної включеності ВПО й сформувати у них відчуття безпеки. Автори також підкреслили важливість розвитку локальних мереж взаємодопомоги, які підсилюють ефективність формальних інтеграційних заходів і забезпечують довготривалий ефект.

Проблематика конфліктів, спричинених військовими подіями, отримала відображення в дослідженні А.О. Цейтліної [6]. Її висновки демонструють, що впровадження медіації у таких ситуаціях сприяє помітному зниженню соціальної напруги й відновленню комунікації між постраждалими сторонами. Водночас авторка наголошує: без належної інституційної підтримки, підготовки посередників і стабільного фінансування позитивний ефект носить тимчасовий характер.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що існуючі праці висвітлюють ключові аспекти правового регулювання медіації, особливості онлайн-форматів та виклики інтеграції ВПО у громади. Проте бракує комплексних досліджень, що поєднували б правові, соціальні та психологічні результати медіаційних практик саме в умовах повномасштабної війни в Україні. Саме на подолання цієї прогалини спрямовано дане дослідження.

Мета статті – розкрити роль медіації як правового механізму врегулювання соціально-правових конфліктів та сприяння інтеграції внутрішньо переміщених осіб у місцеві громади, визначивши її потенціал для підвищення рівня соціальної згуртованості та правової захищеності.

Завдання статті:

– проаналізувати правові засади медіації в Україні та міжнародний досвід її застосування у сфері інтеграції вразливих груп населення;

– дослідити можливості використання медіації як інструменту попередження та вирішення соціально-правових конфліктів між ВПО та місцевими жителями, органами влади;

– запропонувати практичні рекомендації щодо удосконалення правового регулювання та інституційної підтримки медіації в контексті інтеграції ВПО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «медіація» походить від латинського слова *mediatio*, яке виникло від дієслова *mediare* – «бути посередником» або «діяти як посередник». у свою чергу, корінь *medius* означає «середній», «той, що між». Уже в самій етимології цього поняття закладена його сутність: медіація – це бути тим, хто допомагає сторонам знайти спільну мову. Ідея посеред-

ництва виникла ще у давнину. Історики згадують, що схожі практики використовувалися у фінікійській та вавилонській торгівлі. У стародавній Греції посередників називали *proxenetas*, а римське право офіційно визнавало їхню роль ще з часів кодексу Юстиніана. Римляни мали цілу низку термінів для позначення посередників: *internuncius, medium, intercessor, philantropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres* і, зрештою, *mediator*. Кожне з цих слів відображало різні грані ролі людини, яка допомагає врегулювати спір. У науковому розумінні медіація – це не лише спосіб вирішення конфліктів – це ще й метод виявлення та пояснення складних взаємин між людьми чи явищами. вона дозволяє побачити ті чинники, які впливають на розвиток ситуації, і зрозуміти, як саме «посередні» елементи формують динаміку між різними сторонами. Таким чином, медіація є і практичним інструментом примирення, і теоретичною рамкою для осмислення процесів взаємодії [1, с. 284]. Водночас, медіація, поряд із переговорами та арбітражем, відноситься до альтернативних способів врегулювання конфліктів (спорів).

Медіація в українському законодавстві визначається як добровільна й конфіденційна процедура поза межами суду. Вона має чітку структуру і передбачає, що сторони за участю медіатора або кількох медіаторів намагаються шляхом переговорів запобігти виникненню конфлікту чи врегулювати вже наявний спір. Спеціальний закон – («Про медіацію» від 16.11.2021 р.) дозволяє застосовувати медіацію в різних сферах суспільного життя – від цивільних, сімейних, трудових та господарських відносин до адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення та навіть у кримінальних провадженнях, коли йдеться про примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим [7]. У приватних правовідносинах доцільність і користь медіації визнається і науковцями, і практиками. Водночас, коли мова йде про публічне право, виникають гострі дискусії щодо можливості її застосування. Ці суперечки вимагають детального вивчення аргументів обох сторін. Варто також враховувати, що позиції правників у цьому питанні не є статичними і з часом можуть змінюватися.

У сучасних умовах, коли внутрішньо переміщені особи часто зіштовхуються з низкою бар'єрів на шляху до відновлення своїх прав та інтеграції у громади, онлайн-медіація стає особливо актуальним правовим інструментом. Втрата документів, складнощі з доступом до судів, адміністративні перепони та недостатня обізнаність із правовими процедурами суттєво обмежують можливості ВПО для використання традиційних способів захисту. Додатковим викликом є й соціальна ізоляція, що нерідко призводить до зростання напруги та конфліктів із місцевим населенням. У цьому контексті онлайн-медіація здатна забезпечити не лише швидке та доступне вирішення спорів, а й створити умови для побудови довіри та налагодження діалогу між різними групами. Важливою перевагою є конфіденційність такої процедури, що знижує рівень соціальної напруги та допомагає сторонам відвертіше висловлювати свої позиції. Використання цифрових платформ також робить процес гнучкішим, зручнішим та менш затратним, що особливо значимо в умовах війни, коли фізична присутність у судах чи на переговорах є проблематичною або й неможливою. Досвід США, Канади, Австралії та Нідерландів показує, що за наявності належної цифрової інфраструктури та інституційної підтримки онлайн-медіація може стати ефективним інструментом інтеграції мігрантів і біженців, зменшуючи соціальну напругу та формуючи культуру мирного врегулювання конфліктів [2, с. 93]. Водночас в Україні впровадження онлайн-медіації наштовхується на низку труднощів. Серед ключових – недостатній рівень цифрової грамотності певних категорій населення, зокрема соціально вразливих груп, до яких належать і ВПО. Подолання цих викликів потребує комплексного підходу: розвитку цифрової інфраструктури, підвищення обізнаності населення та інституційної підтримки медіаційних практик. Лише за таких умов онлайн-медіація зможе повною мірою стати ефективним правовим механізмом інтеграції переселенців у нові громади. Окрім онлайн медіації існують інші моделі медіації (рис. 1), які застосовуються в громадах для інтеграції ВПО.

В Україні практика професійної роботи з конфліктами, зокрема через механізм медіації, має вже понад чверть століття історії. Водночас, попри наявність практичного досвіду, медіація, як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів (спорів) досі не отримала достатнього інституційного закріплення на державному рівні. На відміну від більшості європейських країн, українське законодавство не забезпечує повноцінного регулювання цієї сфери, що ускладнює її системний розвиток і знижує ефективність впровадження. Особливо гостро відчувається відсутність чіткого механізму підготовки та сертифікації медіаторів: це призводить до ситуацій, коли окремі особи позиціонують себе як фахові медіатори, але не володіють достатньою професійною підготовкою для якісного проведення процесу. Водночас медіація поступово поширюється в різних сферах суспільного життя та стає помітним інструментом у роботі з громадами, особливо в умовах, коли суспільство переживає масштабні виклики через війну. Її потенціал полягає у зміцненні соціальної згуртованості та створенні простору для діалогу між різними соціальними групами, зокрема між внутрішньо переміщеними особами та місцевим населенням.

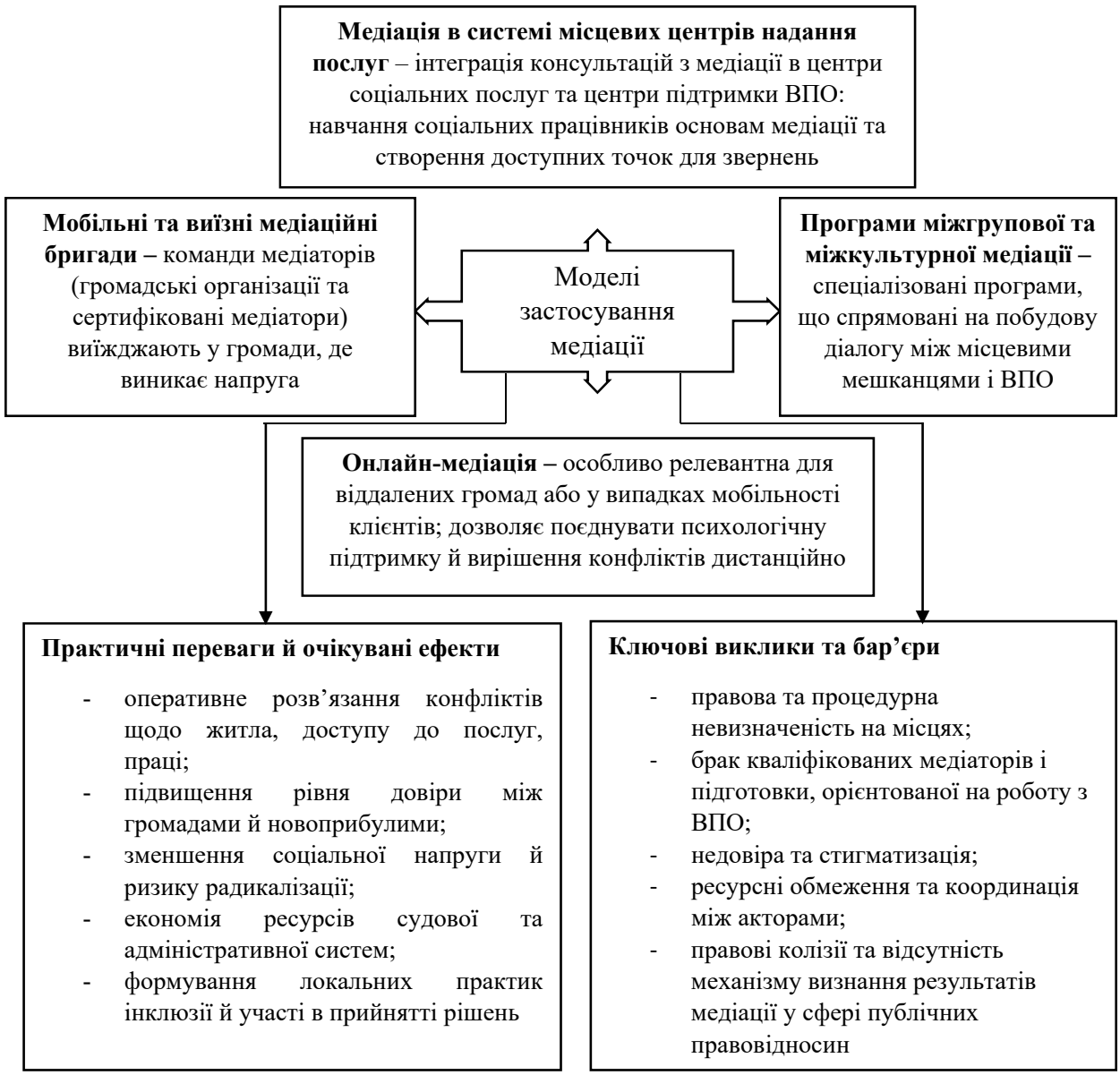

Рис. 1. Моделі застосування медіації для ефективної інтеграції ВПО в громади

Джерело: сформовано автором на основі [2, с. 93; 3, с. 106; 4; 5, с. 33].

Показовим прикладом стало впровадження у 2019 році Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій у партнерстві з координатором проєктів ОБСЄ «Методичних рекомендацій щодо оцінки ризиків виникнення конфліктів у громадах, які зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту». Пілотні громади Донецької, Луганської та Херсонської областей стали майданчиками для перевірки діалогових підходів, спрямованих на виявлення рівня вразливості населення, проблем соціальної єдності та потенційних конфліктних ризиків [6, с. 39]. У контексті інтеграції ВПО в громади саме такі ініціативи мають особливу вагу. Вони демонструють, що медіація здатна стати не лише інструментом розв'язання конкретних спорів, а й ширшою стратегією з побудови взаємної довіри, попередження напруженості та підтримки процесу мирного співіснування в умовах постійних викликів.

За даними Міжнародної організації з міграції, лише за перші шість місяців повномасштабної війни кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні досягла майже 6,9 мільйона [9, с. 56]. За статистикою Міністерства соціальної політики, протягом цього періоду офіційно зареєстровано близько 4,9 мільйона ВПО. Масштабність та динамічність внутрішнього переселення в Україні є унікальною: близько 44% переселенців були змушені повторно змінювати місце проживання через активізацію бойових дій та загострення гуманітарної кризи. Так, люди, які тікали від війни з північних і східних регіонів та знаходили прихисток у центральних районах, як-от Криворізький чи Нікопольський, нерідко опинялися в ситуації, коли доводилося знову шукати нове місце для життя. Подібні закономірності простежуються й у переміщеннях українців до та після початку повномасштабної агресії РФ. До вторгнення у містах на сході та півдні країни вже існували значні громади переселенців: у Сєвєродонецьку їхня частка сягала 44%, у Маріуполі – 20%, Ізюмі – 13%, Бучі – 11%, Ірпені – 9%, Бердянську – 8%, а у Києві – понад 5%. Після 2022 року внутрішнє переселення набуло нового масштабу і призвело до нерівномірного розподілу ВПО по всій території держави. За повідомленням Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, сьогодні першість за кількістю прийнятих внутрішніх переселенців утримує Дніпропетровська область. Станом на 22 січня 2025 року тут проживає понад 451 тис. ВПО [9, с. 56].

У цьому контексті медіація як правовий механізм набуває особливого значення. Масові переміщення та повторні релокації неминуче породжують соціальну напругу, непорозуміння та конфлікти як всередині спільнот переселенців, так і у відносинах із приймаючими громадами. Саме медіація може стати інструментом, який допоможе знизити рівень протистояння, створити простір для діалогу та сприяти успішній інтеграції ВПО у нове соціальне середовище. Проте уважно аналізуючи українське законодавство в питанні медіації виникає потреба в його удосконалені, зокрема після ухвалення Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX [2] та внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII [10] виникла потреба перегляду чинного Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації). Адже в чинній редакції цього стандарту медіація розглядається не як самостійна соціальна послуга, а лише як другий етап після посередництва. Згідно з логікою документа, на першому етапі допомогу надає посередник (психолог, соціальний працівник, фахівець із соціальної роботи), а на другому – медіатор, сертифікований спеціаліст у сфері врегулювання конфліктів.

Проте ст. 16 та ст. 17 Закону України «Про соціальні послуги» прямо визначають, що посередництво і медіація – це два окремі види базових соціальних послуг, які зобов'язані забезпечувати органи місцевого самоврядування. У свою чергу, ст. 1 та ст. 9 Закону України «Про медіацію» закріплюють статус медіатора як незалежного фахівця, що володіє підтвердженими компетентностями і сертифікатом, отриманим в Україні або за кордоном. Таким чином, збереження у державному стандарті положення, що медіація є лише другим етапом посередництва, суперечить чинному законодавству та нівелює право особи/сім'ї на вільний вибір між цими

послугами. Правова колізія має практичні наслідки. По-перше, це обмежує доступ внутрішньо переміщених осіб та інших «вразливих» категорій до кваліфікованої медіації, оскільки вони змушені спочатку проходити етап посередництва. По-друге, органи місцевого самоврядування, керуючись Конституцією України, зобов'язані діяти лише в межах та у спосіб, визначений законом. Але через невідповідність між законами та державним стандартом їхня діяльність виявляється неефективною та суперечливою [11, с. 421]. У цій ситуації постає необхідність або внести зміни до чинного державного стандарту посередництва (медіації), відокремивши медіацію як самостійну соціальну послугу, або ж ухвалити новий державний стандарт медіації, що забезпечить реалізацію принципу найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг і повну відповідність українському законодавству.

Дослідження соціально-психологічної адаптації ВПО, проведене на основі методик К. Роджерса і Р. Даймонда, засвідчило, що більшість опитаних мають середній рівень адаптації – 51,1%, що вказує на базову стабільність і позитивне ставлення до оточення. Водночас 27,7% продемонстрували високий рівень адаптації, тобто емоційну стійкість та ефективні механізми взаємодії, тоді як 21,2% мали низькі показники, що сигналізує про труднощі самосприйняття та високий рівень напруги. За результатами опитування за методикою Л. Янковського 55,3% показали середній рівень адаптивності, 27,7% – високий. Важливим показником інтеграції стала готовність до соціальної взаємодії: у 31,9% респондентів вона виявилась високою. Водночас відчуття ностальгії та відчуженості залишались на середньому рівні у 59,6% та 48,9% опитаних відповідно, що демонструє внутрішнє коливання між прийняттям нової реальності й прив'язаністю до минулого. Додаткові виміри психологічного благополуччя за шкалою К. Ріфф показали, що у сфері позитивних стосунків з іншими 27,7% мають високий рівень, 51,1% – середній. Подібна тенденція спостерігається й за шкалою «автономність» – 19,1% високий рівень, – 59,6% середній. Найбільш проблемною виявилась сфера особистісного росту: лише 17% показали високий рівень, тоді як 44,7% – низький. Натомість у сфері «ціль у житті» домінує середній рівень – 78,7% [12,с. 357]. Ці дані свідчать: більшість ВПО перебувають на етапі активної, але неповної адаптації, що супроводжується як позитивними проявами інтеграції, так і психологічними бар'єрами. У такому контексті медіація може стати ефективним правовим інструментом, який допоможе знизити рівень соціальної напруги, сприяти конструктивному діалогу між переселенцями та приймаючими громадами, а також підвищити відчуття особистої безпеки й довіри до нового середовища.

У процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб важливо враховувати, що досвід ВПО є неоднорідним: не всі переселенці зіштовхуються з проявами нетолерантності чи відчуження в громадах. Так, результати соціологічного дослідження «Індекс комфортності переселенця» показують, що значна частина місцевих жителів готова підтримувати новоприбулих. Зокрема, на запитання «чи пропонували вам допомогу місцеві жителі» позитивно відповіли 78,4% переселенців у Донецькій області, 72,8% – у Луганській, 72% – у Харківській, 71,2% – у Львівській, 67,2% – у Миколаївській та 56,4% – у Запорізькій. Водночас найбільш критичні показники зафіксовано в Дніпропетровській області (34,9%) та в столиці (лише 32%) [13, с. 23]. У цьому контексті медіація може стати дієвим правовим інструментом для налагодження діалогу між ВПО та місцевими мешканцями, особливо там, де рівень соціальної напруги є високим. З огляду на вищезазначені дослідження автором запропоновані у табл.1 рекомендації щодо правового та інституційного забезпечення та методичних підходів до організації пілотних програм розвитку медіації у громадах.

Дані підходи сприятимуть зниженню ризику конфліктів, формуванню довіри й створенню умов для рівноправної участі переселенців у житті громади. Таким чином, результати досліджень не лише фіксують регіональні відмінності в інтеграції, а й підкреслюють потребу у впровадженні медіаційних практик як механізму подолання бар'єрів та посилення соціальної згуртованості.

Таблиця 1

Рекомендації щодо правового та інституційного забезпечення та методичних підходів до організації пілотних програм медіації у громадах

№	Напрям	Рекомендації
1	Правове та інституційне забезпечення	Імплементація міжвідомчих протоколів взаємодії: розробити на національному та регіональному рівнях стандартизовані алгоритми для оформлення результатів медіації (наприклад, у справах тимчасового користування житлом чи розподілу гуманітарної допомоги). Посилити зв'язок Закону України «Про медіацію» з практичними правилами адміністрування соціальних програм. Нормативні документи від VOBU+1
2	Правове та інституційне забезпечення	Навчальні програми та сертифікація: створити модулі підготовки для медіаторів з фокусом на роботу з ВПО (психологічні травми, права ВПО, міжкультурна комунікація) та інтегрувати їх у наявні системи сертифікації
3	Правове та інституційне забезпечення	Фінансова підтримка пілотних проєктів: державні субвенції та донорські гранти на створення мобільних бригад, центрів медіації у громадах і онлайн-платформ
4	Правове та інституційне забезпечення	Інформаційні кампанії й робота зі ЗМІ: спільно з місцевими медіа реалізувати кампанії, що зменшують стигматизацію ВПО та пояснюють роль медіації в конструктивному вирішенні конфліктів. Єднання заради дії
5	Правове та інституційне забезпечення	Моніторинг і оцінка: впровадити систему оцінки впливу медіаційних втручань на рівень соціальної згуртованості, кількість судових спорів та показники адаптації ВПО (працевлаштування, доступ до послуг)
6	Правове та інституційне забезпечення	Інтеграція онлайн-інструментів: розробити державні або партнерські онлайн-платформи для запису на медіацію, дистанційної фасилітації та супроводу угод, з урахуванням захисту даних та етичних стандартів.
7	Методичні підходи до організації пілотних програм	Картування потреб: оцінити локальні ризики конфліктів (житло, робота, освіта) і визначити пріоритетні напрями для пілотів
8	Методичні підходи до організації пілотних програм	Мультиакторна робоча група: залучити представників громади, ВПО, медіаторів, соцслужб, поліції й НДО
9	Методичні підходи до організації пілотних програм	Поєднання фасилітаційних сесій з індивідуальною медіацією: проводити як групові заходи для відновлення довіри, так і індивідуальні сесії для конкретних спорів
10	Методичні підходи до організації пілотних програм	Створення шаблонів угод і протоколів: типові форми угод для побутових/житлових спорів, що можуть бути швидко адаптовані місцевою владою
11	Методичні підходи до організації пілотних програм	Навчальні матеріали та тренінги для громадян: просвітницькі заходи, що пояснюють механізм і переваги медіації

Джерело: власна розробка автора.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнень. Аналіз правових засад медіації в Україні свідчить про поступове формування нормативної основи для її застосування, зокрема із прийняттям Закону України «Про медіацію», проте існуюча практика ще перебуває на етапі становлення. Порівняння з міжнародним досвідом засвідчило, що в країнах Європейського Союзу та США медіація активно використовується для інтеграції вразливих груп населення, включаючи мігрантів і біженців, що підтверджує універсальність цього інструменту для зміцнення соціальної згуртованості. Дослідження можливостей використання медіації у відносинах між внутрішньо переміщеними особами та місцевими громадами показало, що вона здатна ефективно запобігати конфліктам, знижувати рівень соціальної напруги та сприяти формуванню довіри між сторонами. Застосування медіаційних практик дозволяє враховувати інтереси всіх учасників процесу інтеграції та забезпечує більш гнучке й гуманістичне вирішення суперечностей. Практичні рекомендації, що випливають з проведеного аналізу, полягають у необхідності: подальшого удосконалення правового регулювання медіації в Україні з урахуванням міжнародних стандартів; розвитку інституційної інфраструктури (медіаційних центрів, підготовки кваліфі-

кованих посередників); а також інтеграції медіації у програми підтримки ВПО на місцевому рівні. Це дозволить підвищити ефективність інтеграційних процесів, зменшити ризики соціальної ізоляції ВПО та зміцнити сталість громад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Піддубний Д.І. Правове регулювання медіації у публічних правових відносинах у праві Європейського союзу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 12. С. 283–286. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/69

2. Про медіацію: Закон України 1875-IX від 16.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 22.09.2025).

3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 30.07.2024).

4. Стрельбіцька Л. Я., Блащук Т. В. Онлайн-медіація як інструмент для вирішення конфліктів серед біженців та внутрішньо переміщених осіб в умовах повномасштабної війни в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. Вип. 3 (85). С. 90–96. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.15

5. Селіхов Д.А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2024. Вип. 84. С. 103–108. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14

6. Шапошникова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. 11. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-04

7. Лехолетова М. М., Дуля А. В. Спіріна В. Є. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука.* 2025. Вип. 1. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5

8. Цейтліна А.О. Запровадження медіації як механізму врегулювання конфліктів унаслідок військових подій на сході України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2021. Вип. 32(71). С. 37–41. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/07

9. Бутиріна М., Темченко Л. Медіатизація внутрішніх переселенців у регіональних ЗМІ 2014–2024 рр.: динаміка підходів, тем, образів. *Communications and Communicative Technologies*. 2025. Вип. 25. С. 55–66. DOI: https://doi.org/10.15421/292507

10. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 23.09.2025).

11. Яремко О. М. Право на медіацію як соціальну послугу: проблеми реалізації в територіальних громадах України. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право.* 2023. Вип. 78. С. 419–424. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286652/280502 (дата звернення: 23.09.2025).

12. Стеценко А. І., Маєвська Н. С. Особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища*. Габітус. Соціальна психологія. Юридична психологія.* 2025. Вип. 74. С. 354–359. DOI: https://doi.org/10.32782/2663- 5208.2025.74.64

13. Попок А. А., Дяченко А. В. Приймаюча громада як суб'єкт інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2020. Вип.2. С. 21–29. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2020.2.4

REFERENCES:

1. Piddubnyi, D. I. (2023). Pravove rehuliuvannia mediatsii u publichnykh pravovykh vidnosynakh u pravi Yevropeiskoho soiuzu [Legal regulation of mediation in public legal relations in the law of the European Union]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, *12,* 283–286. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/69 [in Ukrainian].

2. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy 1875-IX vid 16.11.2021 [On Mediation: Law of Ukraine No. 1875-IX of November 16, 2021]. (2021). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text [in Ukrainian].

3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy № 1706-VII vid 20.10.2014 [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine No. 1706-VII of October 20, 2014]. (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text [in Ukrainian].

4. Strelbitska, L. Ya., & Blashchuk, T. V. (2024). Onlain-mediatsiia yak instrument dlia vyrishennia konfliktiv sered bizhentsiv ta vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini [Online mediation as a tool for resolving conflicts among refugees and internally displaced persons during the full-scale war in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo – State and Regions. Series: Law, 3*(85), 90–96. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.15 [in Ukrainian].

5. Selikhov, D. A. (2024). Pravovi osnovy sotsialnoho zakhystu vnutrishno peremishchenykh osib [Legal foundations of social protection of internally displaced persons]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.* Law Series, 84, 103–108. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14 [in Ukrainian].

6. Shaposhnykova, I. V., & Prystai, I. R. (2024). Stratehii ta vyklyky intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib u terytorialnykh hromadakh v umovakh voiennoho stanu [Strategies and challenges of integration of internally displaced persons into territorial communities under martial law]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Administration and Governance, 11.* https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-04 [in Ukrainian].

7. Lekholetova, M. M., Dulia, A. V., & Spirina, V. Ye. (2025). Intehratsiia vnutrishno peremishchenykh osib u priimaiuchi hromady [Integration of internally displaced persons into host communities]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka – Social Work and Psychology: Education and Science, 1*, 30–36. https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5 [in Ukrainian].

8. Tseytlina, A. O. (2021). Zaprovadzhennia mediatsii yak mekhanizmu vrehuliuvannia konfliktiv unaslidok viiskovykh podii na skhodi Ukrainy [Introduction of mediation as a mechanism for resolving conflicts caused by military events in eastern Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Derzhavne upravlinnia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Public Administration, 32*(71), 37–41. https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/07 [in Ukrainian].

9. Butyrina, M., & Temchenko, L. (2025). Mediatyzatsiia vnutrishnikh pereselentsiv u rehionalnykh ZMI 2014–2024 rr.: dynamika pidkhodiv, tem, obraziv [Mediatization of internally displaced persons in regional media in 2014–2024: dynamics of approaches, topics, and images]. Communications and Communicative Technologies, 25, 55–66. https://doi.org/10.15421/292507 [in Ukrainian].

10. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy № 2671-VIII vid 17.01.2019 [On Social Services: Law of Ukraine No. 2671-VIII of January 17, 2019]. (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text [in Ukrainian].

11. Yaremko, O. M. (2023). Pravo na mediatsiiu yak sotsialnu posluhu: problemy realizatsii v terytorialnykh hromadakh Ukrainy [The right to mediation as a social service: problems of implementation in territorial communities of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Law Series, 78*, 419–424. http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286652/280502 [in Ukrainian].

12. Stetsenko, A. I., & Maievska, N. S. (2025). Osoblyvosti adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib do novoho sotsialnoho seredovyshcha [Peculiarities of adaptation of internally displaced persons to the new social environment]. *Habitus. Sotsialna psykholohiia. Yurydychna psykholohiia – Habitus. Social Psychology. Legal Psychology, 74*, 354–359. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.74.64 [in Ukrainian].

13. Popok, A. A., & Diachenko, A. V. (2020). Pryimaiucha hromada yak sub'iekt intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib [The host community as a subject of integration of internally displaced persons]. *Dniprovs'kyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law, 2*, 21–29. https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2020.2.4 [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/17

ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сурма Анна Сергіївна,
аспірантка
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: 0009-0002-0588-256X

Наукова стаття присвячена теоретико-правовим аспектам статусу людини як суб'єкта екологічної безпеки. У результаті проведеного дослідження були наступні висновки. Уточнено визначення суб'єкта екологічної безпеки як індивідуалізованого учасника правових відносин (наприклад, людина, суспільство, держава або біосфера), який наділений екологічною правосуб'єктністю та здатністю виступати носієм життєво важливих інтересів щодо безпечного стану довкілля та який проявляє вольову активність для захисту цих інтересів від екологічних загроз. Додатково обґрунтовано, що для людини як суб'єкта екологічної безпеки характерні такі ознаки: є носієм суб'єктивних екологічних прав та юридичних екологічних обов'язків, що формують його правовий статус; рушійною силою його діяльності є наявність власного інтересу, що реалізується через прагнення до задоволення об'єктивної потреби в безпечному середовищі, що є мотивом до дій; визначається через категорію «стан захищеності» його інтересів, на відміну від суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, які визначаються через категорію «діяльність», «компетенція». Виділені критерії розмежування між суб'єктами екологічної безпеки та суб'єктами забезпечення екологічної безпеки, зокрема: 1) за масштабом: коло суб'єктів екологічної безпеки є ширшим, оскільки воно включає «масштабні» категорії, такі як суспільство та біосфера, які розглядаються як об'єкти захисту та учасники глобального стану безпеки. Суб'єкти забезпечення екологічної безпеки ж мають більш конкретизований перелік учасників; 2) за функціональною роллю: суб'єкти екологічної безпеки пов'язані з категорією «стан» – це ті, чиї життєво важливі інтереси перебувають під захистом (людина, довкілля); суб'єкти забезпечення екологічної безпеки пов'язані з категорією «процес» – це учасники, які здійснюють конкретну діяльність, спрямовану на мінімізацію загроз, формування гарантій та створення умов для безпечного розвитку (наприклад, органи державної влади, органи місцевого самоврядування); 3) за рівнем управління: суб'єкти забезпечення екологічної безпеки часто ототожнюються з управлінським рівнем, тоді як суб'єктом екологічної безпеки може бути будь-який індивід у контексті його права на безпечне довкілля.

Ключові слова: *суб'єкт, екологічна безпека, безпечні умови, захист природного середовища, забезпечення (екологічної) безпеки, людина, правосуб'єктність, воєнний стан, довкілля, забруднення.*

Surma Anna. Human as a subject of ukrainian ecological security: theoretical and legal aspect

The scientific article is devoted to the theoretical and legal aspects of the status of a person as a subject of environmental security.

The study yielded the following conclusions. The definition of an environmental security subject as an individualized participant in legal relations (for example, a person, society, state, or biosphere) who is endowed with environmental legal personality and the ability to act as a carrier of vital interests regarding the safe state of the environment and who demonstrates volitional activity to protect these interests from environmental threats was clarified.

Additionally, it is substantiated that a person as a subject of environmental security is characterized by the following features: he is the bearer of subjective environmental rights and legal environmental obligations that form his legal status; the driving force of his activity is the presence of his own interest, which is realized through the desire to satisfy the objective need for a safe environment, which is a motive for action; he is determined through the category of «state of protection» of his interests, in contrast to the subjects of ensuring environmental security, which are determined through the category of «activity», «competence».

The following criteria are distinguished between environmental security subjects and environmental security ensuring subjects, in particular: 1) by scale: the range of environmental security subjects is wider, as it includes "large-scale" categories, such as society and the biosphere, which are considered as objects of protection and participants in the global security situation. Environmental security ensuring subjects have a more specific list of participants; 2) by functional role: environmental security subjects are related to the category of «state» – these are those whose vital interests are protected (people, environment); environmental security subjects are related to the category of «process» – these are participants who carry out specific activities aimed at minimizing threats, forming guarantees and creating conditions for safe development (for example, state authorities, local governments); 3) by level of management: environmental security subjects are often identified with the management level, while any individual can be a subject of environmental security in the context of his right to a safe environment.

Key words: *subject, ecological safety, safe conditions, protection of the natural environment, ensuring (ecological) safety, person, legal personality, martial law, environment, pollution.*

Гарантією забезпечення та реалізації прав людини, сталого розвитку суспільства є стан безпеки. Екологічна безпека є одним з ключових компонентів національної безпеки сучасних держав, особливо в умовах інтенсивного антропогенного впливу на довкілля та в умовах воєнного стану в Україні. Забезпечення екологічної безпеки здійснюється передусім через встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, і є пріоритетною метою функціонування та діяльності всіх зацікавлених суб'єктів, починаючи від окремого індивіда і закінчуючи суспільством, державою загалом, адже досягнення стану відсутності загрози для життя та здоров'я людини через негативні явища природного та техногенного походження сприяє стабілізації процесу суспільного розвитку.

Зв'язок «людина-природа» є одним з найбільш сталих та фундаментальних, починаючи з моменту зародження життя на планеті.

У контексті взаємодії «людина-суспільство-природа», як зауважує, І. Барна, на сьогоднішній день прогрес людства значною мірою відбувається через активну взаємодію суспільства з природою, що, у свою чергу, спричиняє перманентне створення, розширення, модернізацію та технічне оновлення різноманітних об'єктів. Усі ці процеси невідворотно змінюють стан довкілля. У рамках концепції екологічної безпеки соціально-економічне зростання досить швидко стало розглядатися як потужний негативний антропогенний фактор. Його обмеження чи суттєве зменшення шкоди – необхідна умова для довгострокового виживання людства [1, с. 223].

Слід зазначити, що питання розгалуженості суб'єктів екологічної безпеки в Україні досліджували низка вчених, таких як: І. Барна, О. Біли к, Н. Бобровська, І. Бригадир, Г. Буканов, О. Вишневська, В. Волощук, О. Землянська, Р. Кірін, П. Мельник, Ю. Полукаров, Н. Праховнік, К. Резворович, І. Саваріна, Є. Щербина, О. Юнін, та інші.

Попри значну кількість публікацій на окреслену тему, на доктринальному рівні по-перше, відсутнє єдине визначення суб'єкта екологічної безпеки, що зумовлює існування різних підходів до розуміння цієї категорії; по-друге, немає чіткого розмежування між категоріями «суб'єкт екологічної безпеки» та «суб'єкт забезпечення екологічної безпеки». Метою статті є дослідження теоретико-правових аспектів статусу людини як суб'єкта екологічної безпеки.

У частині 1 статті 50 Конституції України зазначається , що «кожен» має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [2]. Варто зазначити, що існує низка дефініцій, які позначають людину, окреслюючи її перебування в тих чи інших правовідносинах або становище в суспільстві/державі, до прикладу: «індивід», «особистість», «громадянин», «член суспільства», «суб'єкт пізнання, об'єктивного перетворення світу» тощо.Так, Велика українська енциклопедія визначає поняття індивіда (лат. individuum – неподільне, нерозривне) наступним чином: «одиничний, фіксо-

ваний, певним чином виділений об'єкт; окрема сутність, істота, живий організм; представник людської спільноти, якому притаманні фізичні, психологічні, соціально-демографічні або соціально-професійні характеристики» [3].

Б. Столяренко, не ототожнюючи поняття «індивід» та «особистість», підкреслює, що як індивід людина (біосоціальна істота, наділена свідомістю і здатністю до діяльності) розвивається в онтогенезі, а як особистість – проходить свій життєвий шлях, протягом якого соціалізується як індивід. У свою чергу, на його думку, індивідуальність є інтегральною характеристикою взаємозв'язку і єдності трьох рівнів становлення людини: як індивіда, як особистості та як суб'єкта діяльності; і проявляється у людських здібностях, домінуючих потребах, рисах характеру, почутті власної гідності, світобаченні, системі знань, умінь, навичок, рівні розвитку інтелектуальних, творчих процесів, індивідуальному стилі діяльності та поведінки, типі темпераменту, характеристиках емоційної та вольової сфер тощо [4, с. 13–14].

Я. Безусяк та І. Головашенко стверджують, що людина має здатність самостійно визначати ставлення до всього, що її оточує (природи, держави, власності, моралі, культури, зрештою, до самої себе), приймати рішення щодо власних дій та поведінки, які залежать як від об'єктивних обставин її існування, так і від рівня її свідомості, почуттів та волі [5, с. 3–4].

Як учасник правовідносин, людина усталено визначається через категорію «суб'єкт», що наділена такою юридичною властивістю як правосуб'єктність. Так, О. Донченко та Т. Грекул-Ковалик стверджують, що правосуб'єктність є юридичною властивістю особи, суспільним юридичним станом приналежності до правової системи, невіддільним від особи; джерелом його (стану) виникнення є діючий правопорядок, система юридичних норм [6, с. 132–133].

На переконання В. Січевлюка, правосуб'єктність є «найвищою за рівнем узагальнення теоретичною абстракцією, яка визначає правовий потенціал, що надходить до абстрактного соціального суб'єкта зі сфери об'єктивного права та дозволяє останньому мати статус суб'єкта права та інші похідні статуси та стани включаючи статус учасника різноманітних галузевих правовідносин» [7, с. 415].

Л. Самілик, Л. Корбут приходять до висновку, що правосуб'єктність та суб'єкт права можна вважати взаємозалежними поняттями, які співвідносяться наступним чином: елементи правосуб'єктності є якостями особи, визнаної суб'єктом права [8, с. 90].

В контексті екологічних правовідносин, як стверджують Є. Щербина та О. Білик, дана дефініція визначається як особа, наділена юридичними правами та обов'язками (екологічна правоздатність), яка здатна самостійно їх здійснювати (екологічна дієздатність) та нести юридичну відповідальність (екологічна деліктоздатність); в сукупності ці три правомочності утворюють екологічну правосуб'єктність [9, с. 111].

На переконання А. Коструби, суб'єкт права є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків і, як результат, індивідуалізованої вольової активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах. Науковець стверджує: як «…право існує не для того, щоб здійснити ідею абстрактної правової волі, а для того, щоб слугувати інтересам, потребам, цілям обороту…», так і суб'єкт прагне забезпечити власний інтерес через свою діяльність. Інтерес особистості означає прагнення в задоволенні власних потреб як відображення ступеня індивідуальної свободи, яка не має відповідній фізичної форми вираження; об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, мотив, стимул, збудник, спонукання до дії [10, с. 110].

Г. Балюк, Ю. Власенко, Т. Ковальчук називають інтерес однією із базових категорій, яка характеризує відношення людини до світу, відображає відношення людини до тих явищ, які мають для останньої відповідне значення. Наприклад, для одних суб'єктів задоволення потреби в безпечному навколишньому середовищі обмежується територією його проживання, а для інших цією межею є планета Земля [11, с. 429].

Як зазначає Конституційний Суд України, законний інтерес перебуває

виключно у логічно-смисловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх (Рішення від 01.12.2004 року № 18-рп/2004 [12]. В свою чергу, в контексті права на судовий захист вказує, що право на судовий захист (у тому числі захист екологічних прав особи) має лише та особа, яка є суб`єктом (носієм) порушених прав, свобод чи інтересів; щоб особі було надано судовий захист, суд встановлює, чи щодо особи дійсно має місце факт порушення права, свободи чи інтересу, та це право, свобода або інтерес порушені відповідачем (пункт 38 Постанови від 11.05.2023 року у справі № 380/23542/21) [13]. В. Волощук також до екологічно-правового статусу людини відносить у т. ч. громадянство, яке, на переконання автора, встановлює взаємозв'язок між особою та державою [14, с. 2]. Відтак, під поняттям суб'єкта права в широкому значенні можна розуміти особу-носія суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, яка діє від власного імені, наділена індивідуалізованою вольовою активністю щодо реалізації власного інтересу в суспільних відносинах.

У свою чергу, Д. Бабюк, характеризуючи суб'єктів екологічного права, вказує, що вони наділені правосуб'єктністю, юридичними правами та обов'язками, де-факто можуть бути учасниками екологічних правовідносин. Він також пропонує перелік суб'єктів екологічного права: народ України, держава (реалізує правомочності через відповідні органи державної влади, наділені компетенцією щодо регулювання екологічних відносин), територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування), фізичні та юридичні особи, громадські, міжнародні й релігійні об'єднання, іноземні держави та інші [15].

К. Резворович, О. Юнін, Р. Кірін акцентують увагу на тому, що суб'єктами екологічного права та екологічних суспільних відносин виступають Україна, фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства) та юридичні особи, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Авторами розрізняється також зміст прав і обов'язків осіб, що здійснюють екологічно значущу діяльність (юридичні особи і громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи, а також громадяни, які здійснюють екологічно значиму діяльність в особистих цілях) і регулюючих її (органи влади), та осіб, які відчувають на собі негативні екологічні наслідки такої діяльності, тобто власне громадяни, що розглядаються в даному випадку в якості об'єкта впливу та відповідно об'єкта, що охороняється екологічним правом. Тобто, зміст прав та обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин зумовлюється спрямованістю їх інтересів або завдань у сфері охорони навколишнього середовища [16, с. 42].

Ю. Полукаров, Н. Праховнік, О. Землянська до суб'єктів відносять індивідуумів, суспільство, біосферу, державу [17, с. 29]. Є. Щербина та О. Білик виокремлюють наступний перелік суб'єктів екологічної безпеки: народ України, державу, територіальні громади, юридичних та фізичних осіб, громадські, міжнародні та релігійні об'єднання та інших, підкреслюючи свою позицію прикладами: держава реалізує власні правомочності через органи державної влади, які наділені компетенцією з врегулювання екологічних відносин, а територіальні громади реалізують безпосередньо або через органи місцевого самоврядування [9, с. 111]. Г. Буканов до переліку суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, посилаючись на статтю 4 Закону України «Про основи національної безпеки України», відносить наступні: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян.

Науковець цю категорію суб'єктів групує на наступні види: 1) Президент України, органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) правоохоронні органи та військові формування, утворені відповідно до законів України; 3) громадяни України та об'єднання громадян [18, с. 14–15].

Залежно від конкретного суб'єкта екологічної безпеки формуються різні підходи до розуміння екологічної безпеки: 1) антропоцентричний, де суб'єктом екологічної безпеки є людина; 2) антропоцентричний з урахуванням природно-ресурсної складової; 3) біоцентричний, де суб'єктом є екосистема [19, с. 211].

В аспекті аналізу суб'єктів екологічної безпеки доцільно зауважити, що в науковій літературі часто зустрічаються як поняття «суб'єкт екологічної безпеки», так і «суб'єкт забезпечення екологічної безпеки». Як зазначає П. Мельник, не можна ототожнювати поняття «екологічна безпека» та «забезпечення екологічної безпеки»: перше – це категорія, яка включає систему взаємопов'язаних понять, що визначають стан захищеності довкілля від загроз, ризиків і негативних впливів; друге – процесом, що відображає діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб, громадських об'єднань та інших суб'єктів, спрямовану на створення умов для екологічно безпечного розвитку [20, с. 211].

Відтак, коло суб'єктів екологічної безпеки ширше, ніж суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, адже в контексті останнього мова йде про конкретну діяльність, спрямовану на мінімізацію екологічних загроз, формування гарантій захисту людини і довкілля, натомість екологічна безпека відображає стан захищеності довкілля і відповідно людини від різного роду екологічних загроз загалом, а тому при визначенні переліку суб'єктів екологічної безпеки науковці оперуються такими «масштабними» категоріями, як індивідууми, суспільство, біосфера, держава. У той час як при аналізі суб'єктів забезпечення екологічної безпеки можна проводити паралель з її управлінським рівнем (органи державної влади та місцевого самоврядування), але не обмежуючись ним (юридичні та фізичні особи, громадські об'єднання та ін.).

При цьому, коло суб'єктів екологічної права та екологічної безпеки, з огляду на наведені вище позиції науковців, збігаються. Так, громадяни є одночасно як суб'єктами екологічного права, суб'єктами екологічної безпеки, так і суб'єктами забезпечення екологічної безпеки.

Висновки. На підставі усього вищезазначеного можна сформувати таке визначення суб'єкта екологічної безпеки – це індивідуалізований учасник правових відносин (наприклад, людина, суспільство, держава або біосфера), наділений екологічною правосуб'єктністю та здатністю виступати носієм життєво важливих інтересів щодо безпечного стану довкілля та проявляє вольову активність для захисту цих інтересів від екологічних загроз.

Для людини як суб'єкта екологічної безпеки характерні такі ознаки: є носієм суб'єктивних екологічних прав та юридичних екологічних обов'язків, що формують його правовий статус; рушійною силою його діяльності є наявність власного інтересу, що реалізується через прагнення до задоволення об'єктивної потреби в безпечному середовищі, що є мотивом до дій; визначається через категорію «стан захищеності» його інтересів, на відміну від суб'єктів забезпечення, які визначаються через категорію «діяльність», «компетенція».

Розмежування між суб'єктами екологічної безпеки та суб'єктами забезпечення екологічної безпеки можна здійснювати за такими критеріями:

– за масштабом: коло суб'єктів екологічної безпеки є ширшим, оскільки воно включає «масштабні» категорії, такі як суспільство та біосфера, які розглядаються як об'єкти захисту та учасники глобального стану безпеки. Суб'єкти забезпечення екологічної безпеки мають більш конкретизований перелік учасників;

– за функціональною роллю: суб'єкти екологічної безпеки пов'язані з категорією «стан» – це ті, чиї життєво важливі інтереси перебувають під захистом (людина, довкілля); суб'єкти забезпечення екологічної безпеки пов'язані з категорією «процес» – це учасники, які здійснюють конкретну діяльність,

спрямовану на мінімізацію загроз, формування гарантій та створення умов для безпечного розвитку (наприклад, органи державної влади, органи місцевого самоврядування);

– за рівнем управління: суб'єкти забезпечення часто ототожнюються з управлінським рівнем, тоді як суб'єктом безпеки може бути будь-який індивід у контексті його права на безпечне довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барна І.М. Громадськість на сторожі екологічної безпеки у процедурі оцінки впливу на довкілля. *Подільські читання. Охорона довкілля, збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, природнича освіта: проблеми, перспективи, рішення :* матер. Всеукр. наук.- практ. конф. (11–13 жовт. 2021 р., Хмельницький) / за заг. ред. Г. А. Білецької. Хмельницький : ХНУ, 2021. 311 с. С. 223–225.

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 21.02.2026).

3. Індивід (соціогуманітарні науки). *Велика українська енциклопедія*. URL: https://surl.li/ywzxjl (дата звернення 20.02.2026).

4. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

5. Безусяк Я.І., Головашенко І.О. Проблема особистості в сучасній філософії. [Електронний ресурс] / Я. І. Безусяк, І. О. Головашенко. Матер. XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 22-24 березня 2017 р. Електрон. текст. дані. 2017.

6. Донченко О. та Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. № 2. С. 131-138. DOI https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2331

7. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.

8. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство.* 2016. Вип. 1. С. 89–93.

9. Щербина Є., Білик О. Об'єкти та суб'єкти екологічного права. *Роль національного права України в умовах глобалізаційних викликів* : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (Дніпро, 18 листоп. 2021 р.) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; [укладачі та редкол. не вказані в метаданих]. Дніпро: ДДУВС, 2021. 567 с.

10. Коструба А.В. Теоретичні роздуми щодо поняття суб'єкта права. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 109–111.

11. Балюк Г.І., Власенко Ю.Л., Ковальчук Т.Г. Суб'єктивні екологічні права громадян України: правові проблеми змісту і реалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 6. С. 425–434. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.69

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 року №18-рп/2004. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text (дата звернення 01.03.2026).

13. Постанова КАС ВС від 11.05.2023 року у справі №380/23542/21. ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110803141 (дата звернення 01.03.2026).

14. Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник «Демократичне врядування».* 2008. Вип. 1. С. 1–7.

15. Бабюк Д. П. Майбутнє покоління як суб'єкт екологічного права. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (присвячується 159-й річниці університету) (Одеса, 23–25 квіт. 2024 р.) / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: О. І. Донченко, Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса: Олді+, 2024. С. 63–67.

16. Екологічне право: навч. посіб. / кол. авт. [К. Р. Резворович, О. С. Юнін, Р. С. Кірін та ін.]. Дніпро: Видавець К. О. Біла, 2020. 318 с.

17. Екологічна безпека та цивільний захист: конспект лекцій [Електронний ресурс]: навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра за спеціальністю 121 – «Інженерія програмного забезпечення» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Ю. О. Полукаров, Н. А. Праховнік, О. В. Землянська. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 184 с.

18. Буканов Г.М. Система забезпечення екологічної безпеки України. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. Вип. 56. С. 12–19. https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/bukanov_56.pdf

19. Гордеюк А.О. Поняття особи у цивільному праві та його співвідношення з поняттями суб'єкта цивільного права, суб'єкта цивільних правовідносин, учасника цивільних відносин. *Форум права.* 2020. Вип. 60 (1). С. 29-36. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3577560

20. Мельник П.В., Климович А.О. До питання визначення екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. Вип. 2. С. 209-212. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/48

REFERENCES:

1. Barna, I. M. (2021). Hromadskist na storozhi ekolohichnoi bezpeky u protseduri otsinky vplyvu na dovkillia [The public on guard for environmental safety in the environmental impact assessment procedure]. In H. A. Biletska (Ed.), *Podilski chytannia. Okhorona dovkillia, zberezhennia biotychnoho ta landshaftnoho riznomanittia, pryrodnycha osvita: problemy, perspektyvy, rishennia: mater. Vseukr. nauk.- prakt. konf.* (pp. 223–225). KhNU. [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр [in Ukrainian].

3. Indyvid (sotsiohumanitarni nauky) [Individual (socio-humanitarian sciences)]. (n.d.). Velyka ukrainska entsyklopedia. Retrieved February 20, 2026, from https://surl.li/ywzxjl [in Ukrainian].

4. Stoliarenko, O. B. (2012). *Psykholohiia osobystosti. Navch. posib.* [Psychology of personality. Study guide]. Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

5. Bezusiak, Ya. I., & Holovashenko, I. O. (2017). Problema osobystosti v suchasnii filosofii [The problem of personality in modern philosophy]. *Mater. XLVI naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU*. VNTU. [in Ukrainian].

6. Donchenko, O., & Hrekul-Kovalyk, T. (2022). Pravosubiektnist yak formalna vlastyvist subiekta prava [Legal capacity as a formal property of a subject of law]. *Yurydychnyi visnyk*, (2), 131–138. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2331 [in Ukrainian].

7. Sichevliuk, V. A. (2020). *Evoliutsiia katehorii «pravova subiektnist» (teoretyko-prykladni zasady): monohrafiia* [Evolution of the category «legal personality» (theoretical and applied principles): monograph]. Yurydychna dumka. [in Ukrainian].

8. Samilyk, L. O., & Korbut, L. P. (2016). Spivvidnoshennia poniat «subiekt prava», «osoba», «subiekt pravovidnosyn», «uchasnyk vidnosyn» [Correlation of the concepts of «subject of law», «person», «subject of legal relations», «participant of relations»]. *Pravo i suspilstvo*, (1), 89–93. [in Ukrainian].

9. Shcherbyna, Ye., & Bilyk, O. (2021). Obiekty ta subiekty ekolohichnoho prava [Objects and subjects of environmental law]. In *Rol natsionalnoho prava Ukrainy v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii*. DDUVS. [in Ukrainian].

10. Kostruba, A. V. (2017). Teoretychni rozdumy shchodo poniattia subiekta prava [Theoretical reflections on the concept of the subject of law]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: materialy nauk.-prakt. konf.* (pp. 109–111). KhNUVS. [in Ukrainian].

11. Baliuk, H. I., Vlasenko, Yu. L., & Kovalchuk, T. G. (2024). Subiektyvni ekolohichni prava hromadian Ukrainy: pravovi problemy zmistu i realizatsii [Subjective environmental rights of citizens of Ukraine: legal problems of content and realization]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (6), 425–434. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.69 [in Ukrainian].

12. Constitutional Court of Ukraine. (2004, December 1). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia okremykh polozhen chastyny pershoi statti 4 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro okhoroniuvanyi zakonom interes) vid 01.12.2004 roku*

№18-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case regarding the official interpretation of certain provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine (case on an interest protected by law)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text [in Ukrainian].

13. Cassation Administrative Court of the Supreme Court. (2023, May 11). *Postanova KAS VS vid 11.05.2023 roku u spravi №380/23542/21* [Resolution of the CAC SC dated May 11, 2023, in case No. 380/23542/21]. Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110803141 [in Ukrainian].

14. Voloshchuk, V. (2008). Ekolohichno-pravovyi status liudyny i hromadianyna v Ukraini [Environmental and legal status of human and citizen in Ukraine]. *Naukovyi visnyk «Demokratychne vryaduvannya»*, (1), 1–7. [in Ukrainian].

15. Babiuk, D. P. (2024). Maibutnie pokolinnia yak subiekt ekolohichnoho prava [Future generation as a subject of environmental law]. In O. V. Poberezhets (Ed.), *Zbirnyk tez dopovidei studentiv, aspirantiv ta zdobuvachiv – uchasnykiv 80-i zvitnoi konferentsii ONU imeni I. I. Mechnykova* (pp. 63–67). Oldi+. [in Ukrainian].

16. Rezvorovych, K. R., Yunin, O. S., & Kirin, R. S. (Eds.). (2020). *Ekolohichne pravo: navch. posib.* [Environmental law: study guide]. Vydavets K. O. Bila. [in Ukrainian].

17. Polukarov, Yu. O., Prahovnik, N. A., & Zemlianska, O. V. (2022). *Ekolohichna bezpeka ta tsyvilnyi zakhyst: konspekt lektsii* [Environmental safety and civil protection: lecture notes]. KPI im. Ihoria Sikorskoho. [in Ukrainian].

18. Bukanov, H. M. (2018). Systema zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky Ukrainy [The system of ensuring environmental safety of Ukraine]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, (56), 12–19. https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/bukanov_56.pdf [in Ukrainian].

19. Hordeiuk, A. O. (2020). Poniattia ocoby u tsyvilnomu pravi ta yoho spivvidnoshennia z poniattiamy subiekta tsyvilnoho prava, subiekta tsyvilnykh pravovidnosyn, uchasnyka tsyvilnykh vidnosyn [The concept of a person in civil law and its relationship with the concepts of a subject of civil law, a subject of civil legal relations, a participant in civil relations]. *Forum prava*, (60), 29–36. http://doi.org/10.5281/zenodo.3577560 [in Ukrainian].

20. Melnyk, P. V., & Klymovych, A. O. (2025). Do pytannia vyznachennia ekolohichnoi bezpeky [On the issue of defining environmental safety]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (2), 209–212. https://doi.org/10.32832/2524-0374/2025-2/48 [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 09.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026

Наукове видання

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (26)

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп’ютерна верстка • Оксана Іванівна Молодецька

Дата розміщення онлайн: 28.05.2026. Дата друку: 04.06.2026.
Формат 60x84/8. Гарнітура Verdana.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,13.
Замов. № 0526/484. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.